

પ્રસ્તાવના

નેતાશ્રી સુભાષ બોઝ ન્યારે હરિપુત્ર મહાસભાના પ્રમુખ તરીકે મુટાયા, ત્યારે મેં એમની જીવનકથા આલેખેલી

આજ નેતાશ્રી ન્યારે આ ધર્મનીપુત્ર ઉપર હયાત નથી ત્યારે એમનું સમગ્ર જીવન પણ આ પુસ્તક માં આનેખું છું

આ જીવનકથાના વાચકોને મારી એક વિનવિ છે નેતાશ્રીના જીવનના પ્રસંગો મેં મારી પોતાની રીતે પસંદ કર્યા છે, અને હું જેમ સમજું છું તેમ એનો અર્થવિસ્તાર કર્યો છે હિન્દની વર્તમાન ગજકીય પરિસ્થિતિમા, વર્તમાન ગજ જાણુમા, વર્તમાન પ્રજાજીવનમા નેતાશ્રીનું મ્યાન મ્યા છે, અને કેવું છે, એ હું જેમ સમજ્યો છું તેમ મેં આલેખ્યું છે

એ રીતે વાચકોને જાનાક પ્રસંગો ન્યારે વિગતવાર લાગશે, ત્યારે જાનાક પ્રસંગો વધારે ઝડપી લાગશે દાખલા તરીકે એમની આઝાદ હિન્દ સમગ્ર એમનો બર્મા-વિમલ, એમની હિન્દ ઉપરની ચડાઈ, એમનો ઇન્દિયાનો ઘેરો આ વાતો ઉપર હું મહુ રોકાયો નથી એમા માત્ર પ્રસિદ્ધ ઘેરો એવું જ નહિ પણ નક્કર સામિત મનાયેની દખીકનો મેં દખીકનો તરીકે લીધી છે

એનું કારણ એક જ છે. એક તો આઝાદ હિન્દ સરકાર વિશે આપણી પાસે આપણી નજરમાંથી દૂરી લે એવી વાતો છે ખરી; પણ એ સરકારના પાયાકૃપ મનાય એવી આંતરિક દષ્ટીકતો નથી. એટલે એ સરકાર એ કેવળ એક મુદ્દ-નિભાવ સંસ્થા માત્ર હતી કે સર્વાંગ શાસન કરતી સરકાર હતી એ આપણે જાણતા નથી. એનાં ધારાધોરણ, પ્રવૃત્તિ અને આર્થિક તંત્રથી આપણે વાકિફ નથી ત્યાં એના એક દષ્ટીકત કરતાં વધારે પ્રમાણમાં પીરપૂજનથી ભરેલો સરકાર કરવો એ મને મુનાસખ નથી લાગ્યું.

ને એમ પણ બને કે આઝાદ હિન્દ સરકારની સ્થાપના એ કેવળ ભાવિના કાર્યક્રમનો પૂરોગામી સંકેત માત્ર પણ હોય, ને એના ધારા કે ધોરણો કે પ્રવૃત્તિ મુકરર થયા પણ ન હોય.

એટલે આપણા નાગરિક જીવનમાં આઝાદ હિન્દ સરકારનું વારત્તવિક મૂલ્યાંકન કરવાનો સમય આવ્યો નથી. ને જ્યાં સુધી એ સમ્બંધ ન આવે ત્યાં સુધી એના ઉપર પીરપૂજનના રોગાન ચલાવવાનું મને મુનાસખ નથી લાગ્યું.

श्री सुभाषचंद्र बोस

: अमुकुंभ :

१	वाल्मीकीय	१
२	पद्मेनी सन	८
३	१९१७-१९२०	१२
४	दासबापुना सिन्धु	२०
५	दूरी केसभा	३३
६	द्विन्दुभायी व्याख्या लघु	४२
७	युवकप्रवृत्तिनो प्राज्ञ	५२
८	सायमन कभीसन	५८
९	लजनी युयुत्सा	६६
१०	अडियार्मा आपलु	७५
११	हाँटागो बाण	९३
१२	भातृभूमिनो त्याग	११४
१३	महाभारत	१३६
१४	वीर गाथा	१४६

૧. સાહ્યાવસ્થા

(ખંગાળાની ભૂમિમાં ચોવીસ પરગણા નામના જિલ્લામાં કોડિલિયા ગામના વતની નામે જનકીનાથ ખોઝ હતા.) ત્રિથિતિએ ઘણા ગરીબ. પેટે પાટા બાંધીને આપણે અભ્યાસ કર્યો. ખૂબ ખૂબ પરિશ્રમ પછી એ બી. એ. બી. એલની પરીક્ષામાં પસાર થયા. કાયદાના જાણકારને તો વતનનું ગામ કાંઈ ક્ષેત્ર આપી શકે એમ ન હતું, એટલે એમણે કટકનો માર્ગ લીધો. ત્યાં વકીલાત શરૂ કરી. એ દિવસોમાં કળિયા ઘણા, વકીલો થોડા અને અદાલતો નહીં હતી. વળી અદાલતો સુધી પહોંચવા માટેના લાખા ગાડા-રસ્તાઓ પણ નિત્ય નહીં નંખાતી રેલ્વે લાઈનોથી ખૂબ ટૂંકા ને ખૂબ આસાન બની ગયા હતા. જનકીનાથ બાબુ જોતજોતામાં પગભર થઈ ગયા. એ ચાર વર્ષમાં એમણે માથેથી ઝણુ જે કાઢી હતું તેનો ભાર ઉતારી નાંખ્યો અને પત્ની એમણે ધન અને પ્રતિજ્ઞાનો સચ્ચ કરવા માંડ્યો.

મહારાણી વિક્ટોરિયાના દરબારના એ દિવસો હતા. ત્યારે પાર્લામેન્ટમાં ડિઝગ્રેલી અને ગ્લેડસ્ટનના યુક્ત પદવાઓ ગાજતા હતા. ત્યારે પાર્લામેન્ટનું વજૂત્વ છક કરી નાખતું હતું ત્યાર દેશમાં દુકાળો પડતા. પ્લેગ ને કોલેરાના ઉપદ્રવો થતા હિન્દુ ગૃહસ્થિત્વ જાગતું હતું—અવકે સગરી મહેસૂલ પદ્ધતિ, સગરી કરવેરાથી જામતા જતા ભૂખમગએ ખૂબ અસતોપ ફલાવ્યો. ૧૬, એ જોતા તે વખતના વાઈસરોય લોર્ડ ડર્બીને મિ. લુમ માર્ક્સ જગલ્યું હતું. વિધિની એ પણ એક વિચિત્રતા છે જે ગરીબ મહાસભા આજ સરકારને આંખના કણાની જેમ ખૂંચે છે, એ મહાસભાનો જ જન્મ હિન્દના અંગ્રેજ વાઈસરોયના મગજમાંથી જ થયો છે. સત્તાવનના

૨ : શ્રી સુભાષચંદ્ર બાબુ

બંગાળની સ્મૃતિ તાજી જ હતી અને લોકોનો અસતોષ જિડા ઊતરીને બંગાળીઓની માર્ગ લે તો અણુધારી આપણ જીવી યાય, એ કાગળે લોકોના અસતોષને જિડે ઊતરવા દેવાને બદલે વ્યાસપીડ ઉપર ચડાવવાનો ખ્યાન હિન્દના વાઈસરોય લોર્ડ ડફીનને આગે ને એની સૂચનાથી મિ હુમે 'હિન્દી મહાસભા'ની યોજના વિચારવા માડી, દેશના જુગ જુદા રાજકીય આગેવાનો સાથે એણે પત્ર વહાર શરૂ કરે.

આજની મહાસભાના વિશાળ વૃક્ષનું મૂળ ખીજ આ

આ દિવસો હતા જેમાંથી (જનકીનાથ બાબુને પોતાનું રાજકીય તત્ત્વજ્ઞાન મળેલું એ સુસ્ત વિનીત હતા અગ્રેજ ઈન્સાફ્ટીને - દાનતમા અવિચળ શ્રદ્ધા ધમવતા હિન્દીઓનું કામ શાંતિથી વ્યવસાય કરવાનું કે અગ્રેજોનું કામ ઈન્સાફ્ટી શાસન ચલાવવાનું એ એમના જીવનસૂત્રો હતા.)

આવા પિતાને ઘેર ઈ સ ૧૮૮૭ ના જન્મબુઆરી માસની ત્રીજી તારીખે સુભાષચંદ્રનો જન્મ થયો. સુભાષ બાબુને સાન લાઈઓ ને જે અહેનો હતા.)

જનકીનાથ બાબુ જેમ ધણા વતસન પિતા હતા તેમ ધણા જ કડક પિતા પણ હતા, જે બાગકોને લાડ બડાવવામાં માનતા નહિ એમને કપડા કે દાગીનાથી મદવામાં માનતા નહિ. એમની ગિયતિ સારી. ખર્ચમાં પણ હાથ ખાસ સંકોચનો નહિ, પરંતુ બાળઉછેરના એમના પોતાના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે બાળકોને સાદી રહેણીપરણીની જ તાલીમ આપતા. બાગકોને તડકો કે લૂ કે શરદી લાગી જશે એવો એમના અંતરમાં ભય હોય તોયે એને એ વાચા નહોતા આપતા. બાળકો ખડતલ યાય, ગમે તેની ઝગુના હવામાન જીવી શકે, ગમે તેવો ખોરાક પચાવી શકે અને ગમે તેની ગિયતિમાં રહેવામાં સંકોચ ન અનુભવે એ એમના સિદ્ધાન્તોનો સાર હતો. આપની શ્રીમતાઈ જેવી ઊંચી ગરીબી આ દુનિયામાં ખીજ ઠાઈ નથી, એમ એ વારવાર કહેતા.

પિતાની આ પ્રકારની દષ્ટિ હતી સારે માતાની પોતાના સંતાનો તરફની નજર જુદી જ હતી. સુભાષ બાબુની માતામાં અનન્ય ધર્મભાવના હતી. પાક, પૂજા, દાન, ઉપવાસ, વ્રત એ એમનાં ધર્મશુભનનાં રાજનાં પ્રગટ લક્ષણો હતાં. પણ એમનો ધર્મ એટલામાં જ સમાતો નહોતો. માણસોનો તિરસ્કાર કરવો ને દેવની પૂજા કરવી એ સનાતન ધર્મ એમનામાં નહોતો. માંદાની માવજત કરવી, ગરીબોને દાન દેવું, બૂખ્યાને ભોજન દેવું, એ એમને ગમતું. કટલીયે વાર દેવને ધરવાનો પ્રસાદ દેવના આસને પહોંચતાં પહેલાં કાઈ બૂખ્યાના બાણમાં પહોંચી જતો. કટલીયે વાર માતા માંદાની માવજત કરવા જાય ને પાછળથી રોષાઈતું કામ હાથોહાથ પતાવી લેવું પડે. જનકીનાથ બાબુ પોતે સ્વભાવે અક્રુડ હતા, પણ એમણે આવાં કામોમાં કદી વિરોધ નહોતો કર્યો. બધકે ઘણી વાર પૈસા પણ આપના. પોતાની પત્નીની આ પ્રકારની રીતભાતને એ કાઈ કાઈ વાર ઉપદાસમાં ભોળપણુ તરીકે પણ ઓળખાવતા.

(આવા માતાપિતાના સંસ્કારો સુભાષ બાબુ ઉપર પડ્યા હતાં. આવાં સંસ્કારોથી રગાતા રગાતા સુભાષ બાબુએ હાઈસ્કૂલમાં પ્રવેશ કર્યો.)

(બસો ત્રણસો જેટલા બારથી મોળ વર્ષની વચ્ચેના બાળકોની વચમાં સુભાષ બાબુએ પોતાને બાબકાળથી મળના કૌટુંબિક સંસ્કાર જુદી જ ભાત પાડવા માંડી. ને હાઈસ્કૂલ આપી આ નવા આવેલા વિદ્યાર્થીની ચમકી ઊઠી.)

પિતાનો શિસ્ત-પ્રેમ સુભાષમાં વ્યવસ્થા શક્તિ રૂપે અવતર્યો હતો. પોતાનો અગ્રેષ્ઠ ઈન્સાફ માટેનો આદર પુત્રમાં સ્વમાનની ભાવના રૂપે પ્રતિભૂર્ત થયો હતો. પિતાનો પુત્રોને સશક્ત બનાવવાનો આમદ પુત્રમાં વજ્ર જેવી ઇચ્છા શક્તિમાં પરિણમ્યો હતો. માતાની ધર્મભાવના પુત્રમાં ધર્મ સંબંધે સદા જાગતી જિજ્ઞાસા જાગવી હતી.

માતાની દેવસેવા પુત્રને માનવમેવાનો માર્ગ બતાવનારી બની હતી. જે દેગવણી હાઈસ્કૂલના શિક્ષકો આપતા હતા, એ દેગવણીમાં એક બાર ચૌદ વર્ષના વિદ્યાર્થીમાં સર્વથા અસંભવ એવા આવા ગુણો ખુદ શિક્ષકોને પણ સ્વાનુભવે કે સર્વાનુભવે અભવ્યા જ હતા. એટલે આ નવા આવેલા વિદ્યાર્થીની, દોઢ વાર શાળા ઉપજાવે, દોઢ વાર મુરખીવંટ જગાવે, દોઢ વાર હામ્ય જગાવે ને દોઢ વાર આશ્ચર્ય પમાડે એવી ટેવોનો સામનો કેમ કરવો એ શાળાના શિક્ષકોને એક જબને સવાલ થઈ પડ્યો. અને એમાં જ એ વિદ્યાર્થી વર્ગી સરકારી વહીવટ—પબ્લીક પ્રોસિક્યુટર—અને રાજ સાહેબનો પુત્ર હતો ! ગુરુઓનો ઉપદેશ આ વિદ્યાર્થીની પીક ઉપરથી કબૂતરની પીક પરથી પાણી સરે એમ સરી પડતો, ને સોટીઓ એના નાજુક દેખાતા પણ વજબરના ફૂલ જેવા દેહને ડારી શકે એમ ન હતી !

(શાળાના છોકરાઓની ટાળીઓ કરવી, નિશાળમાં તોફાન કરવા, મહોડાનો લડાઈઓ લડવી, એ કામો સુભાષને જેટલાં દોડે પડી ગયાં હતાં, એટલાં જ ક્યાંક રોગચાળો ફાટી નીકળ્યો હોય તો ઘેરથી કે શાળામાંથી લાગીને લા પહોંચી જઈને માંદાઓની માવજત કરવી, મેનેરિયા જેવા ઉપદ્રવમા ઘેર ઘેર ખાટલાઓ હોય ત્યારે ઘેર ઘેર પૂછી પૂછીને દવાઓ લાવી આપવી, માંદાઓ પાછળ રાતના ઉમરરાઓ જે ચલા, ગરીબોને દવાખાતે પહોંચાડવા, એમને માટે માગી-બીખીને સપાટ ભેગાં ફગાં એ કામ પણ સુભાષને હાંમે વસી ગયાં હતાં)

આ માટે એ ઘણી વાર નિશાળમાંથી લાગી જાય ને ઘેરથી પણ લાગી જાય. ઘરના માણસોએ તો પછી એક ધોરણ જ નક્કી કર્યું હતું કે સુભાષની પાછળ બનતાં મુઠ્ઠી તપાસ કરવી નહિ, કરવી તો એના ગુમ ચલા પછી ચાર પાચ દિવસ પછી જ આગ લવી અને બનતા મુઠ્ઠી તો રોગચાળો, ઉપદ્રવ, આપત્તિ કે એવી કાંઈ આગમાની મુલતાનોની ઉત્પત્તિ હોય ત્યાં જ ફગવી. શિક્ષકો સુભાષનું આ માન્ય સમજતા નહિ ત્યાં મુઠ્ઠી ફરિયાદ કરતા, પણ

સુભાષની અભ્યાસક્રિયા આગળ એ દુગિયાને બહેન કાને ઉપર અથડાઈને પાગી ફરતી

સુભાષને એ સાદી ચારી મળી ગઈ હતી જે દુરિયાદોથી પિતા ગુસ્સે થતા એ દુગિયાદો માતાને અસ્વાભાવિક નહોતી લાગતી જે દુગિયાદો માતાને ડ્રેસ ગાતી, એ પિતાને મન તફન નાજવી લાગતી એટલે સુભાષની અભ્યાસ વગેરેની દુગિયાદો ધણુખટુ માતા પામે જતી ને માતાને એમા વાઈ કહેવા જેવું ન લાગતું સુભાષની ગઝાપટ્ટીની દુગિયાદો પિતા પામે જતી ને પિતાને એમા અસ્વાભાવિક નહોતું લાગતું

આમ વણી વાગ સવામત છટ્ટી જતા, ઘઈકે રાગ સપડાઈ જતા માથે આપની સુનતે સદન કરતા કરતા સુભાષ ઠણુ ઈ સ ૧૯૧૩ની આનમાં મેટ્રિકમાથી પચાર થયા

(સુભાષ ઠણુ ત્યારે આ રીતે લાઈક્રિલનો અભ્યાસ કરતા હતા ત્યારે બહાર જમરો વ વગેળ કુ મઈ ગ્લો હતો હુગ્ગોડ બગલી લુગોનના ઘડતરમા જેનો ૧૦ ૬ એ બનાવો બહારની દુનિયામા બની ગયા હતા

ઇ ૫ ૧૯૦૭મા બગાગના ભાગના પચાર અને ગેમભગમા પ્રથમ પોઝાગ જાયો) આ ભાગના પાગરામા આગ્યા હતા તો ફેવળ રડીરડી સગરનતાને નજરમા ગણીને એ કાળનો મગાળા પ્રાત રગો જ જજમગ પ્રાત હતો અજના મિડાગ, ગોગિસા અને આઆમના ઠણુ પ્રાતો પણ એ કાળના બગાગમા જ ગણાતા હતા. આ પ્રાતના પૂર મગાગ ને પશ્ચિમ બગાગ એમ બે પ્રાતો કરવામાં આગ્યા ને મગ-ભગની ચગવળ જન્મી

આ મ ભગની ચગવળને દાખી દેરાને બગાગાની સગારે દમનના આક્રમ પગના લીધા ગજરોહની કનમનો છટ્ટી ઉપયોગ થયા માડયો પોઝાગે પણ મગભમ સામે મોરચા માગ્યા હતા અને

૬ : શ્રી. સુભાષચંદ્ર બોઝ

શ્રી. અરવિંદ ઘોષ અને શ્રી જિપિનચંદ્ર પાલ વ્વદેશી અને બાય-કોટની વિરાટ પ્રવૃત્તિઓ કરી રહ્યાં. સરકારે આ અગવળ દાખી દેવાને જાપખાનાના કાયદા કર્યાં. કષ્ટકિ સુકદ્દમાઓ કર્યાં. કંઈકને સમજાવો કરી બંગાળ કિમિનલ લો એમેન્ડમેન્ટ એક્ટ પસાર કર્યો. એની નીચે બંગાળના આગેવાનો કૃષ્ણકુમાર મિત્ર, ખુલીન બિહારીદાસ, સ્વામમુંદર ચક્રવર્તી, અશ્વિનીકુમાર દત્ત, મનોરજન ગુહા, કાકુરદા, સુગોધચંદ્ર મલિક, સમિચન્દ્રપ્રસાદ બોઝ, સતીશચંદ્ર ચેટરજી અને ભૂપેન્દ્રનાથ નાગને—એ નવ બંગાલી અગ્રણીઓને બંગાળામાંથી હદ-પાર કરવામાં આવ્યાં. બલભાઈર ઉપાધ્યાય ઇસ્પતાલમાં મરણ પામ્યા અને ત્રણ ત્રણ કેસોની મદાજગળ વટાવીને શ્રી. અરવિંદ ઘોષ પોન્ડીચેરીમાં ચાલ્યા ગયા.

આગેવાન વિદોણા અનેવા બંગાળના નવયુવાનોનાં માથાં સર-કારી હકના આ પ્રદર્શન સામે ભમી ગયાં અને દિસાવાદી પ્રવૃત્તિમાં જોડાવા લાગ્યાં. પોતાના પત્ર 'યુગાન્તર'માં હોડેચોક દિ'માવાદી નીતિનો દિમાયન કરવા માટે સ્વામી વિવેકાનંદના ભાઈ ભૂપેન્દ્રનાથ દત્તને ઘણી લાંબી સન્ન ચર્ચ. ભૂપેન્દ્રની માતાએ પોતાના પુત્રને જાણે વરથોડે સહવતી હોય એવી લાવભરી વિદાય આપી. આ પ્રસંગે નવયુવાનોનાં હૈયામાં નરીજ ધગથ પૂગી.

મુકદ્દરપુરમાં જે બીચ્ચ પડ્યા ને એમાં જે અંગ્રેજ બાનુજોને ઈંગ્લ ચર્ચ. આ માટે ખુદીગમ જોડોને ફાંસી મળી. લંડનમાં સર કર્જન વાઈલીનું મદનલાલ ધીમરાએ ખૂન કર્યું. આ માટે મદનલાલને ફાંસી મળી. મદનલાલને અદાલતી કામકાજમા ગેવાલાવે મદદ કરનાર નિર્દોષ પારખી ડો. લાલકાકાને પણ મદનલાલના સહાયક ગણીને ફાંસીએ ચડાવી દીધા.

આટલું છતાં બંગ-બંગની દિલચાલ નરમ ન પડી. સેવટ સરકારને ૧૯૧૨માં આ ભાગલા રદ કરવા પડ્યા. આ આખી લડત જ વાવનાની હતી, એટલે બંગમંચરી બંગાળના જે પ્રતિા યત

હતા, તે અંગભંગ રહ ચતાં બેને બદલે ત્રણ થયા, પણ એ તરફ કોઈની ચીડ ન રહી. સવાલ હતો માત્ર ઈન્જનતનો—અંગાળાના ભાગલા રહ ઃકગવવાનો.

અંગાળાના ભાગલા રહ ચતાં પણ એક પક્ષે હિંસાવાદી ચળવળ બંધ ન પડી, બીજી બાજુ સરકારનું દમન બંધ ન પડ્યું. અંગાળા આખું જ એક વિશાળ લશ્કરી છાવણી સમું થઈ પડ્યું.

અંગાળાની પાછળ દેશ આખો જંગતો થયો હતો. પંજાબમાંથી લાલા હરદયાલ, લાલા લજપતરાય ને સરદાર અજિતસિંહને હદપાર કરવામાં આવ્યા હતા સિંધમાંથી મૌલવી ઝોબેદુલ્લા હદપાર થયા હતા. મુબઈમાંથી અગ્દારસિંહ રાણા, મેડમ કામા ને શ્યામજી કૃષ્ણવર્મા હદપાર થયા હતા. લોકમાન્ય તિલક માડલેની જેલમાં હતા.

આમ ચંચળે રચળે દેશ આખો આળસ મરડીને જંગતો હતો. પ્રાંતે પ્રાંતમાં શેષની જીભ સચેત બનતી હોય એમ નાના મોટા નેતાઓ બોલતા થયા હતા. નેતાઓ અંગ્રેજી ભાષાનો મોહ મૂકીને પ્રાંતીય ભાષાઓનો વપરાશ કરીને આમવર્ગ સાથેના નિકટતર સંપર્ક તરફ જઈ રહ્યા હતા. રાષ્ટ્રીય મહાસભા લોર્ડ ડફરીન ને જીમના સ્વપ્નથી દૂર ને દૂર જતી પડિત માલવિયાની ગહબરી નીચે હિંદને રાષ્ટ્રીય એકતા ને અન્નિતાથી રંગી રહી હતી. ૨૫મરાના ।

દેશભરમાં પ્રવર્તી રહેલા આ ઉકળાટની અગરમી જનકીનાથ બ.જીના ઘરમાં પહોચતી નહોતી. જનકીનાથ બાણુના મનમાં અવિચળ ઇતખાર હતો કે અંગ્રેજની અતરતમ ઈન્સાફ-પરખની જંગલે ત્યાં હિન્દનો સવાલ આપમેળે સીધો થઈ જશે. પરંતુ શાળાઓ કે કોલેજના વિદ્યાર્થીઓમાં ખુદીગમ બોજ ને મદનલાલ ધીગરાનાં નામો ખૂબ આદરને પાત્ર બની ચૂક્યા હતાં. વિદ્યાર્થીઓ એમના જીવનના સાચા જૂઠા પ્રમગો એક બીજને કહેતા અને 'મા' ની મુક્તિ થવી જ જોઈએ એમ માનતા હતા, અને 'માની મુક્તિ' નો વધારેમાં વધારે આગ્રહ બાર ચૌદ વર્ષના મુખાપને હતા. ને 'માની મુક્તિ' માટે એણે શાળામાં કંઈક સમજાવે પણ બોગવેલી ખરી.

२. पहिली सज

सुखाप व्याखु मेण वर्सनी उंभरे न्तारे डोलेज्जमां गया सारे जेमना मगज्जमां जे धुनो रमनी हनी, तेमां स्वामी विवेकानंदना उपदेशमांथी नगेली मस्तीनो पणु सभावेश यतो हतो. महासभाना अने हिन्दना पुनरुत्थानना जनिस्सार दुश्मन डाखरीने स्वामी विवेकानंदनां पुस्तका ने लप्याले। उपर अतिअंध भूडवानी हिमायत करी हनी.

जे हिमायतनी हलीसमां जेणे जेम कथुं हनुं हे, 'स्वामी विवेकानंद इत्त धर्मनी न वातो करे हे जेथी आपणे लुखायामां नहि पडतुं जेथी जे. हेम हे जेनो भर्म राजद्रोदथी पणु वधारे अयंकर जे.' डाखरीननी आ हलीस स्वामी विवेकानंदनां पुस्तकाने जप्त तो न करी शंकी, पणु अंगाणमां घेरयेर गराती आ हलीसे अनेक अंगाणी लुवानने राजद्रोदथी पणु लयंकर धर्मसंधे जितासु मनी गर्ध. सुभाषआखु पणु स्वामीना अथे करी करी चांगीने पयावी गया. आ घडीथी सुभाषआखुने मन हिन्दनी आग्राही जे आत्मिक धर्म सगी जनी गर्ध. मानाजे वारसागं ; पुत्रने धर्म-दृष्टि तो आपी न हती 'ने नूतन अंगाणा ने नूतन हिन्दना निर्माता स्वामी विवेकानंदना उपदेशे जे धर्मबुद्धिने आकाशवासी हेवे हे हिमायतनी शिपरें तरक जेजे अडाववाने जदसे देशरथ माननीजेने ने मातृभूमिनी गरीगी तरक नीची उतारी.

डोलेज्जनां वर्सांमां घेरथी हे डोलेज्जमांथी डाकनि कथा सिवाय यास्या नवानो रोग वधतो ने वधतो न गयो. माणुस जेम शंकी मेजे, नखसे शोके जेणे अन्धकाराच वेणु अंधे अंगानि नवेउ रोधवा लाग्या.

આ અરસામાં મુભાવ્યાણુ ઉપવાસ તરફ વળ્યા. પિતાએ સાદી ને ખડતલ રહેણીકરણી માટે એમના શરીરને ઘડ્યું હતું ને સ્વામી વિવેકાનંદે સાદગી ને અચ્છિક્કે ગરીબીના સદેશથી એનું ચિત્ત ભરી દીધું. ઈરાદાપૂર્વકની ખાવા, પીવા ને પહેરવાની અનિયમિતતા મુભાવે કળવવા માંડી. બપોળે ચારચાર ઉપવાસો એથી કાઢવા, સખત ઠંડીમાં સુતરાઉ કપડે ફરવું એ એમની 'હેબીટ' બની ગઈ. એક દિવસ દોલેજના પ્રિન્સિપાલ ઓટન કડકડતી ઠંડીમાં ગરમ ખૂટ; ઓવરકોટ ને મર્કેટર નાખીને દોલેજમાં આવ્યા ને એમણે કંપાઉંડમાં મુભાવને એકલું સુતરાઉ પહેરણુ પહેરીને વાંચતા ખેડેલા જોયા.

'તમને ગિલકુલ ટાઢ નથી લાગતી?' ઓટને નવાઈ પામીને સવાલ પૂછ્યો.

'ના.' મુભાવે જવાબ આપ્યો.

'કેમ?' ઓટને વધારે નવાઈ લાગી.

મુભાવે ઊભા થઈને પ્રિન્સિપાલ સાહેબનાં ઉઘાડા મેં ઉપર હાથ મૂક્યો: 'આપને અહીં ટાઢ લાગે છે, સાહેબ?'

'ના. મોઢું તો કાયમ જ ખુલ્લું રહે ને, એટલે મોઢે ટાઢ ન લાગે.'

'તો સાહેબ, મુભાવે જવાબ દીધો, 'હું પણ કાયમ આ પહેરવેશે રહું છું એટલે મને ય ટાઢ નથી લાગતી.'

ધીમે ધીમે મુભાવ્યાણુને પોતાના જીવનના ઉત્કર્ષ માટે પણ કાઈ સ્વામી રામતીર્થની જરૂર જણાવા માંડી. સંસ્કારે વારસામાં મળેલી ને જુદીથી પોષાયેલી ધર્મજ્યુદ્ધિ ખડતલ શરીરમાં અને અણુ-નમ સ્વભાવમાં રહીને ગમે તેટલાં સંકટો મારકત પણ ગુરુનો પ્રત્યક્ષ ઉપદેશ માગી રહી ને એક દિવસ મુભાવ્યાણુ પોતાનાં પુસ્તકાને દોલેજના મેજ ઉપર જ મૂકીને ચાલી નીકળ્યા.

૧૦ : શ્રી. સુલાપચંદ્ર ઝોઝ

ગગા નદીની ખીણોમા ને દિમાવયની ડુગરમાગમા સુલાપચાણુ થાક, ટાઢ ને તડમની પગ્વા કર્યા સિવાય ચાલી નીકળ્યા દિવસો ગયા અડનાડિયા ગયા કઈ વનનગડા વીંધ્યા કઈ સાધુ સંન્યાસીઓના સાથ કર્યા પણ પોતાના આત્માની પ્યાસ છુઝાવે એવો કોઈ સદગુરુ એમને ના મળ્યો.

એક દિવસે એક દૃઢ સંન્યાસી સુલાપને મળ્યો સુલાપે એમની પાસે પોતાની જરૂરત સમજાવી 'મહાગજ, પરલોડની કામના શીખવે એવો નહિ પણ આ લોડની માતૃશ્રમિની મુખ્તિ કરે એવો ધર્મ મને કોઈ શીખવશે ખરુ ?'

સંન્યાસીએ પૂછ્યુ 'તમે કોણુ છો ? જ્યોથી આવો છો ?'

'હું દૂરથી આવુ છુ ને ગુરુની શોધમા લમુ છુ'

'હજી પચુ નથી મળ્યા ?'

'ના મહાગજ'

'તો હવે તને નહિ મજે, વલ્સ ! આ દિમાવય તો ધર્મનુ ધામ છે સાચા દિવથી ગુરુની શોધ કરનારને અહીં લાયક ગુરુ મળે જ ગહે ને જો ન મગે તો વલ્સ સમજવુ કે તારો સમય નથી આ યો !'

'મારો સમય નથી આવ્યો ?'

'મને નથી લાગતું સમય આવો હોય તો જને જોમ ગુરુનો સાદ સબગાયો તેમ તારા યનાગ ગુરુને પણ તારો સાદ સબગાયત, એ નથી સબગાયો મારે વલ્સ પાડો જા હજી સસાગમા ગે તાટ્ટુ નિર્માણુ સસારમા દેખાય છે'

આમ સુભાષચાણુની ગુરુની શોધ અધૂરી ગ્દી અને સુભાષચાણુ ચાકીને નિર્ણય જતીને પાછા વેર અવ્યા ને કોનેજમા અવ્યાસ કરવામા એક વાગ કીડી ખોડા ચિત્તને ફરી જોડવાની જરૂરમન કરવા લાગ્યા

પર તુ એક વાગ ઊરેનુ ચિત્ત અભ્યાસમાં લેડાય ને એકનાગ થાય તે પહેલા એ ચિત્તને અન્વચ્છ કરનારો એક ખીલો બનાવ બન્યો. ખી એ ના વર્ગમાં કાષ્ટક શીખવતા પ્રિન્સિપાલ એટલેને પોતાનો એવો અભિપ્રાય જાહેર કર્યો કે બગાળાઓ દ્રાવિડિયન છે એ લોકો મૂળથી જગલી એટલે ખૂની, ખાચવા ને પુચ્ચા છે !

આ વાચ્યો દોલેજના વિદ્યાર્થીઓને ખૂમ ખૂચ્યા—‘મા’ની ઈજ્જતને અને પ્રગતિ અવમાનને કષ્ટ લગાડનારા સાચા દોલેજના વિદ્યાર્થીઓની અદ્દ શોભ થયો આવા ઉદ્ગારો કાઢનાર ગોગને બગાળ નસિયત કરી લેઈએ એવો સર્વનો અભિપ્રાય તો થયો, પણ મિયાડીને જાન ધન આવે ડાળુ ?

સુભાષનાથએ એ કામ માથે લીધુ, ને એમણે નિર્ભોક રીતે એ પાગ પણ ઉતાર્યું એમનુ ચિત્ત કરેના નિશ્ચય પાગ ઉતારવામાં પરિણામેને માટ સત્તર જેવગવા હતુ એમનો ધર્મ ‘મા ના અવમાન માટે ગમે તે સત્તર ભોગવવામાં ધાર્મિકતા માનતો હતો કોનેજ બચ્ચાનીને પ્રિન્સિપાલ એટલે ન્યાય બહાર નીકળ્યા ત્યારે સુભાષ બાણુ બહાર તૈયાગ હતા એમણે એવને ખૂમ માગ માર્યો

આ મારનુ પ્રકરણુ ત્યારે જનકીનાથ બાણુ પામે પહેલ્યુ ત્યારે એમણે મોન સેચુ એવને ત્યારે જનકી બાણુને સુભાષને ગખ્ત સળ કરવાનુ કહ્યુ ત્યાર જનકી બાણુએ જવાબ આપ્યો મારા પુત્રે મારો અપરાધ કર્યો નથી ને બીજના અપરાધ માટે હુ એલે અળ કરતો નથી જે તમારો અપરાધ એણે કર્યો હોય તો તમે એને સખ્ત કરી શકો છો’

આ અપરાધ માટે સુભાષ બાણુને દોલેજમાથી રુખસદ આપવામાં આવી ને યુનિવર્સિટીમાથી પણ નાનાવક ઠગનાયા એ વર્ષ પછી સગ આસુતોષ મુકુજની દમ્બિયાનગીરીથી આ રુખસદ ગદ કરવામાં આવી સુભાષ બાણુ દોલેજમાં દાખલ થયા ને દોલેજમાથી ઈ સ. ૧૯૧૭માં આઈ સી એસ નો અભ્યાસ કરવાને ઈચ્છાક ગયા

७ १९१७-१९२०

सुभाष राष्ट्र धिनाडमा आर्ष री ऐस नो अन्वयास ज्वा
गया, त्या ऐभना अनाव मुज्ज गेभजे अन्वयासमा ज् ऐभअना
तानानो पादा नियार भी लीवो दनो

गुग्नी रोव नि र्ण ज्वा मर्मनी शोध माथे अवित-यतानुं
जे मानमि-लक्षण ऐनी माथे ज् जय जे, जे अवित-यताने
ऐभजे अपनारी ली-री दनी ऐभजे पोताना मतमा नकी श्री
लीभेनुं स्वागी निवेमन जे पगेने पगेने ऐभनाथी ज् शकवानुं
नरी तार पगी योग समय अगि-पोपना पोडियेरीना योग
अतनु ऐभने आभज ग्हेन भरु परतु अगि-पोषना योग
अमनी अग योग-नावनानी ज् दृष्टि सुभाष जालुने आर्षी न शमी
सक्ति मेरानु आर्षी-निष्ठिम जितनने अपनारी न शम्पु
गेने यो श्मनो विम अ गना मि उ नम जेडी गयो

आ विद्याना लोपमा लोडनान्य तिनन्नी गीनाजे पूरे लाग
लय जे जे गीता-नाथने ऐभनी गम्नी तिनिया पूरी पाडी स्वाभी
निवेमन अने लोडमान्य तिन अ गोगनी भूमिभ उर भगता दना
जे भूमिभ उपर जना गीगे नेडमान्य माडेनी जेभतरङ्क मेयना
दता, न्नाभी निवेमन द दिगा य तङ्क मेयना दता दिमानये
ऐभनो मूगे न शीभर रीं दतो माडेनी जेननो साह अतरमा
जगतो थनो दतो

आ अरतामा सुभाषना भोगलार्थ श्मनय द जेजे सुभाषने
दिशास्यन र्हु अजेय प्रज न्यायरेभी प्रज जे जगत उप
न्यायनु शासन रूपापनानी नेमथी ज् जे जर्मनी साथे जेवो मडा

વર્ગ ખેલી રહી છે ! આ સરકારની સિવિલ સર્વિસ એ સેવાભાવી જીવાનને સેવા કરવાની બહેણી તક આપે છે. દરજ્જાને પણ સારા, સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા પણ ખરી; વળી મહાયુદ્ધમાં હિન્દુ જે તાકાત અજમાવીને ઘિટનને સહાય કરી રહ્યું છે એ સહાયના બદલામાં હિન્દને જરૂર બીજા સંસ્થાને જેવો દરજ્જા તો મળવો જ જોઈએ. હિન્દુ રાજકીય ભાવી આશાજનક છે. એની અમલદારી ચાલાક અને સજ્જન પુરુષને આત્મોત્કર્ષ, આત્મસિદ્ધિ અને આત્મવિકાસ માટે જોઈતા અવસર પણ આપી શકે એમ છે.

જનકીનાથ બાબુએ પણ આ વાતને હાર્દિક અનુમોદન આપ્યું. એમણે પોતાના તરફથી ઉમેર્યું કે હિન્દીઓએ મહાયુદ્ધના આરંભ-કાળમાં ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાંસને બચાવ્યું છે. પેરિસના પડવાની ઘડીએ બચાવી હતી ત્યારે હિન્દી સૈનિકોએ પેરિસને ટકાવી રાખ્યું હતું. આવી ભગીરથ સેવાઓ એક સમર્થ સસ્તનન પાસેથી મુયોગ્ય બખતર મેળવ્યા સિવાય રહેવાની જ નથી. એવા કામમાં એક ચાલાક જીવાનને સરકારી નોકરી જે દિશામાં જોઈએ એ દિશામાં ફલપ્રદ બને.

આ હલીલોથી પ્રેરાઈને સુભાષ બાબુ આઈ. સી. એસ. નો અભ્યાસ કરવાને ઈંગ્લાંડ ગયા. ઈંગ્લાંડ આખું એ વળી મહાયુદ્ધના કાલાહલથી ગાજતું હતું. ઈંગ્લાંડનાં છાપાંઓ, ઈંગ્લાંડના મુત્સદીઓ, ઈંગ્લાંડના લશ્કરી આગેવાનો હિન્દી સામ્રાજ્ય-ભક્તિ, હિન્દી બદાહુરી અને હિન્દના ભોગની પ્રશસ્તિઓથી ભરપૂર રહેતા હતાં. જે પ્રજાના આપણે સતત વખાણુ કરતા, જે પ્રજાના આચારવિચાર, ખોરાક-પોષાક, રહેણીકરણી વગેરેનું આપણે અનુકરણુ કરતા, અને જે પ્રજા હજી તો પાંચ વર્ષ પહેલાં આપણા અપમાન ને અવહેલના કળી એ પ્રજા કહસમુજે ને સહસજ્જમે હિન્દનાં વખાણુ કરતી હોય, હિન્દનો સમાનતાનો દરજ્જા સ્વીકારતી હોય, ત્યારે ત્વ નિશ્ચયને કરવાવાળા હરકોઈ જીવાનનું માયું ક્ષણુભર આકાશને અડકતું ચાય તો એમાં નવાઈ નથી.

સુભાષચાણુને પણ કાંઈક એવું થયું. પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થવું—સારે નબરે ઉત્તીર્ણ થવું એ એમને મન દિન્દની ઇન્જન્ટનો સવાલ થઈ થડ્યો, અને પારકા ક્રિયો ઉછીનો લેવાના પોતાના લડાવક અને નિર્બીક સ્વભાવ ઉપર મજબૂત નિગ્રહ જમાવીને અબ્યાસમાં એકચિત્ત બની રહ્યા. શેષ દુનિયા જ જાણે એમને માટે હયાત ન હતી. ને એમ ને એમ એક પછી એક માસ ને વરસ પછી વરસ પીતવા લાગ્યાં.

પરંતુ ખૂબ જ સાવધાની છતાં, ખૂબ જ વીતરાગવૃત્તિ છતાં પણ કોઈ કોઈ વાર કોઈ કોઈ વાતોના લાલુકાર એમના સ્વાધ્યાયની એકાગ્ર શાંતિમાં લલુકાર પાડી જતા હતા. બહેરામાં બહેરા કાતોને ધરતીના અધાગમાં અધારા ખૂણામાં પણ અથડાયા સિવાય નો રહે એવા ગશિયાની બોલ્શેવિક ક્રાંતિને કડકો સમસ્ત જગતની શાહીવાદી ને મૂડીવાદી ઇમારતોને હવ્વમચ્યાવી કોડ્યો. ને એ લપાનક બૂકંપની વંચમાંથી એક નામ લેનિન ને ટ્રોટસ્કીની સાથે જ બોલ્શાવુ અમકી કોડ્યું—એમ. એન. રાય કોણુ એ

પોતાના જ નિદેશનો, પોતાના પાડોશના ગામનો, નિશાળના એક ગરીબ મહેતાજનો પુત્ર, બગાળની ત્રાસવાદી ચળવળનો નેતા, ગદર પક્ષનો સ્થાપક, દિન્દને હથિયારબંધ પગેગી મદદથી આઝાદ કરવાનું મહાઅપ્ન સેવતો બગાલી જુવાન નરેન્દ્ર ભટ્ટાચાર્ય. દગ્ગર છૂપા જામૂએ એની પાછળ પકડવાને મથતા છતાં જે દબાર જાતના છૂપા માર્ગોએ ને છૂપા વેશે, મહાયુદ્ધના કામમાં દિન્દ, જર્મની, ચીન એરસ્ટ્રીલિયામાં સ્વચ્છદે ધૂમતો. જેણે લાલા લજપતરાયનું ખાનગી મંત્રીપદ પણ ક્યું ને મેક્સીકોના સશસ્ત્ર ક્રાંતિની આગેવાની લઈ લડાઈએ લડી ને લડાઈએ છતી. જેણે મેક્સીકોના મુક્તિદાતાનું બિરદ મેળવ્યું. જેણે આજના આરજેન્ટીના ને ઉરુગ્વાયનો પાયે નાંખ્યો. જેણે ફિલિપાઈનમાં રહીને અમેરિકા સામે સશસ્ત્ર જંગનો

छात्रां ने अमेरिकाने नभावी शिक्षापाठनने दश वर्ष पक्षी स्वतंत्रता आपवानुं कअक्ष कराव्युं. जेनी इति सांख्यीने लेनिन—महान लेनिने जेने बोल्शेविक क्रांतिमां साथ आपवाने भास आमंत्रणु आपी बोक्षाव्यो...जे.

जे जेम. जेन. शायनुं नाम तो—मुलापनी स्वाध्याय गमे जेटलो अहाग्ना वातावरणुथीये अग्रपृथ्य रहेवा भागे तोय मुलापने जाने अथडाया, सिवाय गडे जेम न हुतुं. भास करीने न्यारे परा, जेक अने अनन्य जेम. जेन. शाय पोतानी शमांयक छवनवाट साहसिकतानी स्वैर संचारी पांभोन्वडे निरंतगय कापतो हुतो, त्यारे छिद्रन, हिन्द, जपान, इन्स ने जोस्ट्रैलियानी भणी पांय पांय सरकाराजे भास रेडिका हुगर जेटया शूपा नसुमोये वीस वीम जेम. जेन. शायोने मार्सेटिस, सीडनी, टोकीओ, मुकहन ने क्यकतानी जेलोमां पूर्या हुता, त्यारे तो जेम जेन. शायनुं नाम नगमशहर अन्या सिवाय रहेन इम ?

अने छंज्वाडनी धूमसपेरी जाडीने सामे पागथी, जेनी साये मुलापने लविध्यमां निगरजन दोस्ती संधावानी हुती जे डी. वेले-रानुं नाम पखु तीभास पकडतुं नतु हुतु; ने छंज्वाडनी तवारीभ छपर छत्र अनती नती रेभाजे आलेभावा माजुं हुतु. मुलाप जालु जे राजकीय व्यूहना हिन्दना गजकागलुमां दिग्दर्शक थवाना हुता अने जेने कारणे महासभावादीओतो शाय अने नोकरशाहीने किन्नो पोताना छपर जेथी लेवाना हुता; जे गजकीय व्यूह आयर्लेन्डमां व्यवहारमा मुकाछ रहो हुतो ने जेना प्रयेतानुं नाम छंज्वाडमां किमाने पान अनतुं नतु हुतु. सर गेजर ड्रेसमेन्टना आयर्लेन्डना मुपुम स्वाधीन अंतरात्माने आंयका मारी नगाववा भाटेना सशब्द भगवाना भगवावीशाना जेक पूरा अवशेष डी' वेलेगजे छित्रीय सिद्ध साये पोतानी शमांयक भरलुभाय बीडवा मांडी हुती.

એક તરફથી સુભાષ બાબુ પોતાની ચિત્તવૃત્તિને ગિચા કરીને ન્યાયાય આગળ વધારી ગયા હતા અને બીજા બાબુએ ચિત્તવૃત્તિને ડોળાની દે એના બનાવો બનતા હતા એક પછી એક બનાવ અર્થમાં કાતરેલી પિનાની ને મોટાભાઈની શિખામણને 'ભૂમી નાખતો હતો

મહાયુદ્ધ જિતાયુ ને જગત ઉપર ન્યાયનું શાસન સ્થાપવા માટે લડવામાં આવેના કહેવાતા યુદ્ધમાથી વર્મેનસની કિત્તાબોગ શેતરજ ઉવાડી થઈ ક્ષિટિશ અગર લડાઈ દગમિયાન જે જે પવિત્ર વચનો આપ્યા હતા, એ તમામનો એમા છયોક ભગ થયો હતો આગોનો દ્રોહ કરીને એ બહાદુર કામને એકજ કગવાને બદલે ત્રણ ગળ્યોની વચ્ચે વહેચી નાખવામાં આવી ને એમના માદરેવર્નનને ઝૂટીને યદ્દીઓને આપી દેવામાં આ યુ

ઈટાલિના સિનાગ મુસોલિનિએ ડી' વેનેગના રાજકીય વ્યૂહને પોતાની મૂડીવાદી સ્વાર્થસિદ્ધિમાં અજળ્ય સફળતાથી કાર્યસાધક ઉપયોગ કર્યો ડી વેનેરાની ન્યાપિત સગમની સમાંતરે પ્રગમીય સરથા સ્થાપનાની ગજકીય ચાન જેમ આપલેન્ડમાં તેમ ઈટાલિમાં પણ ગંપૂર્ણ સફળ બની

હિન્દને, મહાયુદ્ધમાં ઇંગ્વેડની કરેલી મલ્લના બદલામાં રોલેટ એક્ટ અને જલિયાવાગા આગની બક્ષિસ મળી આ જે બક્ષિસો જેમ હિન્દની જવામદર્દીનું અપમાન કરતી હતી, તેમ મોન્ટેગ-ચેમ્પ્ફર્ડની દ્વિમુખી સુધારા-યોજના દ્વારા હિન્દની શુદ્ધિનું પણ એટલું જ અપમાન કરવામાં આન્યુ

(શ્રી સુભાષ બોઝ ઈ સ ૧૯૨૦ ના માર્ચ માસમાં આઈ સી એસ ની પરીક્ષા પસાગ કરી એથે નગરે એ પસાગ થા)

પરીક્ષા પસાગ કર્યા પછી વહીવટી પ્રમખજની તાલીમ લેવા માટે એ વર્ષની મુત્ત ગખનામાં આવી છે એ એ વર્ષમાં પણ

સુભાષે જગનભરમાં સત્તાની જોરતલથી સામે માનવજનના જગત
 થતા અતરાતમાના દર્શન કર્યા.)

ઇંગ્લાંડ, અમેરિકા, ફ્રાંચ અને જાપાનનાં ગજબોના એક સામ્રાજ્ય
 જુદા જુદા ચાર મોરચા ઉપરથી થતા લશ્કરી આક્રમણોનો સોવિયેટ
 રશિયાએ સફળ સામેનો કર્યો. તે આ શાહીવાદી અકાડ તાંડવ
 સામેના એક સફળ સોવિયેટ સરદાર તરીકે આંતરરાષ્ટ્રીય સામ્યવાદી
 મહાસભાના વિભાગી પ્રમુખ એમ. એન. રોયનું નામ મશહૂર બનેલું
 સુભાષે સાંભળ્યું,

સર્વ અથોથી પગધીન પ્રજાઓ પોતાના બની ખેડેલા શાહીવાદી
 માલિક સામે માથું ઊંચકતી થઈ હતી. ઇંગ્લાંડનું સમગ્ર પીડાળ
 ધરાવનાર ગ્રીસને નવજીવાન તુર્કીએ પરાસ્ત કર્યું. રીફાએ સ્પેનીશ
 સરમુખત્યારી સામે માથું ઉઠાવ્યું. પેલેસ્ટાઈનના આગ્રોએ પણ
 ખ્રિષ્ટીય મતલબને વશ થવાનો ઈનકાર કર્યો. મિસર પણ સજાવળી રહ્યું.

અને હિન્દ !

હિન્દે શાહીવાદી દાલખાજનો મરદાનગી ભર્યો જવાબ
 આપવાની કમર કસવા માંડી હતી. ઇ. સ. ૧૯૨૦ના ઓગસ્ટ
 માસમાં લોકમાન્યનું અવસાન થયું અને અસહકારનો આદેશ થયો.
 હિન્દભરના જાણીતા વકીલોએ વકીલાત છોડી. જગલના સુપ્રસિદ્ધ
 વકીલ ખેરીબટર ચિતરજનદામે પોતાની વકીલાત મૂકી દીધી હતી.
 દાસખાજુની આવક ને એનું ખરચ દબાવવાને હિસાબે ગણાવ્યું. ભારે
 દેવાના જોગતમાંથી એમણે કુટુંબને તાર્યું હતું એમની સામાજિક
 પ્રતિષ્ઠા, રાજકીય લાગવગ અને જાહેર મરતબો ઘણાં ભારે હતાં.

આવા બગાળી પુરપને પોતાની જીવનકમાઈને ત્યાગી, નવીજ
 સાધનાને પથે વગતો જોઈને વતનથી હજારો જોજન દૂર ખેડેલા
 સુભાષ ખાજુની છાતી ગજ ગજ ઊછળી રહી. આવતી અમલદારીના
 ધેનમાં એમની સૂતેલી ધર્મભાવના ફરીને જગત બની. ચાર વર્ષ

૧૮: શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

દરમિયાન જંગલની રંગભૂમિ ઉપર એનાઈંગોના શાહીરાની મતલબને વેપારી લૂટના માનવમદાગના નાટકને એમણે નવી આખે વાચ્યુ જે દિવસે દાસગાણુ ૥૬ દાસગાણુ વર્તમાન સાખત્યા, તે દિવસે સુભાષે આખો દિવસ રનામી રિવેમનદના પ્રધાના પુનર્વાચનમાં વીતાઓ રિવેમનદની 'મા'ને એમણે તે દિવસે એના ખરા, રક્ષ ઓ દરિદ્ર વેરામા જોઈ અને તે જ દિવસે એમણે દાસગાણુને પહેલો પત્ર લખ્યો. આ પત્રન્યવહાર કેમ હ મ ૧૯૨૧ ના ફેબ્રુઆરી માસ સુધી ચાલ્યો.

(અને હ સ. ૧૯૨૧ ની સાનના ફેબ્રુઆરી માસમાં, વહીવળી તાલીમનુ વર્ષ લગભગ પૂરું થયા આચ્યુ હતુ અને નિમગ્રોહાની જાહે-ગતને એમદ માસ બાકી હતી ત્યારે, શ્રી સુભાષ બાબુએ આઈ ગી એમ માથી ગણનામુ આપ્યુ.)

કુમ્ભીજ વિદ્યાપીઠની બી જે ની પરીક્ષા માર્ચ માસમાં પસાર કરીને એપ્રિલ મામના આગમમા શ્રી સુભાષ બાબુ માદર વતન આવ્યા.

પિતાની મોગી આશાએ ધૂળ મળી હતી પિતાને અસહકારનો માર્ગ સમજતો નહોતો, પરંતુ પુત્રે પસંદ કરેના રાહ તરફ એમણે ન તો કાઈ રોષ બતા મે, ન કાઈ અસતોષ બતા મે.

આ સખધી પિતા-પુત્રને કરી જ વાત નહિ થયેલી એમ નહિ. વાત થયેલી પરંતુ પિતાનુ ગજકાગણુ જેટલુ મવાય હતું એટલું દષ્ટિબિન્દુ મવાય નહોતું, તેમ જકી પણ ન હતું.

પિતાએ તો કહ્યુ 'નાનપણથી મે તમને કેવણી આપી છે —કકણુ શરીરના અને નિર્ભય મનના થવાની. કેવળ ત્યાગ માટેનો ત્યાગ જેમ મને નથી સમજતો, તેમ કેવળુ અમદારી માટે અમદારી પણ મને નથી સમજતી તમે તમારે કર્તે જાઓ માત્ર મને

એમાં બેરબુલમથી ખેંચશે નહિ. તમે જે રસ્તે જાઓ છો એ રસ્તે જતાં લાંબી પડશે નહિ, મારી તમને એટલી જ લગામણુ છે. મારી આશા તમે લાંબી એનો મને રંજ નથી. પણ જે દિવસે મારી ઇજ્જત તમે લાંબી તે દિવસે મને મોઢું ખતાવશે નહિ !

જીવનની નવી વાટને પહેલે પગલે પિતાનો આ આદેશ હતો ને એ આદેશે સુભાષનાં રાજકીય જીવનમાં ફેરફારો મહત્વનો લાંબ લગાવ્યો છે એ તો સુભાષનું રાજકીય જીવન પોતે જ સાફ સાફ ખતાવી આપે છે.

૪. દાસખાણુના શિષ્ય

અસહકારનો આરંભ થયો. દેશભરમાં ઉત્સાહની પ્રવહ ભરતી ચડી. 'એક વર્ષમાં સ્વરાજ્ય'ની ગાંધીજીએ ઉડાવેલી ધોપણા દેશભરમાં ચાલુ થઈ હતી. એ ધોપણાએ સ્ત્રીઓના અંગ ઉપરથી આબૂપણો ઉતરાવ્યાં હતાં. પુરખોના અંગ ઉપરથી વિધાયતી સાજ ઉતરાવ્યા હતા. વિદ્યાર્થીઓ પામેથી શાળાઓ છોડાવી હતી. અથગે સ્થળે ચરખાઓ ગૂંજવા માંડ્યા હતા. વિધાયતી વસ્ત્રોની હોળીઓ થતી હતી. પીકાં ઉપર પીકેટીંગ મૂક્યાં હતાં. વિધાયતી માલને બહિષ્કાર કરાવ્યો હતો. શહેરે શહેરમાં રાષ્ટ્રીય વિદ્યાલયો સ્થપાવ્યાં હતાં. ઉત્તર કુવના હિમપ્રદેશમાં મહિનાઓની ધનધોર કાલગત્રી પછી ઉલ્ક પામતા સૂર્યની ઉંચા જેમ ગોળ ધૂમતી ફરે, તેમ ગાંધીજી દેશભરમાં ધૂમી રજા હતા અને દેશની પ્રજામાં નવા પ્રાણ, નવી ભાષા, નવી લામ અને નવા સંસ્કાર જગતી ગલા હતા. ને હુકાળથી તપેલી ધરતી જેમ નવા મેવનું પાણી પીએ, તેમ સેકડો હજારે માણસ એના એક એક ખોલને પી રહ્યું હતું. આરટોલીની નોકરની લડતના લણુકાર હિન્દમાં ચાલુ રજા હતા, ને એ લણુકાગ ગઈ કાલના નોકરી શોધતા જુવાનમાં યુધુત્સા જગતી રજા હતા. એ દિવસમાં ગાંધીજી પોતે જ મૂર્તિમત દેશ બની ગયા હતા.

ગાંધીજી કવકતા આવ્યા ત્યારે એમણે એક રાષ્ટ્રીય મહાવિદ્યાલય રચાવ્યું હતું. મુબાઇપાણુ ત્યારે વિધાયતથી હિન્દમાં આવ્યા ત્યારે દાસખાણુએ એમને આ મહાવિદ્યાલયના આચાર્ય બનાવ્યા.

ઉત્સાહની ભરતી ઉપર ચડતી હતી તેજે રાજકીય લડત માટે ગાંધીજીને કરોડ રૂપિયા આપ્યા હતા. આરટોલીની લડતની જુમિકા વધારે ને વધારે નક્કર સ્વરૂપ લેતી જતી હતી. દરમ્યાન ઈ. સ.

૧૯૨૧ ની સાલનો અંત આવવા માંડ્યો. અમદાવાદમાં મહાસભા ભરાવાની હતી ને દાસબાબુ એના પ્રમુખ વરાયા હતા.

હવે વાઈસરાય લોર્ડ રીડીંગે પોતાના જાહેર ભાષણમાં એકરાર કર્યો તેમ એ 'મૂંઝાયા હતા ને ગૂંચાતા હતા.'

પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સની હિન્દની મુલાકાત યોગ્ય હતી અને મહાસભાએ એ મુલાકાતનો બહિષ્કાર કર્યો હતો.

આ જ અરસામાં એક ખાનગી પરિષત્ત સરકારી અમલદારોમાં ફેરવવામાં આવ્યો હતો, એ પરિષત્તમાં એમ જણાવવામાં આવ્યું હતું કે 'અત્યાર મુઘી દરેક વાતમાં મહાસભાએ પહેલાં પગલાં માંડ્યાં છે. સરકારની સ્થિતિ મહાસભાના હુમલામાંથી બાણે કેવળ બચાવ કરવાની જ બની ગઈ છે, આ પરિસ્થિતિ દિલ્લીની ભરી ગણ્યા સરકાર આક્રમક અને-તે પહેલાં પગલાં ભરી શકે ને મહાસભાને રક્ષણાત્મક ગ્રિતિમાં મુકાવું પડે એમ કરવું જોઈએ'

આ પરિષત્તના જવાબમાં હિન્દમાં કેટલેય અથલે સરકારી નિગેહ્યાની નીચે આમન સભા ને ખેડૂત મંડળો ને કામદાર મંડળો ને રાજકીય સભાઓ અથપાઈ. આ પરિષત્તના એક શાહીવાદી ફેરબી ફણુગા તરીકે સરકારી હતો ને સરકારી રહેમ મહાસભામાં ને મહાસભા સમિતિઓમાં ભગવા માંબા.

ને આ જ પરિષત્તના જવાબમાં સરકારના કેટલાક વિનીત મુરદિઓ—જેમાં ડો. સર તેજબહાદુર સમુત્તુ નામ પણ જોડવામાં આવે છે—મહાસભાની સસ્થાઓને ગેરકાયદે જાહેર કરવાનો ને પછી એ સંસ્થાના સભાસદોને જૂથજૂથ પકડી લેવાનો રસ્તો બતાવ્યો.

'મૂંઝાયેલા ને ગુચવાયેલા' લોર્ડ રીડીંગને તો આંગળી ચીંધવાનું પુણ્ય જ જોઈતું હતું. એમણે જ ગાળાના અને પછી યુક્ત પ્રાંનના મહાસભાવાદી સ્વયંસેવક દળને ગેરકાયદે જાહેર કર્યાં.

સ્વયંસેવક દળોને ગેરકાયદે જાહેર કરવાની સાથે જ દેશબંધુ

દાસે શુક્રદં જ્વાળ આપ્યો : 'મને મારા હાથપગમાં જંછરો પડી લાગે છે. મારું શરીર જલ્લે, પરાધીનતાના યોગ્યથી છુંદાઈ જાય છે. હું હવું કે મરું એની કોઈ ચિન્તા ન કરો. આપણી માતા હવે તો મારા જેવા હજારોનું મૃત્યુ પણ અભિનંદનીય છે !'

આ ગેરકાયદે સંસ્થાની જલ્લેરાતની સાથે અંગાળ સ્વયંસેવક દળના સેનીપતિ તરીકે મુબાપ બાણુને કદ કરવામાં આવ્યા ને એમને ૭ માસની સજા ફરમાવવામાં આવી.

આખા દેશમાંથી ત્રીસ હજાર જેટલા અગ્રણીઓ ને સ્વયંસેવકને કદ કરવામાં આવ્યા, પરંતુ એથી દેશની કરોડ તો ન વૂટી તે ન વૂટી. હજારો આવવાને તૈયાર હતા. પચીસને પકડવાના હોય તો પચાસ પકડાય. સ્વયંસેવકને કદ કરીને પોલીસ-લારી જતી હોય તો એમાં ખીજા પણ ચડી જેસે ને ગુપચુપ કદી બની જાય. પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સનો અધિષ્ઠકાર જરા પણ નરમ ન બનતાં વધુ ને વધુ તંગ બનતો ગયો. આ ધરપકડોના મહાકાંડમાંયે સરકારે ગાંધીજીને હાથ નહોતો લગાડ્યો. એક વાર હાથ લગાડવાનાં પરિણામ એજે ૧૯૧૯ માં જોયાં હતાં. ફરી વાર આવા પ્રચંડ જ્વાળમાં એમ કરવાને એ તૈયાર નહોતી. કદાચ લશ્કર ફરી જાય, કદાચ પોલીસ ફરી જેસે તો ? ને સરકારના એ ડાબા કે જમણા હાથમાંથી એક પણ હાથ જરાયે કમતરીન નીવડવાની સંભાવના સરખી એને અકલ્પ્ય હતી.

હવે લોર્ડ રીડીંગે પ્રિન્સની મુલાકાતને સફળ બનાવવાનો ખીજો રસ્તો કાઢ્યો. દેશગંધુ દાસ ગેરકાયદે સ્વયંસેવક મંડળના અગ્રણી હોવાને કારણે જેલમાં હતા, ત્યાં એમની સાથે લોર્ડ રીડીંગે સમાધાનીના સંદેશા ચલાવ્યા. લોર્ડ રીડીંગની દરખાસ્ત એ હતી કે હિન્દના આગેવાનોની એક નાની ગોળમેજી પરિષદ બોલાવવી, અને એ પરિષદમાં હિન્દના રાજકીય પ્રશ્નોની છણાવટ કરવી. એના બદલામાં ગાંધીજીએ અસહકારને પાછો ખેંચી લેવો ને પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સની મુલાકાતનો અધિષ્ઠકાર ઉઠાવી લેવો.

આ દરખાસ્ત ગાંધીજીને પહોંચાડવામાં આવી ત્યારે એમણે બે શરતો મૂકી. એક તો એ કે, દિન્દને સંપૂર્ણ સાંખ્યાનિક સ્વરાજ્ય આપવાની ભૂમિકા ઉપર જ વાતો કરી ને નિર્ણયો કરવા અને બીજી એ કે તમામ ગિરફતાર યેજા આગેવાનોને છોડી મૂકીને અમને આ પરિષદમાં નોતરવા. લોર્ડ રીડીંગ પટેલી શરતની બાહેધરી આપી શકે એમ નહોતું ને મૌલાના મહમ્મદઅલી જેને લશ્કરને નાકરમાની ઉપદેશના બદલે લારે લાંબી સજા થઈ હતી તેને છોડવાને નારાજ હતા. આ બે મુદ્દા ઉપર ગાંધીજીએ લોર્ડ રીડીંગના પ્રસ્તાવનો અગ્વીકાર કર્યો.

અને તે દિવસથી અસહકાર પરત્વેના દેશભંગના અયુક્ત મોરચાની અનન્ય એકતામાંથી બગાળના પક્ષ ભુલે પગો-અહોયો મહાસમાની અંદર દ્વિપક્ષી રાજકાગળનો આરંભ થયો.

સુભાષ બાણુ જેલમાં હતા. દાસબાણુ કરતાં પણ એમને ગાંધીજીનો આ અગ્વીકાર ઘણો વધારે ખૂબ્યો. સુભાષબાણુ વ્યભાવે નિર્ભય હતા, ને મહાત્મા ગાંધીજી સાથેનો પોતાનો મતભેદ જાહેર કરતાં એ જગથે અચકાયા નહિ. જે યુગમા ગાંધી-ભક્તિ એ અર્થહીન શુદ્ધ રાષ્ટ્રીયતાનું અનિરાર્ય અંગ મનાતું હતું, એ યુગમા ગાંધીય નામનિકવાદનું પોતાને શું મૂલ્ય સુધવતું પડ્યું એનો ખ્યાલ કરવાને પણ એ ન શકાયા.

સુભાષ બાણુ રાજકીય લડતમા ગાંધીય વ્યૂહને પરમ પ્રધાન પદે ગ્યાપતા એ એમ માને છે કે સિદ્ધાન્તો એ આદર્શ ઈ. નની બગેલી પ્રજા એકદમ આદર્શને પહોંચી વળી શકે નહિ, તેમ સમસ્ત પ્રજા સમુનાયરૂપે પણ આદર્શને પહોંચી વળી શકે નહિ. એટલે રાજકાગળના જેમ જેમ રૂઝ પવટાતા જાય તેમ તેમ લડતની ભૂમિકા પણ પલટતી જવી જોઈએ. અને આમ પ્રજાએ આઝાદીની આગેકદમમા એક પછી એડ મોરચા સર કરતા જવા જોઈએ. એટલા માટે દરેકે દરેક પ્રસંગે ગાંધીય નેતાઓએ દુર્ગતા આદર્શમા તરફાવ મહત્વના સવાલ બૂલી નહિ જવા જોઈએ અને દરએક પ્રસંગે તરફાવ

મદત્વના સમાવને દુર્ગા આદર્શને વિદ્યુતિ ન આવે એવી રીતે સાચવી લેવા જોઈએ

સુભાષ બાબુની આ ગજકીય માન્યતાને તત્ત્વાત્મકી ઓળખાવનારા બોધા નથી અને સુભાષ બાબુના ગજકીય ઇતિહાસ ઉપર તત્ત્વાત્મકી આશ્રય મૂકનારા પણ બોધા નથી પરંતુ તત્ત્વાત્મકી ગજકીય દુર્ગા અગત ઇતિહાસ, મહેન્દ્ર ને ઉત્કર્ષને ક્રમે છે વ્યક્તિગત મદત્ત આમે પ્રગતીય ઉત્કર્ષ તત્ત્વાત્મકી નજરમા ગોઠુ અને છે સુભાષ બાબુ આ પ્રગતી તત્ત્વાત્મકી પર દના એમના ગજકીયને જે તત્ત્વાત્મકી કહેવામા આવતું હાય તે તત્ત્વાત્મકી વ્યાખ્યા બ ની જોઈશે કેમકે સુભાષ બાબુની ગજકીય દષ્ટિ તે પ્રગતી ઉત્સાહને વધારવા ખાતર, પ્રગતને સમર્થિત કરવાને ખાતર ગજકીય નેતાઓએ નાનપ વડેરી પડે તે પણ વડેરી લેવી જોઈએ એમ માગે ?

આ દષ્ટિથી સુભાષ બાબુને મહાત્મા ગાંધી સાથેના વિશેષ બગર સમગ્ર છે, સુભાષ બાબુ ઉવાડી આજે કૃતા હતા, ને પોતાના કાન ઉધાજા ગખતા હતા એમણે જોયું હતું કે પ્રગતને ઉત્સાહ પ્રચલ છે, પરંતુ જે ખૂબ અન્યસ્થિત છે ધણે સ્થળે અનધિકારીઓ મહાસભા મડળોમા પેળી ગયા છે ને ધણે સ્થળે સરખાના શુભ દૂતો કળિયા દનાલીતુ કામ કરના લાગી ગયા છે, આના કાળમા જે લડતને થભાવી ગવામા ન આવે અને પ્રગતીય ઉત્સાહને અવસ્થિત ગવામા નહિ આવે તે આ લડતના પ્રત્યાઘાતનું પરિણામ પ્રગતને માટે મલ ખૂટુ આનશે અને નોખરશાહીનું અભિમાન વાચુ બીચુ ચરી જરો લડતને વગર નાસ્તો ગોમ ને એમ થભાવી દેવાથી પણ પ્રગત હતરીય થાય, એને બંને ઉપારેલી લડતનુ મર્ધ પણ પ્રત્યક્ષ પરિણામ મતાનવામા આવે તે લોગને પોતાની તાકાતનુ જાન અને માપ મને આવે અને વ્યવસ્થાની જવાબદારીનો પણ ખ્યાન આવે

એટલે સુભાષ બાબુ માનતા હતા કે ગાંધીજીએ લોર્ડ રીડીગની

દરખાસ્ત સ્વીકારી લેવી જોઈતી હતી. લોર્ડ રીડીંગની દરખાસ્ત સાફ દિલની ન હતી, એ વિષે તો મુભાવ બાણુના દિલમાં કશો જ ભ્રમ ન હતો, પણ શાહબંદા પ્રિન્સની મુલાકાતને હેમખેમ પાર ઉતારવા માટે જ હતી. પણ જો ગાંધીજીએ એટલું સમજીને પણ દેખતી આંખે જોળમેજી પરિપક્વ સ્વીકારી હોય, તો ગાંધીને બંધુ જ માનભરી રીતે અને પ્રગ્નતા ઉત્સાહ જરા પણ ઓછા થવાને બદલે વ્યવસ્થાની વ્યાખ્યારી વધારે સમજતો અને એ રીતે બારડોલીની ના-કરની જાહેર કરેલી લડતને સંકેતવાની તક મળત.

આ તક ગ્રહ્ય ઘણો ખરાબ છે. સિદ્ધાન્તોની બુમિકા ઉપર લડાતી લડતોમાં કોઈ પણ માણુએ 'તક' શબ્દનો ઉપયોગ કરે તો એને તન્કાલ સિદ્ધાન્તોને જોગે તક મેળવવા માગનાર તકવાદી તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. પરંતુ અધૂરી કે કાચી સમજણ કે ઉતાવળી અજમાયશથી સિદ્ધાન્તો વેડકાતા હોય ત્યારે સિદ્ધાન્તોમાં પ્રગ્નની શ્રદ્ધા કમી ન થાય એ રીતે સિદ્ધાન્તોને અવ્યવસ્થા, ગેરનિયમન કે ઉતાવળી અજમાયશમાંથી તારવાની તક મળતી હોય તો દેખતી આંખે એ તક ઝડપવી એમાં અજુગતું શું છે ?

મુભાવ બાણુએ છેક નવેમ્બર માસની આખરમાંજ દેશબંધુ દાસબાણુ પામે એવું ભાવિ ભાખેલું કે બારડોલીની લડત ગાંધીજીએ સંકેલી લેવી જોઈ એ—ગાંધીજીને મંકેલી લેવી પડશે. ત્યારે તો દેશબંધુ દાસ સારાથે દેશમાં આપી રહેલા બારડોલી-ત્વરની અસર નીચે હતા ને એમણે એ વાત હસી કાઢી હતી.

અને વાત હસી કાઢે એવું જ હતું. અસહકારના આરંભ વેળાએ ગાંધીજીએ રથજે રથજે એક વર્ષમાં સ્વરાજ્ય લેવાની પ્રગ્નકીય તાકાતની વાત કરી હતી. એ તાકાતને સીધી લડતની કસોટીએ કસવાને માટે પણ એમણે પોતાની તૈયારી બનાવી હતી. એ માટે એમણે

ખારડોલી તાલુકામાં વ્યગલ્ય મેળવવા માટે ના-કચ્છની લડત ઈ સ. ૧૯૨૨ ના આગલ કાગળમાં ઉપાડવાની જાહેરાત કરી હતી

આ જાહેરાતથી જેમ નોકરશાહી ચમકી ઊઠી હતી તેમ પ્રગત કીય જોદ્દાઓના યુવુલ્યુ અતરો ચનગની ઊઠ્યા હતા સ્થળે સ્થળે ખાગડોલીની લડતની વાત ચાલી ગઈ હતી સુપ્રસિદ્ધ દિન્દી કવિ મહાવીરપ્રસાદે તે ખારડોલીની આવતી લડતના ચશસ્ત્રી વિજયની આગાહી કરવું એક વીર કાવ્ય પણ વખ્યુ હતું એ કાવ્યની પહેલી લીની—

‘જય પ્રશસ્ત ખાગડોલી,

‘ભાગતની જય ચમ્બોપોલી

દિન્દીને ખૂલે ખૂલે ગાઝ ગઈ હતી જુનાન માત્ર પડી તે પજનનો હોય કે બગાળનો હોય, મદ્રાસનો હોય કે મધ્યપ્રાતનો હોય, પણ માથેથી ટોપી ફેકી દઈને ખબે બગાળનો લઈને ભાગતની ચમ્બો પોલી ચવાને ગખ્તવેતા ગાંધીજીએ નિર્માણુ કરે ખાગડોલીના ગ્યુમેદાન તરફ ચાલી નીકળ્યો હતો

આ લડતનો સામનો કેમ કરવો એ સરકારને એક જમગ પ્રશ્ન ધઈ પડ્યો હતો, ને એણે પણ એક ધણા જ વિચારણુ ને ચાલાક દિન્દી સિલિનિયન મિ. શામલાસાનીને ખાગડોલી તાલુકાવાળા સુગત જિલ્લાનો કનેપ્ટર નીમ્યો આવા કનેપ્ટરે પણ ન્યારે કનેપ્ટરીપદ ત્યાગીને ખારડોલીની લડતમાં જોડાવાની તૈયારી કરી ત્યારે તે દેશ ભગ્ના ઉત્સાહની અધિ ન ગઈ દિન્દીના આગેવાનો ખાગડોલીનાં નગરે દર્ગન કરવાને તાલાવની ધગવનાગ થયા સરદાર પટેલ ખાગડોલીનુ ચાણુ જમાવીને જોગ હતા લાલાજી, દાસગણુ, મોતીનાથ નેદરુ, જ્યાદગનાન નેદરુ, ખાગડોલી આવતા જતા હતા ને આ બધો પ્રચડ ઉત્સાહનો ઝોાષ જેમના માથાની આસપાસ મૂર્છા ઉપગવે એના આખી વિજાતો હતો એ ખાગડોલીનો જોડૂન મનસા વાચા કર્મણુક ખુવાગ ચવાને તૈયાગ ધઈ ગરો હતો દિમાનયના ગમનગર્વા સિખ-

રેમાંથી જડતો બારડોલીનો જ્યનાદ છેક રામેશ્વરના મહાસાગરની ગર્જના સાથે ઝોકાઝાર થતો હતો.

આવી લડત-આવી આવી આશા, આવા આપભોગની તત્પરતા અને આવી તૈયારીથી જન્માવાતી સાચી લડત મૂકી દેવી પડશે એમ કોઈ કહે એ મનાય કેમ? ને એ મૂકી દેવા માટે મેલી દાનતથી થતી સમાધાનની દરખાસ્ત સ્વીકારીને પ્રજનો દ્રોહ પણ કેમ થાય? ડિસેમ્બરમાં સુભાષ બાબુ એકલા જ હતા—પોતાની માન્યતામાં. બારડોલીની લડત માટે જ્નેસનેર પ્રચાર કાર્ય થઈ રહ્યું હતું વિનીત પક્ષ અનુયાયીઓ વિહોણા આગેવાનોનો પક્ષ બન્યો હતો અને એમનો દુબળો પાતળો અવાજ જાગેલી જનમરિતાના ધૂધવાટામાં ક્યાંય ભૂલો પડીને એમના પક્ષની અદરજ આમતેમ ફેકાઈ રહ્યો હતો.

રાષ્ટ્રમાન્ય અગ્રણીઓમાં એક માત્ર પડિત માનવિધા વિરદ્દ હતા—હિન્દના ભૂતકાળના ગૌરવની મૂર્તિ સમા ને હિન્દના ભૂતકાળમાં જ ઠગેલી આંખોવાળા એ વયોવૃદ્ધ રાજપુરુષ જૂનવાણી ધૂમસમાથી કદી બહાર નથી નીકળી શક્યા. પરંતુ એમની અતરતમ અતરમાં રહેલી ગાંધીજીની તમન્ના અને એમના આગ્રિયની પ્રમાણિકતાએ જનતાને એમના શબ્દોને માટે તો નહિ પણ એમના વ્યક્તિત્વને માટે સગ માન રહ્યું છે. એમને અસહકાર જ આખો સમજાતો નહિ. એ હજી વીસમી સદીમાં આવી જ શક્યા નહોતા, પણ જનતા જે માર્ગે જાય એ માર્ગે જવામાં એમને ધર્મ દેખાયો હતો. પાછળ ઘસડાવાને સદા તૈયાર ને લોકોને આગળ નીકળી જતાં અટકાવવાની એક તરીકે કામ કરવામાં એ પોતાનો ધર્મ વાંચના. પ્રજા પોતાની પાછળ ન આવે તો પોતે પ્રજાની પાછળ ખેચાવું પણ પ્રજાનો સગ નહોડવો એટલી પ્રજાભક્તિ એમનામાં હતી. ને પ્રજાએ પણ આજ દિવ તક આ જૂઠ્ઠાં રાજપુરુષમાં એ ભક્તિને જ માન આપ્યું છે. ગાંધીય દષ્ટિએ ઉદ્ધામ ગણાય એવા બિપિનચંદ્ર પાલ અને સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી ન્યારે જાગૃત થયેલી પ્રજા-શક્તિના વિરાટ દર્શનથી છળા જઈને

સરખગની ગોચ ગોવે ત્યારે પણ ગજકીય દષ્ટિને વિનીત મનાય એવા માનવિયાજ પ્રગ્નને ઠી દ્રોહ ન દે પ્રગ્નને બોગે ઠી મતલબ ન સાધે એમના એ નિર્મળ ચાગ્રિને અને એમના શુદ્ધ આપનોગની પ્રતિભાગે માનવિયાજનુ ગજગણુ જ્યારે પ્રગ્નને નથી રુચ્યુ ત્યારે પણ એમના વ્યખિતલને સન્માન્ય માન્યુ કે એવા માનવિયાજના વિરોધની પાછળ લાખી દષ્ટિ હોય એમ તો માનવાને કાણુ નથી પરંતુ સાફ વિન પ્રેર તરીકે કામ કરવાની મનોવૃત્તિ તો દેખાતી જ હતી એમના વિરોધ ઉપર કોઈએ લક્ષ આપ્યુ નહિ, તેમ સમુ અને શાસ્ત્રી, સુગન્દ્રનાથ ને પાલ જે જનતિગ્ગમને પાત્ર થયા એવા તિગ્ગર ૨૨ પણ એમના તરફ કોઈએ ન બતાવેા આગેડોલીની લડત જે આલે તો એગા પદ્મા શિવાય માનવિયાજ ગહે નહિ, લોકોને એ વિચાર ત્યારેય હતો ને આજ તો ડગ્ગનાય અનુભવે વધારે દહ થયો છે

એ માનવિયાજને માન રતા તો કેવળ વિનીતો સિવાય ખીજ કોઈએ લડતનો વિગધ નહોતુ કુતુ બનકે બધા જ એને માટે તનપાપક થઈ ગલા હતા ત્રીમ હમગ સૈનિકા જેવમા હતા ને ખીજ ત્રીમ હમગ જેલમા જવાને તયાર થયા હતા, ગામેગામમાથી હામ્ન પડ ને આગેડોલી પહોચી જવાને જુવાનો તૈયાર થઈ રલા હતા ગાધીજી પણ દેશભગમા પ્રસાસ કરી ગલા હતા ગ્રિન્સ એફ વેન્સની હિન્તી મુના તનો બહિષ્ ૨૨ નથજે નથજે સગીન થતો હતો હડતાલો પડતી હતી ગ્રિયાઓ વેર ગે મધમાગોની જેમ ગૂજવા લાગ્યા હતા અરાજમા ગાડીના પેડામા બાજે આગેડોલીનો જ લણુકાગ ઊતો હતો

અને મહાત્મા ગાધીજીએ લડતનો આગ લ થરાની બહુ તારી અને આગને દિવમે આગેડોલીની લડતને બધ થયેની બહુ કરી લડત બધ કુગનુ કાગમુ ગાધીજીએ ચૌરી ચૌગના હુન્લડું આપ્યુ

મહાત્મા ગાધીજીની મનોદશા, મહાત્મા ગાધીજીની રીતિનીતિ

અને મહાત્મા ગાંધીજીની ચુસ્ત સિદ્ધાન્તની લક્ષિત એ તો એટલા બધાં બનેલીતા છે કે એને વિષે આ ગ્રંથને વિગતવાર ચર્ચા કરવાનું કાંઈ પ્રયોજન નથી. પરંતુ સુભાષ બાબુ આ ઘડીથી તે છેક અત્યુધી મહાત્મા ગાંધીજીના વિરોધ પક્ષમાં રહ્યા હતા. એ વિરોધનો મર્મ 'સમજવાને માટે મહાત્માજીની રીતિની વિષે થોડો ઉદ્દેશ્ય અપ્રસ્તુત નહિ ગણાય.

મહાત્મા ગાંધીજી ગ્રંથલાલે, દષ્ટિએ અને સિદ્ધાન્તે આમ-જન છે. બુદ્ધિએ વિચારણુ વક્રીય છે. આ વિગત સમિશ્રણુ અને દેવોને પણ દુર્લભ એવું એમનું સર્વાંગ અણીશુદ્ધ ચારિત્ર્ય એ આમ-જનતા ઉપરના એમના કાબૂ માટે મુખ્યત જવાબદાર છે

મહાત્માજી આમ-જનને સચોટ સમજી શકે છે. એનાથી શું થશે, શું નહિ થાય, શું કમળી ગકાશે ને શું નહી કમળી ગકાય એની એને હૈયાઉકલત છે. ક્યારે આરંભ કરવો ને ક્યારે અટકી જવું એ એને સૂઝી જાય છે લોકોની નાડ એના હાથમાં છે, પછી એને એ દલીલોના વાધા પહેરાવે છે. આ કારણે એમના કોઈ કોઈ કથનમાં ઉપલક્ષ નજરે જોનારને વિરોધાભાસ પણ લાગે છે દાખલા તરીકે બારડોલીની લડત બધ કરવાના કાગળમાં એમણે મૌગીચૌગના હુલ્લડને આગળ ધર્યું હતું અને કહ્યું હતું કે એક પણ ગ્રંથને જગ મગ્નુ પણ જમકલુ થાય એ લડતને શોભા આપનાર નથી. એટલે જ્યાં સુધી દેશના કોઈ પણ ગ્રંથને જગ મગ્નુયે જમકલુ નહિ થાય એની પતીજ ન પડે ત્યાં સુધી બાગડે લીની લડત પાછી જોવી લેવી જોઈએ.

આની સામે ઈ. ૧૯૩૦ માં એમણે અગિયમ લગતી લડતને ચાલુ કરતાં પહેલાં કહ્યું હતું તે જોઈએ. એમણે કહ્યું હતું 'દેશમાં ગમે ત્યાં છૂટાજવાયા તોફાનો કે હુલ્લડો થશે તો પણ સત્યાગ્રહની લડત બધ પડશે નહિ.' આ જો એક જ પ્રકારની લડતની પરિગ્ચિતિ પરત્વેના સ્પષ્ટ રીતે વિરોધી કથનોની વચ્ચમાં પ્રગ્નશક્તિની ગાંધીજીની હૈયાઉકલત પડી છે એ વગ્નુ કોઈએ ન બૂલવી ઘટે.

ગાંધીજી અિદ્ધાન્ત-ભક્તિ તેમને કાઈ પણ પ્રકારના સાધને ક અવસરોનો લાભ લેવા નથી દેતી (મદ્ધાત્માઈને ઁ જનનુ રાજ કામ્ણુ નથી ગમનુ ઁ દુસ્મનો ઉપર રોતરજની આપ્યાઈની- જાત નહિ પણ આત્મમાગની જાત માગે ક) પ્રજની સ્વાધીનતા કળા પણ પ્રજની અસ્મિતા ઁમને વધારે પ્રિય લાગે છે ગોપનેજ લડત બધ ઁની પડે તો લડત ચનારી શક્યાની આપણી અશક્તિ બતાવીને મધ ઁની જોઈઁ ઁમ ઁ માગે કે પોતાની અશક્તિ નહિ સ્વીકારવાથી પ્રજમાં દેટલો પ્રત્યાઘાત આવજે ઁનો ઁ વિચાર નથી ઁગતા વિજયનો સત્રામ જોડવા માગની પ્રજઁ પરાજયનો સત્રામ પણ નિષ્પાનસ સ્વમાનથી જેનતા શીખવુ જોઈઁ, ઁ ઁમનો આગ્રહ છે

આ સામે સુભાષ બાણુની ગજકીય નીતિ ને રાજકીય દષ્ટિ ઁકકમ વિરોધી છે સુભાષ બાણુ બરાજ રીતે રાજકીય વ્યૂહમાં માને છે ગાંધીજી વિરોધીઁના હૃદય હતવા માગે છે ત્યારે સુભાષ ઁમના હાથમા રડેલી સત્તા હતનામાં માને છે સુભાષ મોઁજના ગજકીય તત્ત્વજાનનો સાર ઁ છે કે વિરોધી જ્યારે પણ પગતુ ચૂકે ત્યારે ઁનો પૂરો લાલ ઉકાનવો, જોટના મોરચા જિતાય ઁના છતી લેવા અને ત્યાંથી લડત આગળ ચનાવવી જ્યારે જ્યારે શકન હોય ત્યારે પીક પાછળની ઁચિતિ સદ્ધ -રવી, વિરોધીઁને મૂઁજવા, પ્રજને પ્રત્યાઘાતની અસગ્રમાથી ઉગારી લેવી પ્રજકીય લડતનો અનિવાર્ય દાર્જોજો પ્રજનો ઉત્સાહ ઁના આતશને કદી ન ળુઁજાના દેવો આમ લડતમા પણ જ્યા જ્યા ળુદ્ધિની વડતને અનકારા હોય ત્યા ત્યા ઁ અવકાશનો લાભ લેવો

લોકમાન્ય તિનકની પણ આવી જ દષ્ટિ હતી પરંતુ લોકમાન્ય તિવક અને સુભાષબાણુમા મહત્ત્વનો ફેર ઁ છે કે જ્યારે લોકમાન્ય સરકારી સસ્થાઁમા સરખરની શરતે દાખલ થઈને સરકારને થકવા

માગતા હતા, ત્યારે સુભાષ બાણુ-સરકારની સમાંતર સંગ્રહાચો જીભી કરવા માગે છે. (સમાંતર સંસ્થાઓ વિષે આગળ જોઈશું.) આપણે મહાત્મા ગાંધીજી અને સુભાષબાણુના માનસિક ઘડતર અને રાજકીય દષ્ટિ વચ્ચેના મૂળ મતભેદને જોયા પછી હવે પાછા બારડોલીની લડત ઉપર આવીએ.

બારડોલીની લડત બંધ થઈ એટલે દેશમાં એકદમ જાન્યાર થડકારો આવી ગયો. બારડોલીની લડત સફલી લેવાની સાથે સર્વ પ્રકારના લડાયક કાર્યક્રમને બંધ રાખીને દેશને રચનાત્મક કાર્યક્રમનો આદેશ અપાયો ને દેશભરમાં જાણે બીજાણુ પરજાણુની મૂર્છા આવી ગઈ.

આજ ત્યારે એ મૂર્છા વળી છે અને આપણે એ વહી ગયેલા યુગને અને લજા પહેલાં હારી ગયેલા જુદાને તટસ્થતાથી અવલોકી શકીએ છીએ, ત્યારે એમ કહી શકીએ છીએ કે મહાત્મા ગાંધીજીનું બારડોલીની લડતને સફલી લેવાનું પગલું એ સાચું જ પગલું હતું. પ્રજામાં ઉત્સાહની કમીના નહોતી, પરંતુ ઠંડા લોહીની જે વજ જેવી તાકાત જોઈએ એ એનામાં નહોતી. લડત હારી જ જાત ને પ્રજા સમગ્રને હારનાં ભયાનક પરિણામો ભોગવવાં પડત. લડતનાં ઉત્તર ભાગમાં ઘણા ચરિત્રહીન માણુસો મહાસભામા પેસી ગયા હતા અને ઘણા કળિયા-દલાલો પણ પીઠ પાળ્યાથી ખજર મારવાને લાગ જોતા બેડા હતા. સરકાર સાથે તાકાતી મિલાવટ કરવાને માટે પ્રજાને દજી વધારે અગ્નિપરીક્ષા કરવાની જરૂર હતી.

પરંતુ એ કાળે તો જ્યારે પ્રત્યાઘાતના પૂર ચડ્યાં હતા એનાં કરતાં વધારે વેગથી ઓસરવા માંડ્યાં હતા, ત્યારે કોઈને આ વાત સમજાય એમ ન હતી લોકોને પોતાની કમતાકાતનો ખ્યાલ આવે એના પહેલાં ગાંધીજીની કમતાકાતનો ખ્યાલ આવ્યો. ક્યાંક ક્યાંક તો ગાંધીજીએ લોકોને છેતર્યા હોવાનો પણ એમના ઉપર આક્ષેપ મુકાયો. ઘરમાંથી રેટિયા ગયા. અંગ ઉપરથી ખાદી ઊતરી ગઈ.

૩૨ : શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ :

સ્થળે સ્થળે ગાંધીજીએ કરેલી જુદીમાત્ર જેવડી જૂથ'ની ચર્ચા થવા માંડી સીધી લડતમાં તે પ્રમુખીય તાકાતથી કોઈ પણ નેતા એકબે આગળ ન જઈ શકે, એ દોરા જેવી ચોખ્ખી વાત એ કાળે જાગેલી રાષ્ટ્રની મૂર્ચ્છનામાં કોઈને 'યાદ ન રહી—યા' ન આવી

બારડોલીની લડત સફળતાઈ ને સમગ્રને પહોંચી વાગ 'પહેલું આક્રમણ' કરવાની તક મળી એક સવારે ગાંધીજીને ગિરફતાગ કરવામાં આવ્યા ને એમને છ વર્ષની સજા ફરમાવવામાં આવી

ને મૂકવાયેના ને ગુચ્ચવાયેના વાહસિંગે ગાંધીજી ઉપર જ્વલના દગવાળા બંધ થતા તા ૧૪મી માર્ચ સને ૧૯૨૨ના રોજ મુખ્તિને દીર્ઘ શ્વાસ મૂક્યો

૫. ફરી જ્વલમાં

આરડાલીના નિર્ણય ઉપર મહાસલા સમિતિમાં કાંઈ જોછો વિરોધ નહોતો ઊપજ્યો. પંડિત ગોતીલાલ નેહરુનો પણ સમિતિમાં વંચાયો હતો. એમાં એમણે લખ્યું હતું કે, 'ધારો કે કેપ કામે-રીનના એક ગામડામાં હુલ્લુ થાય એમાં હિમાલય પાસેના ગામમાં લડત શરૂ ન કરવી એ ન્યાય મને સમજતો નથી!' લાલાજીએ જ્વલમાંથી લખ્યું હતું કે, 'ચૌરીચોરાને બાદ કરો. ગોરખપુર જિલ્લાને બાદ કરો પણ ખીજે સ્થળે લડત ચલાવવામાં કોઈ વાંધો શા માટે હોવો જોઈએ?' ખીજા પણ પત્રો આવ્યા હતા. પણ મહાસલા સમિતિએ બધા કાગળો દફતરે બાંધતાં અભિપ્રાય નોંધાવ્યો કે, જ્વલમાં ગયેલા આગેવાનો બહારની રાજકીય પ્રવૃત્તિને દોરવાનો દાવો કરે એ બ્યાજખી નથી.

ડો. મુંજેએ ગાંધીજી સામે અવિશ્વાસનો ઠરાવ પેશ કર્યો, પણ એ ઊડી ગયો. આમ મહાસલા સમિતિએ ગાંધીજીનાં પગલાંને બહાલી આપી. વ્યક્તિગત સવિનય ભગની છૂટ આપી અને પછી હિસાબી તપાસના કામમાં ગુંચાઈ ગઈ.

દરમિયાન છ માસની સજા ભોગવીને સુભાષ બાણુ જ્વલમાંથી છૂટ્યા. એમણે જાહેર રીતે ગાંધીજીને આરડાલીની લડત સફળી લેવાના કાર્યને અનુમોદન આપ્યું, પરંતુ લડત સફળી લેવાની રીતનો ભારપૂર્વક વિરોધ કર્યો. એમણે લોર્ડ રીડીગની ગોળમેજી દરખાસ્તનો ગાંધીજીએ કરેલા અસ્વીકાર એટલા જ ભારપૂર્વક વિરોધને પાત્ર ગણ્યો.

સુભાષ બાણુ જાણુતા હતા કે લોર્ડ રીડીગની ગોળમેજીની દરખાસ્ત કાંઈ સાફ દાનતની દરખાસ્ત નથી. એ ગોળમેજી કશું કામ કરી શકવાની ન હતી એ પણ એ જાણુતા હતા, પરંતુ એમની નેમ

વાઈસરોયની જરૂરતમાંથી જોઈને જૂંસર ભગતો હતો એ અસહ સ્વાયતી લઈને પ્રગ્નને બારડોલીના પ્રત્યાધાતની મૂર્છામાંથી ઉઠારવાની હતી. વાઈસરોયની ગોળમેજીની દરખાસ્ત તો પ્રિન્સ એમ યેન્મની દિવની મુવાકાત દરમિયાન મહાસભાને અસહકાર ઉઠાવી લેવાની હતી. મહાસભા બહિષ્કાર ઉઠાવી લે ને શાહજહાને પ્રવચ સાગોપાંગ જોનરી જાપ પગી ગોળમેજીને હાત મારીને દૂર હાસેલી દેતાં વાઈસરોયને શીખવવું પડે એમ ન હતું. એમ છતાં સુભાષચંદ્ર ગાંધીજીએ એ દરખાસ્ત સ્વીકારી લેવી જોઈએ એમ કહેવા હતા.

સુભાષ બાબુએ જોયું હતું કે ગાંધીની સમક્ષ તત્કાલ મહત્વની મુદ્દો બારડોલીની હાલતને સરકારી લેવાનો અને પ્રગ્નને એના પ્રત્યાધાતમાંથી તારી લેવાનો હતો. 'સંપૂર્ણ સ્વગત્ય' 'સાંસ્થાનિક સ્વગત્ય' એ ધ્યેય અવિચલ હતું પરંતુ એનું તત્કાલ મહત્વ ન હતું. તત્કાલ મહત્વ બારડોલીની હાલતની જાહેરાત થઈ છે એને વારી લેવાની વાત હતું.

એટલે લોડ રીડીગની ગોળમેજીની દરખાસ્ત ગાંધીજીએ સ્વીકારી લઈને, એ સ્વીકારના પરિણામ તરીકે બહિષ્કાર ઉઠાવ્યો હોત અને સરકાર સાથે ભરાવાની ગોળમેજી પરિષદને કારણે બારડોલીની હાલતની મોટાપ્રમાણે જાણ કરવામાં આવી હોત તો બારડોલીની હાલતની મોટાપ્રમાણે લોકોની આત્મશ્રદ્ધા ડગાવવાને બદલે વધારે જમાવત.

લોડ રીડીગની ગોળમેજી પગિવડ એ જેમ મહાસભાની અંદરના દ્વિપક્ષી રાજકામળનું ધીજ છે તેમ મહાત્મા ગાંધીજી અને સુભાષબાબુ વચ્ચેના મૂળગત મતભેદને બરાબર બતાવે છે. એ મતભેદમાંથી પાછળ મનબોદ પણ જાગ્યો હતો. સુભાષના સમસ્ત રાજકીય જીવનને સમજવાની એ આવી છે, તેમજ આ જુવાન દેશનાયકને હિન્દી સરકાર યા માટે હિન્દુસ્તાનની હદપાર દાંડી કાઢવા મથી ગ્હી હતી એ પણ એનાથી સમજાય છે. એટલે લોડ રીડીગની ગોળમેજી વિષે આટલું લંબાણપૂર્વક વિચરણ કર્યા પછી આપણે હવે આગળ ચાલીએ.

દેશના ઘણા ખરા રાજકીય આગેવાનો જેલમાં હતા. તે જેઓ જેલમાં નહોતા એમને જાણે અકાળ વૃદ્ધાવસ્થા લાગી ગઈ હતી. લોકજાણમાં ભારે નિરાશા વ્યાપી રહી હતી. ગણ્ટની છાતી લાંગી ગઈ હતી, અને એ ખરી બીડને સમયે મહાત્મા ગાંધીજીનું અખિલ રાષ્ટ્રીય નેતૃત્વ લેવાને કોઈ આગેવાન આગળ ન આવ્યા.

મહાત્મા ગાંધીજીની ગાદી ખાલી રહી. ગજકાળમાં મુખ્ય આગેવાનની ગાદી ખાલી પડે એ વીરલ પ્રસંગ છે. મુખ્ય આગેવાન જેમ ગણ્ટથી કેટલી બધી લાંબી મજલ આગળ નીકળી ગયો હતો એ એ ખતાવે છે. પરંતુ ત્યાં સુધી આખું ફાંચ નાના નેપોલિયનોથી ઊભરાય નહિ ત્યાં સુધી મહાન નેપોલિયન દિગ્ગજ્ય કરી શકે નહિ, તેમ ત્યાં સુધી આખી મહાસભા નાના ગાંધીઓથી ભરાય નહિ ત્યાં સુધી મહાન ગાંધીજી એકલા કોઈ ન કરી શકે. મહાન ગાંધીની ગિરફતારીએ અનેક તો થુ પણ એક પણ છોટા ગાંધીની ગેરહાજરી ખતાવી આપી. માળાના મેર વિખરાય તેમ પ્રાંતો વિખરાવા માંડ્યાં. તાજ સાધેલી ગણ્ટીય એકતાના પ્રતીકસભા રહ્યા માત્ર જે-ગજદ્રોહના મુકદ્દમા અને જેલના દરવાજા.

સુભાષચાંદ્રએ પોતાની આસપાસ નજર નાંખી. એમને લાગ્યું કે રાષ્ટ્રના જીવનમરણનો મુખ્ય પ્રશ્ન અત્યારે પ્રજાના જુઝાવા માંડતા ઉત્સાહને ફરીને સતેજ દેવાનો છે. મહાસભાની ઈજ્જતનો સવાલ પણ તત્કાલ એટલો મુખ્ય નહોતો. લોકોને પોતાનામાં તાકાત છે એનાથી પણ સન્માન કરવા, લડત ચાલુ જ છે એનો ખ્યાલ આપવો અને એમનામાં ફરીને યુક્તિસા અને વિનિગિષા ઉત્તેજિત કરવી એ આજે નહિ તો કાલે મહાસભાને બગ અને ઈજ્જત બને આપશે. એમણે ચોપાસ નજર નાંખી જોઈ, તે એક વર્ષ પછી પ્રાંતીય ધારા-સભાઓની આવતી ચૂંટણીઓ જોઈ.

એ જ અરસામાં કચકતાના સુધારેલા મ્યુનિસિપલ કાયદા મુજબ

૩૬ : શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

નવી મ્યુનિસિપલ ચૂટણી પણ એમના લક્ષ્યમાથી બહાર ન ગઈ કચકતા ડારપોરેશન જે સગ કરવામા આવે તો મહાસભાએ એક જાણી સ્થાનિક સસ્થા હાથ કરી કહેવાય ને હિન્દના બીજા પ્રાંતોમાં પણ અનુચ્છણીય મનાય મહાસભાએ ધાગસભાનો બહિષ્કાર કર્યો હતો, પણ હવે તો ન્યા અસહમગ જ નહોતો ત્યાં ધાગસભાનો બહિષ્કાર ખાત અર્થવાળો ન હતો હિન્દમગમા જે મહાસભાવાદીઓ એ ચૂટણીઓ લડે તો દેશભગમા જાણી ગજકીય સચેતના લાવી શકાય. ને મહાસભા પોતાની પીઠ સુચવરિચત કરે ત્યાં સુધી લોકોને ઉત્સાહ ટકાવી શકાય. એટલે ઇ સ ૧૯૨૨ના ઓગસ્ટ માસમા ન્યારે દેશ બધુ દાસ છટયા ત્યારે સુભાષચાણુએ એમના હાથમા ચ્વગન્ય પક્ષની અને કચકતા મ્યુનિસિપલ મહાસભા પક્ષની યોજનાઓ મૂકી

દાસબાણુ પોતે પણ પોતાના જેવાસ દગમિયાન આવો જ મનિર્ણય કરી ચૂક્યા હતા

દેશ આજો દાસબાણુના છટવાની ગહ બેઈગલો હતો જેમા એમની તબિયત નાદુગ્ત યયાના સમાચારે સર્વત્ર ચિન્તાનુ કારણુ આપુ હતું ગાંધીજીની ગેરકાજરીમા પ્રાતીયતા ગપ્પવા ના ઘોરી માર્ગને ઠેમણે ઠેકાણે કાપતી હતી ગુજરાત અને મદ્રાસના પ્રાંતો મહાસભા સમિતિથીયે વધારે બેગદાગ બનતા જતા હતા આવા અવસરે દાસબાણુ ગાંધીજીની ખોટ પૂરશે અને દેશને દોગ્ગે એવી આકાક્ષા માર્યકરો ગખતા હતા આ આકાક્ષાએ શ્રી દાસ િધુ જેલમા હતા ત્યારે જ લોકોએ એમને દેશમધુનુ ષિગદ આપી દીધુ હતું આગામી ગયાની મહાસભાના પ્રમુખ તરીકે પણ એમની જ વરણી થયેલી

પરંતુ દેશ િધુ દામે તો જેલમાથી બહાર નીળાને પડેરા જ નહર ભાષણુમા ગાંધીજીની માર્ગોની લક્ત સજ્જી લેવાની રીતિ નીતિને ધણે જ પ્રક રિદોષ યો. લોડ રીડીગની ગોગમેજી દ

ખાસ્ત ન સ્વીકારવામાં ગાંધીજીએ હિંમતથી જોડી વાલું કરી છે એમ પણ એમણે ક્યું અને ધારાસભાની અંદર મહાસભાએ પ્રવેશ કરીને સતત વિરોધનું વલણ અખત્યાર કરવાનો અને ધ્યાનિક સ્વરાજ્યની અંધારોનો વધારે મક્કમ કબજો લેવાનો અનુરોધ કર્યો.

ગાંધીજીની ગેરહાજરીમાં ગાંધીજીના કાર્યક્રમની આંકેલી રેખાઓમાં આવો મૂળગત કાયાપંચટો ચુસ્ત ગાંધીવાદીઓને બિલકુલ ન રુચ્યો. મહાત્મભાના વરાયેલા પ્રમુખની જાહેર થયેલી વલણનો સામનો કરવાને એમણે સખત જહેમત ને પૂરતી કાળજી બતાવી. ધારાસભાઓના ઓધ નીચે ગાંધીવાદને દટાઈ જતો બચાવવાનું કામ શ્રી. ચક્રવર્તી ગાંગોપાધ્યાયીએ લીધું. અને શ્રી. વલ્લભભાઈ પટેલ અને ડો. પદ્માબી સિતાગમૈયા જેવા વિચક્ષણ મહાસભાવાદી કાર્યકરે એમને પૂરે સાથ આપ્યો. આની મામે સ્વરાજ્ય પક્ષ પણ પોતાના રાહબરો દેશબંધુ દાસ, પડિત મોતીલાલ નેહરુ અને શ્રી. વિદુલભાઈ પટેલના નેતૃત્વ નીચે પોતાનું બળ એકત્ર કરવા લાગ્યા.

આ માટે દેશબંધુ દાસને એક દૈનિક અખબારની જરૂર દેખાઈ. શ્રી સુભાષભાઈને એમણે એ કામ સોંપ્યું અને દૂર સમયમાં કલકત્તાથી 'ફ્રિવર્ડ' પત્ર બહાર પડવા માંડ્યું. શ્રી. સુભાષભાઈ એ અખબારના મુખ્ય વ્યવસ્થાપક થયા.

'ફ્રિવર્ડ' પત્ર જપાટામધ પ્રતિજા અને ધ ધો બને જમાવવા માંડ્યું. સરકારી કિન્નાબોરી નીચે મરી ગયેલુ એ પત્ર કેટલુ ઓગરવી હતુ તે તો એના આરોકો બંધાણે છે, ને દૂક સમયમાં એક દૈનિક અખબારને ધ ધોદારી રીતે પગબર કરવામા શ્રી. સુભાષભાઈને કેટલી જહેમત ઉઠાવવી પડી હશે, એનો અદાજ હરકોઈ અખબારનેશને સહેજે આવરો—બીજા કોઈને એ વાત સમજાય એવી નથી.

અગ્નિના તણુખા સમુ 'ફ્રિવર્ડ' સ્વરાજ્યપક્ષની જમાવટ કરવામાં ખૂબ ખૂબ મદદગાર બન્યું. દેશભંગમાં 'ફ્રિવર્ડ' પત્રોચતુ હતું ને

ફારવડ'ની સાથે દાસબાણુનો પયગામ પણ સચરતો હતો નાફર-વાદીઓના વિરોધ છતાં સ્વગન્યપક્ષ ભગતી થતો જતો હતો, અને ત્યાં ગયાની મહાસભા આની પહોંચી

એ મહાસભાના પ્રમુખ તરીકે દેશબધુ ન્યાયે આવ્યા, ત્યારે પોતાના નજવામાં જે કાગજો સાથે લેતા આવ્યા હતા એકમા હતી સ્વગન્યપક્ષની યાજ્ઞના અને બીજામાં પોતાનું રાજીનામું

મહાસભાએ મોટી બહુમતીથી નાફરવાદી પક્ષ સ્વીકાર્યો, અને મહાસભા સમિતિએ ઘોડા મતોના ફેર સ્વગન્ય પક્ષની યોજનાનો અસ્વીકાર કર્યો એટલે ગયા મહાસભાની જે'ડ પૂરી થઈ ને વગતે જ દેશસે દેશબધુ દાસે વર્ષભંગના પ્રમુખ તરીકેની કમગીરીમાંથી પોતાનું ગણનામું આપી દીધું ને કાગજ થયા પછી સ્વગન્યપક્ષની સ્થાપના ને જમાવટ કરવામાં એમણે પોતાનું સમગ્ર ધ્યાન પગેવ્યું. શ્રી મુભાપ બાણુની એ નવા પક્ષના મત્રી તરીકે પસંદગી થઈ

ફારવડ'ની નવાયા, દેશબધુ દાસનું સાગર્ભીન વ્યક્તિત્વ, પડિત ને તીવાવજ્ઞની યુદ્ધિ-પ્રભા અને શ્રી વિહુનબાઈ પટેલની વિચક્ષણતાએ સ્વગન્યપક્ષને જોતજોતામાં જલ્પજ ગાંધીય પક્ષ તરીકે જમાવી દીધો આ દરમિયાન મહાસભાનો કારોબારી સમિતિ નાફર પક્ષી અને સ્વગન્યપક્ષ વચ્ચેના મધ્યમ્ય મહાજની બનેની હતી નાફર-પક્ષ અને કારોબારી સમિતિ અદર અદર શિબનના પગલા પરત્વે ક્ષયકે ચડ્યા હતા અને સ્વરાજ્યપક્ષને માટે મેદાનમાં કરોા અતગચ ન હતો સ્વગન્યપક્ષનો લડાયક કાર્યક્રમ દેશનું લક્ષ્ય ખેચતો જતો હતો લોખિના ઊતરી ગયેલા ઉત્સાહના પૂર પાછા ચડતા થયા હતાં

અને પછી પ્રાતીય ધાગસભાઓ અને વરી ધાગસભાની સુદૃષ્ટી આરી ન્યા ન્યા સ્વરાજ્યપક્ષના ઉમેદવારો ઊભા રવા ત્યા ત્યા એમણે, મોગી બહુમતીએ વિજય મેગ યો બગાળાની ધાગસભામાં દાસબાણુ મોગી બહુમતીએ ચૂટાઈને આવ્યા પડિત નેહરુ અને

શ્રી વિદ્યલભાઈ પટેલ પણ ચૂટાઈને ગયા અને પત્રી સગરની ધાગ-સભાની અદ્વના કામકાજના સતત અને સખત વિરોધનો યુગ શરૂ થયો.

— મધ્ય પ્રાતમા સ્વગભ્યપક્ષની ટિકિટ ઉપર ગયેલા મહાસભા વાદીઓએ પ્રધાનપદ સ્વીકાર્યા મહાસભાવાદીઓ ધાગસભાઓમા જઈને દ્વિમુખી યોજનાની નીચે પ્રધાનપદ સ્વીકારી જ શકે નહિ અને સ્વીકારે તો સ્વગભ્યપક્ષના સભાસદો હુગીઝ ના ગ્હી શકે એમ કુગવીને સ્વગભ્યપક્ષમાથી એમને ખાતન કુગવામા આન્યા આ ગિસ્તના પગનાએ ધાગસભાની અદ્વ ગોલા સ્વગભ્યપક્ષ તરફનો નારવાદી ઓનો ઘણો અવિશ્વાસ હુર ક્યો પત્રી નારવાદી મહાસભાનાદીઓ પણ પોતાના અન્યાત્મક કામમા સરકાર તરફથી કનડગતો થાય તો તેનુ નિવારણ કુગવાને પોતાના સ્વગભ્યપક્ષી મિરાદરોનો બહોળો ઉપયોગ કરતા થયા આમ એન પક્ષ વચ્ચે વૈમનચ્ય હુર થતુ જતુ ને નિખાલસ ગીતિનીતિ બે પ્રત્યે પન્તપર સહિષ્ણુતા ગગતી હતી

આમ એક બાલુએ જ્યારે સ્વગભ્ય પક્ષે ચૂટણીમા બાર જખરો વિજય મેળવીને દેશના આખ અને કાન ભગી દીધા સારે નારેર પક્ષના એક વિજયે દેશ આખાને વીજળીનો આચક્રા આપ્યો જે ગુજરાતમાથી બાગડોલીની ના-કરની લડત મંકવાઈ હતી એ જ ગુજરાતના એક તાનુનએ એક ના-કરની લડત ઉપાડી ને ઘણો ઝડપી અને ઘણો જ કીર્તિવત વિજય મેળવ્યો

ઈ સ ૧૯૨૩ મા ભોરસદ તાનુનમા બહાગવટિયા બાનર દેવાને આશરો દેવા માટે આખા તાનુમની પ્રજાને ગુનેગાર લેખીને સગકારે પ્રજા સમુસ્ત ઉપર મુઝકા વરો નાખીને વારારાની પોલીસ ગખવા દરાન્યુ આ સામે ભોગસદ સત્યાગ્રહ થયો સગ્ગ વધલભાઈ પટેલે આ સત્યાગ્રહ અપૂર્વ સફળતાથી લગીને દેશભરને ખતાવી આપ્યુ કે સત્યાગ્રહની રીતિનીતિ માટે જે કાઈ ઘવાઓ ગાધીજીએ કર્યા હતા

એ સહંતર સાચા હતા: સત્યાગ્રહનું શબ્દ ક્રમતાકાલ નથી. પ્રગતી શક્તિ એ જ સવાલ રહે છે.

બોરસદ સત્યાગ્રહના વિગ્ન્યે દેશનો ઇતિહાસ સત્યાગ્રહમાં સિદ્ધ કર્યો અને ગાંધીજીના કાર્યક્રમને અમલમાં મૂકનારો આશ્રવન સેવક-ગણુ ઊભો કર્યો. ત્યાં મુખી એકના એક કાર્યકરો એક સાથે અનેક પ્રવૃત્તિઓ કરતા, પરંતુ બોરસદ સત્યાગ્રહ પછી દેશભરમાં ટૂંકજી રચનાત્મક કામમાં જ લગાતાર રહીને, શેષ જગત પ્રત્યે સહંતર બેપરવા બની જનારા સેવકોએ કાવતાં ગામોમાં કાર્યમી થાણાં જમાવવા માંડ્યાં. ધારાસભાઓમાં અને ધારાસભાની બહાર આમ રાષ્ટ્ર-શરીરનાં હાક પડાવા માંડ્યાં હતાં.

ઇ. સ. ૧૯૨૪ ના વર્ષમાં દિન્દિમાં ઘણા સ્થળે સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓની ચૂંટણીઓ આવી. સ્વરાજ્ય પક્ષનો દાખલો સહુની નજર સામે હતો. તે ગાંધીજીના કાર્યક્રમમાં પણ ધારાસભાઓની પેઠે સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓના બહિષ્કારનો સમાવેશ નહોતો કરવામાં આવ્યો. એટલે નાંદેરવાદી પક્ષ પણ એ ચૂંટણીઓમાં પણો. દિલ્હી, લાહોર, પેશાવર જેવા ઘોડા અપવાદો બાદ કરતાં દિન્દિનાં લગભગ તમામ મોટાં શહેરોની મ્યુનિસિપાલિટીઓ મહાસભાએ કબજો કરી ઘણાં જિલ્લાઓમાં તે તાલુકાઓમાં પણ કબજો થયાં. આમ તત્કાલ મહાસ્વના પ્રશ્ને નજર સમક્ષ રાખીને જેટલાં લાભકારી રયાનો મળે એટલાં કબજો કરીને એવી રીતે મગનાં સાધનોથી મહાસભાની પીઠ પાછળ પ્રગતને વ્યવસ્થિત બનાવવાની મુખ્યત્વે રાજકીય માન્યતાનું તથ્ય સ્વીકાર પામ્યું.

આ સમયે મુખ્યાપચારીનું જીવન રાતદિવસ સતત વ્યવસાયી બની ગયું. ક્લિક્કતા કોરપોરેશનના મુખ્ય અમલદાર, સ્વરાજ્ય પક્ષના મંત્રી, 'ફોરવર્ડ' પત્રના મુખ્ય સંચાલક રોજનું સોજીથી અઢાર કલાકનું સતત કામ એમને રહેતું હતું. મહત્વના સવાલો ધારાસભાઓમાં પુછાવવા, સરકારે આપેલા જવાબોની હકીકતોની પરીક્ષા કરવી, મ્યુનિ-સિપલ વહીવટ કરવો—'ફોરવર્ડ' ને તેજસ્વી રાખવું ને આગળ ધવાવતા જવું, આ બધાં કાર્યોનાં સયોગીકરણથી જીભી થતી વ્યવસાય-પરાયણતાએ મુલાખ બાણુના શરીર અને મન ઉપર અસાધારણ ભારે બોજા નાંખ્યો હતો. તદુપરાંત મુલાખ બાણુનાં લાપણો અને લેખો દેશના જુવાનોને જીવનનું લડાયક દૃષ્ટિબિન્દુ આપતાં હતાં.

આટલી બધી વ્યવસ્થાશક્તિ બતાવનાર, આટલો બધો ભારે બોજો માથે લઈને હિન્દી સરકારને ચારે બાજુએથી મૂંઝવણમાં મૂકનાર, 'ફોરવર્ડ' ના પ્રાણુસમા, દેશજીવદાસના જમણા હાથસમા, સ્વરાજ્ય પક્ષના સચેતનાના પ્રાણુસમા, સરકારી સત્યોના ઉદ્ધામ અને નિર્ભય વિવેચક સમા છવીસ વર્ષના જુવાનની તાજગી અને કાર્ય-પરાયણતા સરકારને આંખનાં કણાની જેમ ખૂંચી રહી હતી. અજગર જેમ પોતાના નક્કી કરેલા શિકારને તાકી રહે એમ સરકાર મુલાખ સામે તાકી રહી હતી. છૂપી પોલીસનાં ધાડાં એમની પાછળ ફરતાં હતાં. મુલાખ બાણુની નિર્ભય ચીવટ અને આગ્રહી ઓદરાગ સરકારને દુઃસહ્ય થઈ પડ્યાં હતાં.

અને સરકારને ૧૯૨૪ ના ઓક્ટોબર માસમાં આ જુવાનને ઝડપી લેવાનો અવસર મળ્યો. અજગર જેમ પોતાના શિકારને બયાનક બરડો લઈને એના હાડ ભાંગી નાંખવા માંગે એમ સરકારે મુલાખ બાણુને પોતાના જોરતલખીના ભરડામાં લઈ લીધા.

૬. હિન્દમાંથી ચાલ્યા જાયો !

અન્યે ગોતું કે બંગાળના એક ગામડામાં દુલ્લહ ચલું. એ દુલ્લહ સમાવતાં પોલીસે ગામજનોના નારીવર્ગ ઉપર અત્યાર ગુળ-ચાની ફરિયાદ થઈ. સરકારે આ ફરિયાદ તપાસવાને માટે મિ. ડેનામના એક અમલદારની નિમણૂક કરી. આ અમલદારે પોલીસના વર્તન સામે ચેષ્ટી ફરિયાદો માંલણી અને પછી પોતાનો નિર્ણય જાહેર કર્યો કે પોલીસનું વર્તન તદ્દન સીધું અને સત્કર્મતાભર્યું હતું. પરંતુ ગામ-જનોની સ્ત્રીઓએ પોલીસના શુભ નામને બદનામ કરવા માટે જ કેટલાક પોલીસને ભોગવ્યા અને પછી એમના ઉપર બળાત્કાર ગુળ-ચવાના છુડા આરોપો કર્યા હતા!

આ અભિપ્રાય બંગાળની સરકારે પણ સ્વીકાર્યો. આખા બંગાળમાં નારીવર્ગની આ નામેશીઓ અને પોલીસના કરવુલ ઉપરના ટાંબછેડાએ રાપનો સન્નાટો છાઈ દીધો અને દિસાવાદી ક્રાંતિકારી બુવાન ગોપીનાથ સાહાયે આ અમલદારને ગોળીએ વીધી નાંખ્યો.

બંગાળની સરકારે 'દાળો કાયદાના નામથી નામચીન બનેલો એન્ગ્લિક ક્રિમિનલ લો એમેન્ડમેન્ટ-એક્ટને ગર્વનગ્ના વટવુકમનો સ્વરૂપે બદલાર પાડ્યાં.

આ દાળો કાયદા નીચે સરકારનો કોઈ પણ પોલીસ અમલદાર કોઈ પણ માણસને એની સામેનો આરોપ જણાવ્યા સિવાય પકડી શકતો હતો ને સરકાર એને પોતાની મુસદ્દી હોય ત્યાં સુધી કોઈ પણ જાતની વગર તપામે જ નજરકદ રાખી શકતી હતી. સરકારે પોતાના જાહેર કરેલા ધરાદા મુજબ આ 'દાળો કાયદો' દિસાવાગી અફવાને દાખી દેવા માટે જ કર્યો હતો, પરંતુ એનો ઉપયોગ કર્યો સ્વરાજ પણ ઉપર જ.

સ્વરાજ્ય પક્ષના અમલદારો, અંગાણીના ધાર્મિકો ને વડી ધારાસભાના સભાસદો સમેત એરો જીવાનોને વટહુકમ જાહેર થતાં જ નજરકેદ કરવામાં આવ્યા ને એમાં સ્વરાજ્ય પક્ષના મુખ્ય વ્યવસ્થાપક અને 'દેશવર્ડ'ના પ્રાણુસભા, કલકત્તા દેશપોરેશનના ચીફ ઓફિસર સુભાષ બાબુ પટ્ટાચાર્ય એમને લીજલીની નજરકેદની જાવણીમાં લઈ જવામાં આવ્યા.

સરકાર નિર્ભય ત્રાસથી પ્રવ્રત્તની જગૃતિને કચરી નાખવા માગતી હતી, એનો પુરાવો સુભાષને તરત જ મળ્યો. લીજલીની જાવણીમાં નજરકેદીઓની ભરતી થતી હતી અને જાવણીના સત્તાવાળાઓ આ જીવાનોને ભાંગી નાખવાને અપમાન અને ઉદ્દતાઈના માર્ગ અપસાર કરી રહ્યા હતા.

આ સામે નજરકેદીઓએ વાધો લીધો. એને બચવા તર્કો ઓળખાવીને પોલીસે સીધો ગોળીચાર કર્યો. આ ગોળીચારમાં ત્રણ જણ મરાયા. ચૌધી વીસ જેટલા ધાયલ થયા.

સુભાષ બાબુ આ ગોળીચાર નજરે લેતા હતા. એ વચમાં પડવા દોડતા હતા પણ એમના સાથીઓએ એમને લેગ્યો પકડી ગળ્યા. સુભાષે આ આખાએ ગોળીકાંડની વિગતો જાવણી બહાર છૂપી રીતે પહોંચાડી. જાવણીની આસપાસ મજબૂત પહેરો રાખીને સરકાર આ પ્રકરણને દાટી દેવા ખૂબ ખૂબ મથી, પણ એની વિગતો બહાર તો પહોંચી જ. દેશભરમાં કારમાં રાખી આવી વળી. સરકારને આ ગોળીકાંડની તપાસ કરવાનો દેખાવ કરવો પડ્યો. આ સરકારી તપાસે આ ગોળીકાંડના દોષમાથી જાવણીના તમામ ગોગ અમલદારોને જરાય દોષ વગરના જાહેર કર્યા અને ગોળીચાર કરવાનો બધો દોષ કાળા સિપાહીઓ ઉપર દોળી પાડ્યો! થોડા અમલદારોની ફરબદલી કરી. થોડા નજરકેદીઓની ફરબદલી કરી.

પરંતુ સરકારને આવાં ઉડાઉ પગલાં પણ ભરવાની ફરજ પાડનાર

૪૪ : શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

સુભાષ આર્પના કમાણી જેમ ખૂચ્યો આ લુવાન દખાતો જ નથી અને એ લુવાનને દયાવી દેવા માટે બગાળની સરખારે હિન્દી સરખાગની મદદ માગી હિન્દી ચરકારે પ્રયત્નોમાથી પુગલો થયેલો એક દાયકો ખામ સુભાષ માટે ૧૯૨૮ ના રેગ્યુનેશન રીજને નામે ઓગખાતો રોધી લાકો

આ યતો ખરી રીતે પ્રયત્નો પણ નથી માન ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના ડાયરે ટોરોતો ગવર્નમેન્ટ-જનરલ ઊપર મુખ્ય છે અને તેથી હિન્દી સરખાગો ને મદદ-ગવનમેનો નાકરમાન બને, કપની સામે કલ્પવગ કરે ત્યારે એમને સગલ દખાને માટે જ આ લુકમ આપરામા આન્યો હતો એ લુકમ નીચે કપની સરખાગની ખાફા મરજીને પાત્ર થયેલા રાજને ગવર્નમેન્ટ-જનરલ ગજકેદી તરીકે પડી શકે આ રેગ્યુનેશન સુભાષ મદદગવન ન હોરા છતા સુભાષ ઊપર લાગુ કરનામા આન્યો

સુભાષ નજરકેદીમાથી ગજકેદી થયા બગાળની ચરકાગની મુન્સફી સુધીના કેદીને બદલે હિન્દી ચરકાગની મુન્સફી સુધીના કેદી બન્યા એમને અીગોગ જેવમા લઈ જવામા આન્યા, ને ત્યાથી માડનેની જેલમા પૂરી દેવામા આ યા,

આ રેગ્યુનેશન નીચે થી સુભાષના મોટાભાઈ શરતચંદ્રને પણ પડવામા આ યા, પરંતુ એમને તો સરકારે સનેગા ડોડી મૂક્યા. પરંતુ સુભાષને તો ચરકારે ડોડયા નહિ

સુભાષની આ રેગ્યુનેશન નીચેની ગિરમતારી તો દેશમ છુતે ખૂમ સાક્ષી એમણે બહાર કર્યું

‘સુભાષમાયુ નિર્ણય છે કલકત્તાની ડાયરેશનનો ચીફ ઓફિસર જે ગુનેગાર હોય તો તે કલકત્તાનો મેયર પણ ગુનેગાર છુ’

પરંતુ દેશભરમા જાગેલા વિરોધની સરાર ઊપર અસર ન થઈ રાજકીય લડતને બિર્મિલ હિસાહથી જ નહિ પરંતુ વ્યવસ્થિત વ્યૂહ

દ્વારા લડવાની યોજનાઓ ધડનાર જીવાનને એમણે હિન્દમાંથી બહાર દાકી કાઢવાનો નિશ્ચય કર્યો.

સુભાષચાણુ માંડવેની જ્વેલમાં ગયા પછી તરત જ દાસચાણુનું અવસાન થયું. માંદગીના સમયે ગાંધીજી પૂરી સમ્મત ભોગવવાને બદલે ધણા વહેવા છૂટ્યા. હિન્દના રાજકારણની રૂપ બદલાવા માંડી, પણ સરકારની રૂપ જરાયે ન બદલાઈ. સરકારી જોરતબળી ચાલુ હતી. હિંસાવાદી અળવળ પણ ચાલુ હતી. હિંસાવાદીઓ ખૂનો કરતા જતા હતા. સરકાર વધારે ને વધારે કડક કાયદાઓ કરતી જતી હતી. અંગાળના રાજકારણની આસપાસ જડતા અને હડનો ઘેરો ધૂમસ છાંઈ રહ્યો હતો. એની અંદરથી માત્ર રિવોલ્યુશનના અવાજો સંભળાયા કરતા. સરકારનો દુરાગ્રહ માત્ર પડધા પાડી રહ્યો.

મહાસભાના રાજકારણમાં પણ એક જગરો વિચાર-ગોટાળો થવા માંડ્યો. નજરકેદીઓ, રાજકેદીઓ અને હિંસાવાદી ઠેઠાઓ વચ્ચે જે મૂળગત ભેદ હતો એ નાખૂંદ થતો ગયો અને નજરકેદીઓ ને હિંસાવાદી કેદીઓ એક જ પત્રામાં મુકાવા માડયા. પ્રત્યેક હિંસાવાદી ગુનો નજરકેદીઓની ગિચતિ વિકટ બનાવતો ગયો. સરકારને વધારે ને વધારે કડકાઈ વાપરવાની તક આપી, પ્રમાણિક અહિંસક રાજકારણને વિકટ બનાવતો ગયો.

દાસચાણુના અવસાને મહાસભાના રાજકારણમાં બગાળનો અવાજ સંભળાતો બધ કર્યો અને એમનુ સ્થાન લઈ શકે એવો ઠોઈ ખીન્ને આગેવાન જ્વેલની બહાર ન રહે એની સંકારે ચીવટભરી કાળજી ગાખી. રેલેટ એક્ટ સામે પુણ્યપ્રકાપથી ભમૂકી ઊડનાર દેશે અંગાળના કાળા કાયદાને અનિવાર્ય અનિષ્ટસભો માન્યો હિંસાવાદી રાજકારણે દેશનો ભયંકરમા ભયકર અપરાધ જે કાંઈ કર્યો હોય તો એ હતો કે એણે અંગાળામાંથી અહિંસક રાજકારણને હદખાર કર્યું ને એનાથી થતી પ્રજા જાતિને અશક્ય બનાવી. હિંદવાસી અપરાધીઓ

મહાત્મજીની અહિંસાની નીતિને ઉપાડીને અદ્વર ચડાવીને ધર્મના રથને રાખી દીધી. મહાસભા જાણે ખૌદ્ધ ધર્મના મક સમી બની. મહાસભાની લડત ને મહાસભાની ખુદ હયાતિ અવરોધ્ય માટે નહિ પણ અહિંસા માટે જ હોય એવી મહાસભાની મનોદશા ધર્ષ ગઈ.

એટલે એક બાલુથી મિ. કેવું ખૂન થયું એ ખૂનની જોખમાં રહીને સરકારે બંગાલના અહિંસક ગજકારણને મૂકમાંથી ખોદી નાખવાની મનોદશા બતાવી. નવલોહિયા જીવાનોને ગાળાઓ ને કોલેજનામાંથી ઉઠાવી ઉઠાવીને જાવણીઓમાં પૂરવા માંડ્યા ત્યારે મહાસભા સમિતિમાં એવો ઠરાવ આવ્યો કે, મહાસભાના મહાસદે દર વર્ષે 'ચાગ આનાનું' લવાજમ આપવાનું' હવે એને બદલે અમુક વાર સૂતર કાતીને આપવું!

મિદનાપુર અને ચિતાગોંગ ત્યારે લગ્નરની એટી નીચે છુદાતાં હતા, બે હગ્નર જેટલા જીવાનો ત્યારે કનિયાદવાલોની કૃપા ખાત-મીઓને આધારે વગરતપાસે, વગરપુગવે એમની શાળાઓ ને એમના ઘરોમાંથી હૂંટાતા હોય, ત્યારે મહાસભા સમિતિ સવગ્ના મતાધિકારની વિચારણા આગળ ખીજ વાતોને ગૌણ ગણતી હતી ત્યારે પડિત મોતીલાલ નેહરુએ મહાસભા સમિતિમાંથી 'વોક-આઉટ' કર્યો ત્યારેજ આ કનિયાત સૂતરના મતાધિકારને મહાસભા સમિતિએ મગ્નિયાત બનાવ્યો!

આવા સંયોગમાં માંડલેની જલનો કેદી ઉપેક્ષિત હાલતમાં રહે તો એમાં કોઈને નવાઈ નહિ લાગવી જોઈએ. સરકારને એટલું જ જોઈતું હતું. માત્ર અવાગ્નવાર આ ગજકેદીના મોટાભાઈ બંગાળાની સરકારને અરજ કરતા હતા કે, 'સુભાષની તગિયત જેલમાં અગમ થતી જાય છે. પરંતુ શરકચંદ્રની વિનતિમાં બીજો કોઈ સૂર પુરાતો ન હતો અને સરકારને ગજકેદીની છુદ્દિની જેટલી રહેશન હતી એટલી એની તગિયત માટે ચિન્તા ન હતી.

સુભાષચાણુ હિન્દના ગષ્ટપતિઓ ધડનારી આ માંડલેની જેલમાં, માંડલેની જેલમાં જ લખાયેલી તિવક ગીતાનો સ્વાધ્યાય કરતા હતા. પ્રહલદેશનાં હવાપાણીએ એમના વજ્ર જેવા શરીરને માંગવા માંડ્યું હતુ. એમને તાવ લાગુ પડી ગયો હતો. એમને એમ જે વર્ષ પહોં વધી ગયા. હર્ષુન્વર કાળન્વરમાં પક્ષટાઈ ચૂક્યો ને એમના ગરીરમાં ક્ષયરોગના ચિહ્નો કળાવા માંડ્યાં.

ઈ. સ. ૧૯૨૬ માં બંગાળા ધારાસભાની ચૂંટણી આવી ને એમાં રાજકેદી સુભાષને ઉમેદવાર તરીકે ઊભા રાખવામાં આવ્યા. એમના ઉમેદવારી-પત્ર ઉપર સહી કરાવવા માંડવે ગયેલા એમના ભાઈને સુભાષચાણુને હવન-મરણુની સગહ ઉપર પહોંચી ગયેલા નોંધને ભારે આઘાત થયો

નૂની ચૂંટણીમા સુભાષચાણુ ભારે મોટી બહુમતીથી સભાસદ ચૂંટાયા અને પછી ધાગસભામા એમની તબિયત વિષે ઉપરાઉપરી અવાલો પુછાયા. બંગાળાનાં અખબારોએ એ વાત ઉપાડી લીધી. આખરે સરકારને થયુ કે વાઈકે પણ કંવુ તો નોંધ એ ખરું.

એટલે સગકારે સુભાષચાણુની તબિયત તપાસીને પોતાને અહેવાલ મોકલવા માટે ચાર સગકારી દાકતરોને માંડલે મોકલ્યા. એનો દાકતરી અહેવાલ છૂપો રાખવાની સરકારની મહેનત નકામી ગઈ. ‘અમૃત બ્રહ્માર પત્રિજા’ની ગરુડ જેની આખે એ છૂપો અહેવાલ પડી પાડ્યો અને અક્ષરશઃ પ્રગટ કરી દીધો.

એ અહેવાલમા ચારે દાકતરો સુભાષચાણુની ‘શારીરિક સ્થિતિ વિષે એકેમત હતા. સુભાષચાણુ ક્ષયરોગથી પિડાના હતા, એમને તત્કાલ સારામાં સારા હવા ખાવાને મથલે જવા દેવા નોંધએ, સારામા સારી માવજત એમને ઉપલબ્ધ થી નોંધએ, નહિતર એમનુ આયુષ્ય નોંખમમાં છે.

આ અહેવાલ ઉપરથી બંગાળાની સરકાર અને પછી હિન્દી

સરકારે સુભાષચાણુ સમક્ષ એક વિચિત્ર દેખાતું મૂકી જે સુભાષ-
 ચાણુ હિન્દમા ન જ રહેવાનું વચન આપે તે તરત જ હિન્દને
 કિનારે છોડીને પરદેશ ચાલ્યા જાય તો સરકાર એમને છોડી મૂકે.
 સરકારની નેમ સુભાષને હિન્દમાંથી હદપાર કરી નાખવાની હતી.
 મેડમ કામા ને સ્વામીજી કૃષ્ણવર્માએના જેવા પરદેશની હદપારીમા
 હાન થયા તેવા જ હાલ સરકારને સુભાષના કવવાના હતા

પરંતુ સુભાષ આવી રીતે છૂટા થવાને બિલકુલ નારાજ હતા.
 'મા'થી વિખુટા પડવા કરતા તો જેલમાં જ મૃત્યુ આવે એ હળન-
 ગણું બહેતર હતું સરકારી મંત્રી મોમ્ગલીના પહેલા પરનો જવાબ
 સુભાષે પોતાની મુક્તિ માટે કરી જ શકત રવીમગવાનો સાફ ઈન્કાર
 કરતો લખ્યો અને પછી ખીજા પત્રોનો જવાબ આપ્યો જ બંધ કર્યો

માડવેની જેલના સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટે સુભાષને સમજાવવામાં મણા
 ન ગળી. સરકારે પોતાની શુભ દાનતની ગેરસમજૂત થયાનો દેખાવ
 કર્યો સુભાષને બગાળામાં રાખવાની સરકારની અનિચ્છા માટે
 બગાળામાં ચાલી ગયેલી હિસક પ્રવૃત્તિનો આઝો નિર્દેશ કર્યો.
 સુભાષની માનસિક મક્કમતા, એના ભાગતા શરીરના અગિરમાં
 દટાઈ જવાની જડ આગ્રહથી ગહ જોતી-જોરી

પરંતુ સરકારની એ રાહ નકામી જ નીવડી સુભાષે હિન્દમાંથી
 હદપાર થયાની સામે તો પોતાનું મુખ ફેરવ્યું હતું માડવેની જેલમાં
 પોતાની કમર ધાય એની તૈયારી કરી લીધી

સુભાષને શાંતિથી જેલમાં જ મરવાની તૈયારી કરી રહેલા
 નેઈને સરકાર હવે ખરેખર ગભરાઈ ગઈ સરકાર એક ગળદેદી
 જેલમાં અવસાન પામે એ માટે તૈયાર નહોતી તે એક દિવસે સરકારના
 દુકમથી સુભાષને જેલમાંથી બિનશરતે મુક્ત કરીને આગમોટ ઉપર
 ચડાવીને કવકતા ગવાના કર્યા

... પરંતુ હજુ પણ સરકાર, પોતાના શિકારને છટકી જવા દેતાં પહેલાં છેલ્લો પાસો નાખ્યા સિવાય ના રહી. ઈ. સ. ૧૯૨૭ના તા. ૧૬મી મે ના રોજ શ્રી. શરદચંદ્ર ખોડને અંગાળા સરકારનો જે તાર મળ્યો હતો એમાં તો એટલું જ હતું કે, 'આગખોટ એસેન્ડા સુભાષચંદ્રને લઈને કલકત્તાના બારામાં આવી છે અને તમે એની મુલાકાત કરી શકશો !'

વાત એમ હતી કે સુભાષણીયુ ખેવડા કેદી હતા, હિન્દી સરકારના અને અંગાળાની સરકારના. હિન્દી સરકારે તો એમને તબિયતને કારણે છોડી મૂક્યા. પણ કદાચ હિન્દી સરકારની ઉતાવળ થઈ હોય તો ? કદાચ એના દાકતરો બૂધ્યા હોય અને સુભાષની તબિયત ખરાબ ન થે હોય ! એટલે કલકત્તાના બારામાં આગખોટ આવી ત્યારે સુભાષને કડિં ઊતરવા દેવાને બદલે આગખોટ ઉપર જ રાખવામાં આવ્યા. અને અંગાળાના ગવર્નરના ખાસ ડોક્ટર મેજર દિગ્ગીસ્ટન પાસે અંગાળાની સરકારે સુભાષણીયુની ફરીને શારીરિક તપાસ કરાવી—આગખોટ ઉપર જ.

પરંતુ અંગાળાની સરકારને જે દુર્ભાગ્ય નહાં. તે એ જે દુર્ભાગ્યે સુભાષને હિન્દની બહાર હાંકી કાઢવાના પોલીસના છેક છેલ્લી ઘડી સુધીના કાવતરાને નિષ્ફળ બનાવ્યું.

જે દુર્ભાગ્યે માંહેનું એક દુર્ભાગ્ય એ હતું કે ગવર્નરના ખાસ ડોક્ટર મેજર દિગ્ગીસ્ટન પોતાની સાથે ખીન્ન ત્રણ સલાહકાર દાકતરો લાવ્યા હતા—સર નીલરત્ન સરકાર, ડો. બિંધનચંદ્ર રોય અને મેજર સેન્ડસ.

ખીન્નું દુર્ભાગ્ય એ હતું કે અંગાળાના ગવર્નર લોર્ડ લિટનની નિર્મોલ્ય સૂઆગીરી પૂરી થઈ હતી અને થોડા સમય પહેલાં જ નવા ગવર્નર સર સ્ટેન્લી બેકસન આવ્યા હતા. લોર્ડ લિટનના અમલમાં

પોલીસ સરમુખત્યાર હતી. પરંતુ નવા ગવર્નર મજબૂત માણસ હતા: એટલુ જ નહિ પણ ખેલાડીની ખેલદિલી વાળા હતા. એમણે મનથી ખરાખર નક્કી કર્યું હતું અને દરેક અવસરે પોલીસને જરાયે ગેરસમજૂત ન થાય એમ સમજાવી દીધું કે ખંગાળાના સૂઆ પોતે જ છે ને પોતે જ રહેવા માગે છે.

પોલીસ ખાતા તરફથી પ્રાતની છૂપી પોલીસના વડા અમલદાર જાતે આવ્યા હતા. અને એમણે ઠાકુતરમંડળને ખૂબ જ ભારપૂર્વક વિનવતિ કરી કે 'સુભાષયાણુની તબિયતે એવી છે કે તેઓ હવેથી સ્વીટ્ઝરલેન્ડમા જ રહેશે તો એમનો જીવ બચશે' એવો એમણે અહેવાલ લખવો.

તખીય મંડળ આ 'સલાહ'ને અનુસરશે એની એમને શકાયે નહોતી, એટલે એમણે એક આગમોટને ખાસ સુભાષયાણુને તબિયત સુધારવા જતાં કલકત્તાની ખરાબ મેવેરિયાવાળી હવામાં એક દિવસ પણ ન રહેવું પડે એ માટે રાક્ષણીયે હતી!

પણ ગેજર હિગીન્ડને ગવર્નરને પોતાને મળેલો લુકમ સામે ખતાવ્યો. એમા એવું ફરમાવ્યું હતું કે તખીય મંડળે સુભાષયાણુને તપાસીને ગવર્નરને સીધો પોતાનો અહેવાલ તારથી દાર્નિલીમ મોકલવો. તખીય મંડળે છૂપી પોલીસના વડા અમલદારને સ્પષ્ટ ઇનકાર કર્યો, કે તેઓ એમને કશી જ બાહિષરી આપી શકશે નહિ.

તખીય મંડળે સુભાષને આગમોટ એસેન્ડા ઉપર તપાસ્યા અને પોતાનો અહેવાલ તારથી મોકલ્યો. રાતના અગિયાર વાગવાને શુમારે ગવર્નરને છૂપી પોલીસના વડા અમલદાર ઉપર સીધો લુકમ આવ્યો કે સુભાષયાણુને બિનચરતે બધનમુક્ત કરવા, અને ગવર્નરની ખાસ લોચ એમને ઉપયોગમાં લેવા દેવી.

આ પછી રાતના અગિયાર-બાર વાગે સુભાષયાણુને આગમોટ 'એસેન્ડા' ઉપરથી ગવર્નરની લોચમાં ઉતારવામાં આવ્યા, અને

એમના હાથમાં ગવર્નરનો મુલાખમાણુ ઉપરનો તાર મૂકવામાં આવ્યો. એ તારમાં ગવર્નરે મુલાખમાણુની તમિયતને કારણે ગિનશરતી મુક્તિ કરાવી હતી.

રાત-આખી રાત ઘાટ ઉપર માણુસની મેઢની જમા થઈ રહી હતી. મુલાખને આગબોટમાં કલકતા લાન્ચમાં આવ્યા છે'ને અરકાર એને હટવાર કરી હિન્દ બહાર હાંકી કાઢવા માગે છે એવી અફવા કલકતામાં જોરગોરથી જોડી હતી, તેથી ઘાટ ઉપર માણુસ તો સમાતું જ નહોતું. સમારમાં મુલાખમાણુ ત્યાંથી જનતાના હર્ષભર્યા સતકારને કીલતા કીલતા પોતાના મોટાભાઈને ઘેર પહોંચ્યા.

શરદમાણુ-મુલાખમાણુના મોટા ભાઈએ અરબ્બી ચાલ ચાલી નાંખી. મુલાખની સાથે વાત કર્યા જ સિવાય, એની સવાલ લીધા સિવાય, એની સાથે અક્ષર સરખીયે ચર્ચા કર્યા સિવાય મુલાખને સાંજે જ હવાફેર માટે શીયોંગ ઉપાડ્યા મુલાખની ઈચ્છા તો બીજી હતી પણ કાઈ એ ઈચ્છો જાણુવાનેય તૈયાર ન હતું. જતાં જતાં મુલાખમાણુએ એક અખતારી નિવેદન કર્યું. એમાં પ્રગ્નએ પોતાના પ્રત્યે બતાવેલી મમતા માટે એમણે પ્રગ્નનો અહેસાન માન્યો અને તમિયત મુધરતાં જ પોતે ફરીથી ગાંધીય પ્રવૃત્તિમાં અંપલાવશે એવો પોતાનો નિરધાર જાહેર કર્યો.

શરદમાણુની પાકી ચોકી નીચે મુલાખમાણુની તમિયત નિરતરાય મારાબંધ મુધરવા માંડી.

૭. યુવક-પ્રવૃત્તિનો પ્રાણ

(બર્માની જેલમાં સુભાષચાણુએ જે વર્ષ ગાળ્યા હતા એ દરમિયાન એમણે ધણુ ખારીક નિરીક્ષણુ કર્યું હતુ ઈ સ. ૧૯૨૦-૨૧ની અસહકારની લડત, ૨૨-૨૪નો સ્વરાજિસ્ટ બળવો, ૨૫-૨૭ની વાતાવરણુની મદી બહુ એમણે જોયુ હતુ) અને બધાનો મર્મ સમજવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો દેશનાયકો, દેશશાસકો, દેશસસ્થાઓ, દેશપ્રવૃત્તિઓનું એમણે ધણુ જ તત્સ્થ અને ક્યા જ ગગદેવ વગરનું અવગાહન ને અવનોકન કર્યું હતું)

સુભાષ જન્મથી લગાયક સ્વભાવના છે, અને એમના માનસિક ધડતરમાં રાજકાણુ સિવાય બીજુ કશુ નથી સુભાષના ભાઈ પોતે કહે છે, તેમ 'સુભાષમા માનુષી જિમિંગો જ, નથી, કેવળ રાજકીય પ્રાણી છે' + (Subhas is not humane. He is a Political being)

સુભાષની પરિસ્થિતિનું વાચન ધણુ ઠક્ક હતુ 'Indian Politics have been reduced to getting votes from the poor and funds from the rich promising each relief from the other'—આપણા અત્યાર મુશ્કીના હિન્દી રાજકારણુનો સાર એટલો આવ્યો કે આપણે ગરીબો પાસેથી મતો લઈને ને પૈસાદાર પાસેથી ફંડ લઈને એમને બીજા પાસેથી રાહત આપવાનું વચન આપ્યુ છે

(સુભાષે બર્માની જેલમાંથી ગાંધીની લગાઈ આગળ ધપાવવાને માટેના કાર્યક્રમનો વિચાર કરી ગણ્યો હતો)

ચાહીવાદની રીતણુ કિયાની જેના ઉપર સીધી અસર થાય છે એ વર્ગો આગ—કામતાર, ખેડૂત, છુતાન અને સ્ત્રી આ ચારે વર્ગોને

વ્યવસ્થિત કરવા જોઈએ, એમનામાં લડાયક મનોદશા જાગ્રત કરવી જોઈએ, એમની સ્વતંત્ર પ્રવૃત્તિઓ ને સ્વતંત્ર સંસ્થાઓ ઊભી કરવી જોઈએ, મહાસભાએ આ કામ કરવું જોઈએ, અને એ રીતે દેશમાં લડાયક મનોદશા ધરાવતો સ્વયંસેવકનો આઓ પ્રગ્ન-વિભાગ તૈયાર કરવો જોઈએ.

રાષ્ટ્રીય લડતના રંગકાંચ Passivism—સવિનયતાના રહ્યા છે એને પહેલે Activism—લડાયક માનસના યવા જોઈએ. શાહીવાદી શોષણમાંથી ખરેખરી મુક્તિ, ઉપર જણાવેલા ચાર વર્ગને મળવાની છે. એ મુક્તિ પૂર્ણ આઝાદી સિવાય પણ ન મળે. કેમકે આઝાદીમાં જેટલા અંશ ઓછા હોય એટલી પરાધીનતાનો ભોજો આ વર્ગો ઉપર જ પડવાનો. એટલે આઝાદીની લડત આ વર્ગોએ લડવી ને મહાસભાએ લડતની દોરવણી કરવી.

એટલે શીલોંગથી પાછા ફરતાં વેંત સુભાષ બાબુએ બંગાળામાં પોતાના આકેલા રાહે જોરથી કામ ઉપાડ્યું. એમણે સહુથી મહેલાં કામદારો અને જુવાનોનું સંગઠન કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. અને આ કાર્યમાં એમણે પોતાના મરાહર અખબાર 'ફિરવડ'નો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો.

એમની દોરવણી નીચે બંગાળામાં સપાટાબંધ યુવક સંઘો સ્થપાવા માંડ્યા. મહિલા રાષ્ટ્રીય મંડળો સ્થપાવા માંડ્યા. સુભાષને આનગી જીવન જેવું કશું નહોતું. રાજકારણના ક્ષેત્રની બહાર અંમત શેકાણો કરી નહોતી. એટલે જે એકાગ્ર ચિત્તે એમણે કામ કરવા માંડ્યું, એનાં પરિણામ પણ ઝડપથી આવવા માંડ્યા. ને બંગાળામાં જમાવટ કરતી યુવક પ્રવૃત્તિનાં દિન્દિભરમાં પણ પડખા જોડ્યા. દેશનો જુવાન વર્ગ જાણે આવા લડાયક દોરની રાહ જોઈ એટલે હતો. અસહકારના યુગમાં જુવાનોએ લડતને સારો સાથ આપ્યો હતો, પરંતુ સવિનયનાં ઉપર મુક્તતા અતિશય ભાર અને વાતાવરણમાં

મહ : શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

આવી નવલી મદીએ એમને હતોત્સાહ કર્યા હતા તેમનામા નવે
જુરસો આચ્છે મહાસભાને આધીન નહિ પરતુ મહાસભાને મદદ-
ગાર સરચાઓ આપનાનો લક્ષ્યક સદેશ એમને બુ જ પસદ પામે
જુવનોને વાગ્યુ કે એ સ્વતંત્ર પક્ષ તરીકેની પોતાની વ્યવસ્થિત
વિચારણા મહાસભામા ગૂઠુ કરવાનો આ ગહ જે સુભાષે આ જ
અરસામા કામદાર-પ્રવૃત્તિ સાથે પણ અપેક્ષા કરાવવા માડ્યો

ઈ સ. ૧૯૨૭ ના અત લાગમા સુભાષ બાણુ મોટી બહુ-
મતિથી બંગાળા પ્રાતિક સમિતિના પ્રમુખ ચૂટાયા

અહી જ સુભાષ બાણુની યુવક પ્રવૃત્તિ વિષેનો ઉત્તેજ કરો
લક્ષ્યે

ઈ સ ૧૯૨૭ ના અત લાગમા પકિત જ્વાહરલાલ પોતાના
પત્ની કમલા નહેરુની તમીમી સારવાર માટે યુરોપ ગયેલા, તે પાછા
હિન્દમા આ-આ એ યુરોપમા પ્રવાસ કરી આવ્યા હતા અને મોન્ડામાં
રહીને સોવિયેટ રશિયાની કાર્યપદ્ધતિ ને એના સિદ્ધાન્તો સમજી
આ-આ હતા એમણે હિન્દમા આવના વેત જ જગયે એરમગૂન ન
થાય એ રીતે પોતાને સમાજવાદી તરીકે જાણખાવ્યા એમને સુભાષની
યુવક-પ્રવૃત્તિ અને કામદાર-પ્રવૃત્તિ એ બને પ્રવૃત્તિઓ વાસ્તવિક અને
જરૂરી લાગી અને ત્યાગપદ્ધતી તે છેક ગિહાર મહાસભાના પ્રમુખ
થયા ત્યા મુઠી સુભાષની સાથે રહી જ કામ કર્યું

ઈ સ. ૧૯૨૭-૨૮ માં હિન્દમાં સ્થો સ્થળે યુવક-પગિવે
લરાવા માટી પાછળથી જે આવમ પણ આ પ્રવૃત્તિમા જોડાયા.
બંગાળા, પંજાબ, મુમબ, ગુજરાત, મધ્યપ્રાત વરાડ, મદ્રાસ આતોમા
એક પછી એક યુવક પગિવે લગઈ અને ક્યકતાની મહાસભાની
સાથોસાથ યુવક-મહાસભા પુ. ભરનામા આવી

જુનાનોને મોટે સુભાષનું નામ ગમતું થયુ મહારાષ્ટ્ર, મધ્યપ્રાત
રાષ્ટ્રી યુવક-પરિષદોના પ્રમુખ તરીકે શ્રી સુભાષ બાણુની પસદઈ

થઈ હતી. યુવક-મહાસભાના એ વ્યાજનાધ્યક્ષ પણ બન્યા. જે ઉત્સાહ જુવાનોએ ઈ. સ. ૧૯૨૦-૨૧ માં મહાસભા માટે બતાવ્યો હતો એ એમણે ૨૭-૨૮ માં યુવક પ્રવૃત્તિ તરફ દાખવ્યો.

આ પરિષદમાં સુભાષ બાલુએ જુવાનોને આઝાદીનો સંદેશ આપ્યો. લડાયક મનોદશા ખીલવવાનો બોધ આપ્યો. પોતાના પ્રશ્નો યુવકો પોતાની અસ્થાઓ માગફત સીધા જ લડી લે એ ઈચ્છનીય છે એ વાત એમણે કરી.

એમના આ યુવક-પ્રવૃત્તિ અંગેનાં થોડાં ધ બાપણો, લખાણો વગેરેમાંથી મહારાષ્ટ્ર યુવક-પરિષદના બાપણે ગાંધીવાદીઓને અને શ્રી. અરવિન્દ ધોષના અનુયાયીઓને ખૂબ ખૂબ આવાત પહોંચાડ્યો. ઈ. સ. ૧૯૨૮ ના મે માસમાં ભરાયેલી એ પરિષદના પ્રમુખસ્થાનેથી સુભાષે યુવક-પ્રવૃત્તિની રેખા દોરી બતાવી એ બાપણુમા એમણે દિલ્હના ધ્યેયને સંપૂર્ણ આઝાદીનું જાહેર કર્યું અને ધ્યેયને જાહેર કર્યા પછી એને સિદ્ધ કરવાને માટે લડતના અવસરો ગોઠવતા ગઢવાનું એમણે સૂચન કર્યું. સવિનયતા—કાઈકે બનાવ બને, એની તડજોડ થાય તો કરીએ, ને ન જ થાય તો લડત કરીએ એની લડતને અનિવાર્ય અનિષ્ટ સમી યુવકોએ નહિ લેખવી જોઈએ. પરંતુ જીવન-ધર્મ તરીકે લડતને સદા નજર અમક્ષ ગણીને લડતના અવસરો શોધીને, નાની મોટી લડતો જીતીને લડતના વાતાવરણથી, લડાઈના કામની મનોદશાથી અને લડતની ગિસ્તથી વકેડું બની જવાને એમણે આદેશ આપ્યો. પરંતુ એકલી લડતો લડીને પણ બેસી નહિ ગઢેના મહાસભાના મુકાનને કમજો કરવાનો અને હતોત્પાક બનેલી તેનાગીરીને પણ આઝાદીની આખરી લડત તરફ ધમકવાનું યુવકનું કર્તવ્ય એમણે સમજાવ્યું. (યુવકો જ દેશની આઝાદીની લડત લડે ને દેશનું ભારી નક્કી કરે એમ એમણે કહ્યું)

સુભાષના આ ભાષણે ગાંધીવાદીઓમાં સુભાષ તરફ અવ્યન્ન યત્ના અમૂઝ રીધ પ્રગટાઓ. બહાગની નગરે તે ગાંધીવાદીઓ પણ આ જ કહેતા લાગે, પરંતુ ઊડા જિતરીને જોતા આઝાદીના સવાલ ઉપરની ગાંધીજી અને સુભાષની દૃષ્ટિમાં ગુરુનો મુગત ભેદ લક્ષમાં આવ્યા સિવાય નહિ ગુરુ. ગાંધીજીને મન આઝાદી એ અર્થસિદ્ધા અને સવિનયતાની પરાકાષ્ટા નતાનતારી ધર્મ-સિદ્ધિ છે

સુભાષને મન આઝાદી એ દેવની અનિરાધ પરિરિધતિમાંથી જન્મતી અર્થસિદ્ધાથી મર્યાદિત થયેના માધનેના વ્યવસ્થિત ઉપયોગથી હાય કરવુ જોઈતું સાધન છે આઝાદીની હડતમાં ગાંધીજી ધર્મભક્તિમાં હોવી જોઈએ એટલી વધારેમાં વધારે નમતા, રાજકીય રહિતતા, હેતુઓની ઉઘારી મિતામ માગે કે સુભાષ આઝાદીની હડતમાં વ્યૂહોનું સયોજન અને નિયોજન માગે છે ગાંધીજીની આઝાદીની હડતને સડવેનો સત અને ફકાર છે (સુભાષ આઝાદીની હડત હડતાર હડતરેનો પ્રકાયક મનોદશાવાળો ને રાજકીય-બાધ-જોડમાં માનનોરો છે ગાંધીજી અને સુભાષની દૃષ્ટિ વચ્ચે રહેલા આ તાસ્વિક વિરોધે આ બન્ને 'શનાયકોને આખર વિસ સુધી એમીગની રીતિનીતિના મુકમ ટીકામર અને વિરોધી રાખ્યા

સુભાષ બાલુના મનત પ્રચારથી એ સદા જામત સંપર્કથી હે-દુસ્તાનબરમાં મુવક-પ્રવૃત્તિનું જે પ્રયત્ન આદાલન થયું ને કામદાર ગર્ભમાં જે સહાનતા આવી એનું સીધું પરિણામ એ વ્યાબુ કે શબરમાં એક જમર જહાલ પસ જીવો થયો, જે પોતાને મહાસભા ટલી સ્પષ્ટ રીતે સદાય કરી શકે છે એની જ કસોટી ઉપર મહાસભાનું અને ગાંધીજીની નેતાગીરીનું મૂલ્યાંન કરતો થયો એ જહાલ પક્ષને માખ્યાતમવાદ સાથે કે રામરાજ્ય સાથે કરી નિરખત નહોતી એને ડા પોતાનું જીવન ધોરણ કેટલું સનામ, બાવી કેટલું નિશિત અને જવનકલા કેટલી જીવી ચડે છે એની સાથે નિરખત હતી

આ જહાલ પક્ષે પહેલવહેલી જ વાર મહાસભાના કાર્યક્રમની સીધી કસોટી કરવાની સ્થિતિ અને વાતાવરણ પેદા કર્યાં. આ જહાલ પક્ષની આઝાદીની-મુક્તિમલ આઝાદીની માગણી અવગણી શકાય એવી ન હતી. અને આ પક્ષ પોતાની એ માગણીમા જરાયે બાંધકોડ કરે એ સભવિત ન હતું. આ પક્ષની ઉપસ્થિતિએ મહાસભાની નીતિને ક્ષેત્રે અને કટલો એક આપ્યો એ આપણે આગળ ઉપર જોઈશું. મુલાકાતમા આ પક્ષના અગ્રણી હતા-બલકે આઘ સ્થાપક હતા. એ માટે એમને કટલું સહન કરવું પડ્યું એ પણ આગળ ઉપર જોઈશું.

૯. સાધન કમિશન

એકપક્ષે લડાયક રીતિનીતિમાં માનનારે એક રાષ્ટ્રવ્યાપી પક્ષ દેશમાં પોતાનાં મૂળ નાંખતો હતો, ત્યારે બીજી બાજુ લડતને અવસર ઊભો કરે એવા યનાયો ઝડપથી યનતા હતા.

ઈ. સ. ૧૯૨૭ ના નવેમ્બર માસમાં ઈંગ્લાંડની સરકારે ઇન્ડિયન કોન્સ્યુટરી કમિશનની નિમણૂક કરી. સર જહોન સાધનની સરનશીની નીચેના આ-હિન્દમાં સાધન કમિશન નામે ઓળખાતા તપાસ પંચમાં સાત સંખ્યો હતા. એક તો સર જહોન સાધન. એ ઉપરાંત વાઈસરોય ડેવિડ હામ, લોર્ડ સ્ટ્રેકના, ઝોન. એડમંડ કેટોગના, મિ. બરમન હાર્ટશોર્ન, બેન્જર એટલી અને ફર્લ લેઈન-ફ્રાક્સ એના સભાસદો હતા. બેનમૂન ઉસ્તાદીબરી શાહીવાદી મુત્સદીગીરી પણ બેનું નિવારણ નથી કરી શકી એવી આ ગંભીર અને ભારે મોટી જૂલ હતી.

આ તપાસ-પંચની નિમણૂક થતાંની સાથે જ હિન્દુઓમાં ભારે મોટો વિરોધ ઊઠ્યો. વિનીતોને એમાં એક પણ હિન્દીનો નહિ કરવામાં આવેલો સમાવેશ હિન્દને માનભંગ કરનારો લાગ્યો; વાઈસરોય લોર્ડ ઈરવીને મહાત્મા ગાંધી અને પં. મોતીલાલ નેહરુને મુલાકાત આપી. પરંતુ એ મુલાકાતનું કાંઈ પણ પરિણામ ન આવ્યું. ગાંધીજીએ પૂર્ણ સ્વરાજ્ય-સાંસ્થાનિક સ્વરાજ્યની બાંહેધરી માંગી. પરંતુ વાઈસરોય એ માગણી મંજૂર કરી શકે એમ ન હતું. આમ વાઈસરોય અને ગાંધીજી છટા પડ્યા. ઉભય પક્ષને કબૂલ થાય એવો કોઈ તોક ન બની શક્યો અને બંનેએ પોતપોતાને માર્ગે જવાનું નક્કી કર્યું.

પરંતુ ગાંધીજીએ સંપૂર્ણ આઝાદીને બદલે સાંસ્થાનિક સ્વરાજ્યની વાઈસરોય પાસેથી બાંહેધરી માંગી એ સામે મુલાખે વિરોધ ઊભો.

અને દેશભંગના યુવક મડલોએ એ વિરોધનો પ્રયત્ન પ્રતિરોધ કર્યો. આ મુશ્કેલી આઝાદીની માગણીથી ગૂંજતા વાતાવરણમાં મદ્રાસની મહાસભા ડૉ અન્નારીના પ્રમુખપદ નીચે મળી

આ મહાસભામાં સુભાષ બોએ કારાગારી સમિતિની નીતિ સામે વિરોધ-ઉત્થામ પૂરવું દોર આપ્યો. મહાસભા સમિતિમાં, મહાસભાની બાહ્ય બેઠકમાં એણે મહાસભાના સત્તાધારી આગેવાનો સામે જખરી મૂકેશ ઉઠાવી અને પગલાંએ મહાત્મા ગાંધીજીનો મહાસભાના બધાંજણમાં સુધારો કરવા માગતો હતો એ હંગામ ઉઠાડી બેઠકમાં ઊડી ગયો. મહાસભાના અંતિમ ધ્યેય તરીકે મુશ્કેલી આઝાદીનો ઠરાવ પસાર થયો.

સુભાષમાણુની આ બે ઠરાવો માટેની લડત જેમ મહાસભાના માધીવાદી આગેવાનોના મુશ્કેલ સામના સામે ફાની તેમ બીજા બે ઠરાવો માટેની લડત નિષ્ફળ નીવડી ' સાધ્મિન ' મિશનના દરક ધડીએ, હુએક ગ્યેને હુએક તમકકે ' અદિધ્ય કરવાના મૂળ ઠરાવ ઉપર સુભાષે સુધારો મૂક્યો હતો. ડ મહાસભાએ સાધ્મિન મિશનનો અદિધ્ય કરીને કેવળ જેસી ન રહેતા સમાતર સહકાર ન્યાયવાની પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી દેવી બેઠકએ એને અગેજે લડત ચાલે એ લડત ઉપાડી લેવી બેઠકએ સાધ્મિન મિશનને જ આમ લડતના કારણ તરીકે બનાવવાનો સુભાષ માણુનો આ સુધારો ઊડી ગયો. સુભાષમાણુનો બીજો વિરોધ હતો સર્વ પક્ષ પરિષદ સામે

પાર્લામેન્ટમાં લોર્ડ બર્કનરેડ દિન્દી વણુ હતા ને એણે સપૂણું સફેદ તપાસપચનો બચાવ કરતા દિન્દના દિન્દીગ્રોમાં બધારણુ ધડવાની ક્લી જ આવડત નથી એવો તુમાખીભર્યો અભિપ્રાય મતાવ્યો હતો. મહાસભાએ આ અભિપ્રાયને પ્રકર રૂપ લેખ્યો અને દેશભરમાં સર્વ કોઈ પક્ષ તરફથી સાધ્મિન કમિશનનો જે જખમર વિરોધ થતો હતો એનો લાભ લઈને સાધ્મિન કમિશન સામે સયુક્ત મોગ્યો.

જનાવવાનો વિચાર કર્યો. કમનગીમ અંતને માટે નિર્માણ થયેલી આ પરિષદનો વિચાર મૂળ કાલે કર્યો એ તો ખુબર નથી, પરંતુ ગાંધીવાદી આગેવાનોએ એ વિચારને ઉપાડી લીધો અને મદ્રાસ મહાસભામાં ઠરાવ રૂપે રજૂ કર્યો

સુભાષચંદ્ર આ ઠગવની આમે હતા. સુભાષચંદ્રએ કહ્યું કે : મદ્રાસભા પોતે જ જે લડત લડવાની હોય તો પછી દેશનું બંધારણ ઘડવાનો અધિકાર એનો જ છે. મદ્રાસભાને સર્વ પૂણી પ્રતિનિધિ બનાવવાનો અર્થ નથી તેમ મદ્રાસભા જેવી લડાયક સંસ્થાએ રાજકીય આઝાદી માટે નહિ લડવાનો જેમનો ઇગ્તિ છે એનો સહકાર પણ શોધવો જોઈએ નહિ. જેઓ બંધારણ ઘડવાનો હક્ક માગતા હોય એમણે લડાઈમાં પણ માથ આપવો જ જોઈએ અને જેઓ દેશની આઝાદીને માટે તૈયાર ન હોય, તેઓને આઝાદીના બંધારણમાં અવાજ રજૂ કરવાનો પણ અધિકાર નથી. હિન્દુ-મુસ્લિમ એકનાનો સમાય એ ખરી રીતે કોઈ મહત્વનો સવાલ નથી. મૂળ સવાલ અને મૂળ ધ્યેયને જ મદ્રકમતાથી વગળી રહેવું અને નિશાન નમાવ્યા સિવાય આગળ વધવું એ જ ખરા સવાલ છે મદ્રાસભા પોતે કોઈ એક કામની સભા નથી એટલી ખાતરી આપે અને જેને આવવું હોય એને માટે દરવાજા ઉઘાડી રાખે એથી વિશેષ એણે કંરવું નહિ જોઈએ.

સુભાષચંદ્રની આ દલીલે હિન્દુ-મુસ્લિમ એકનાના પ્રશ્નને મહત્વનો માનનાગએને બારે આઘાત ડર્યો, અને સુભાષચંદ્રનો પ્રસ્તાવ ઊડી ગયો. પરંતુ એમણે પોતાની લડાયક શક્તિ અને સ્પષ્ટ વિચાર-સરખીનો મદ્રાસમાં પરચો આપ્યો. મદ્રાસની મહાત્મ બાએ એમને મહાત્મબાની કારોનારી સમિતિમાં લીધા અને પં. જવાહરલાલ નેહરુ ને શ્રી. શ્રેય કુશની આથે મદ્રાસભાના મત્રી તરીકે નીમ્યા.

ઈ સ ૧૯૨૮નુ આખુ વર્ષ દિન્દુ ગજકારણુ સુભાષ—
જવાહરની જોડી ઉપર દુ સહ તાપથી ખૂઝી ગયુ એ તાપ જેમ
દિન્દી સરકારને પણ અસહ્ય થઈ પડ્યો, તેમ મહાસભાના ગાંધીવાદી
આગેવાનોને પણ ડોલાવનારો બન્યો એણેજ મહાસભાના ગાંધીવાદને
એમની અસન જગ્યાએથી આગળ ખેંચ્યો

સાધ્મન કમિશનના બહિષ્કારને યુવક પ્રવૃત્તિએ ભારે મજબૂત
બનાવ્યો સભાએ, સરકારે તો રાજના થઈ પડ્યા દિમાલપથી
કન્યાકુમારી સુધી 'સાધ્મન પાછો જ' નો પ્રચંડ ઘોષ ફરી વળ્યો
સાધ્મન બહિ કાગ્યા ભાગ લેવા માટે બગાળામા વિદ્યાર્થીઓ સામે
શિસ્તના પગલા ભગવામા આવ્યા ને એમાથી દિન્દુભરમા વિદ્યાર્થી-
પ્રવૃત્તિના મડાણ થયા

લાડીયાજો પણ થયા ને એવા એક લાડીયાજોમાં મિ
સોન્ડર્સ નામના એક અમનદારને હાથે લાવાજને સખ ઈજા થતા
પરિણામે એમનુ નવસાન થયુ દેશભગ્યા આ પછી ઉત્સાહની સાથે
રાષ્ટ્રને પણ જુનાળ થયો

આવી રીતે હડધૂત થયેતુ સાધ્મન કમિશન લોકાના પ્રચંડ
ઉત્સાહ અને યુવકોની જાગૃતિની મહારેલથી દિન્દુમાથી જાણે સદેહે
હડસેલાયુ હોય એમ પાછુ ગયુ (સુભાષ અને જવાહર પ્રાતે પ્રાતની)
યુવક પરિષદોમા ધૂમીને મુખ્મિન આઝાદીની ઝિન્દામાદ ખોલાવવા
લાગ્યા દેશભરમા ઈન્કિનામની માગ જોડી, ઈન્કિનામ ઈન્કિયાબ,
ને ઈન્કિવાબ સિવાય બીજી કોઈ ઘોષણા કયાય સભળાતી નહોતી
દેશ આખો જાણે ભભૂટી ઊડ્યો હતો

મહાગબ્દુ યુવક પરિષદના પ્રમુખ તરીકે સુભાષજાણુ પુનામા
ગયા ત્યાંથી એ રીધા ૧૯૨૮ના મે માસમા ગાંધીજી પાસે આવ્યા
અને એમને એમણે બગાળા, સયુક્ત પ્રાત પળમ મહારાષ્ટ્ર

મધ્યપ્રાંત વગેરેની જાગૃતિનો અહેવાલ આપીને તત્કાલ સીધી લડત ઉપાડવાનો આગ્રહ કર્યો.

તેમણે કહ્યું કે, દેશ અત્યારે બંધળા રહ્યો છે, કિસાનો સળવળી રહ્યા છે, યુવકો માથું મૂકવા તૈયાર છે. દેશભરમાં મજૂરો અસ્વસ્થ બન્યા છે. રાજ રાજ રથને રથને હડતાલો પડે છે. તે હજારો કામદારો એમાં સામેલ થાય છે. આ સમયે ગાંધીજીએ ચૂપ નહિ બેસી ગયેલું બેઠાં પશુ રાજકારણમાં બહાર આવીને કામદારો ને યુવકોની આગેવાની ધર્ષને સીધી લડત ઉપાડવી બેઠાં.

જે કે ઈ. સ. ૧૯૩૦ના 'યુગ ઈન્ડિયા'માં ગાંધીજીએ પોતેજ એકગણ કર્યો કે કે 'સવિનય ભંગની લડત બે વર્ષ પહેલાં ઉપાડવામાં આવી શકી હોત.' પરંતુ ઈ. સ. ૧૯૨૮માં તો એમણે સુભાષને એટલો જ જવાબ આપ્યો કે મને પ્રકાશ દેખાતો નથી. સુભાષે બે મિલિયન મુઠ્ઠી ગાંધીજી ત્રાથે આગ્રહી ચર્ચા કરી પરંતુ હાથ તુરત પોતે કાંઈ દોર આપી શકે એમ નથી, એવા. પોતાના ઈરાદામાથી ગાંધીજી વિચલિત ન થયા.

આ જ અરસામાં એટલે કે ઈ. સ. ૧૯૨૮ ના બે માસમાં મુંબઈ મુકામે સર્વપક્ષી પરિષદ મળી. સુભાષ પણ એમાં હાજર હતા. આ પરિષદે દિ-દતુ બધારણ્ય ધડીને એના મૂળગત સિદ્ધાન્તોને વિચારણ રૂપે આપ્યા આડવા માટે એક નાની સમિતિ નીમી પડિત મોતીલાલ નેહરુ એના પ્રમુખ હોવાથી એ નેહરુ સમિતિ નામે ઓળખાવા માંડી. સુભાષને પણ આ સમિતિમાં નીમવામાં આવ્યા.

બે માસ બેટલો સમય તો નેહરુ સમિતિએ જ લીધો.

સુભાષની સીધી લડત તત્કાલ ઉપાડવાની દરખાસ્તનો અરની-કાર કરીને ગાંધીજી રાજકારણમાં દાખલ થઈને, પોતાના હાથ મજબૂત કરવાની દિશા તરફ ઝપાટાબંધ પગલાં ભરવા માંડ્યા. એનો

અર્થ એ પણ થઈ શકે કે ગાંધીજી પણ હવે સીધી લડતનો કાળ આવી ચૂક્યો છે એ સમજી ચૂક્યા હતા. પરંતુ સીધી લડત ઉપા-ક્રમતાં પહેલાં પોતાની આગેવાનીને સ્થિર કરવા માગતા હતા. ઈ. સ. ૧૯૨૮માં સીધી લડત લડવાનો પ્રબળીય અને રાજકીય દષ્ટિએ ધણો જ સાનુકૂળ અવસર હતો. એ પછી જે બે વર્ષ ગાંધીજીએ પોતાની આગેવાની જમાવવામાં જવાં દીધાં એમાં ૧૯૨૮ કરતાં પરિસ્થિતિ પ્રબળીય દષ્ટિએ બગડી હતી. કેમ કે એ બે વર્ષમાં સરકાર કામદાર પ્રવૃત્તિને પોતાના ખૂટની એડી નીચે ઠૂંદી નાંખી શકી હતી. ને કામદારોને સરકારી જોરતબખીનો એકલો હાથે કરવો પડેલો સામનો અને એમના ઉપર ગુજરતી શાહીવાદી પેસકદમીઓમાં મહાસભાએ બનાવેલા વૈમનન્યે મહાસભા તરફ કામદારોને શકારીલ બનાવ્યા હતા. ઐતિહાસિક પબ્લીક મેઈફિટી ગ્રિવ, મીરત કાવતરાં કેસ, મુંબઈની મિલ હડતાલનો મામલો, જમશેદપુરની હડતાલો કામ-દારોને એકલે હાથે, મહાસભાની સહાનુભૂતિ ને સહકાર વિના પાર ઉતારવાં પડ્યાં હતાં, અને એ જોરદાર પ્રવૃત્તિને સરકાર અને કાર-ખાનાદારોની મતઝખી એકદિલીએ કચરી નાંખી હતી.

ઠેરઠેર હડતાલોનો પવન ફુકાતો હતો. ઈ. સ. ૧૯૨૮માં એમાં એક માત્ર મુલાખના અપવાદ સિવાય ક્યાંય મહાસભાવાદી સરથા કે આગેવાને કામદારોને સાથ ન આપ્યો. મુલાખે પોતે તાતા આયર્ન વર્ક્સના કામદારોની હડતાલની આગેવાની લીધી હતી અને હડતાલ જિતવાની આપી હતી. પણ એ સિવાય તો કામદારો એકલા જ ઝૂંઝ્યા.

લગભગ પાંચ લાખની સંખ્યાના આ આખા કામદાર વર્ગને ઈ. સ. ૧૯૨૮માં લડતમાં જોડી શકાત, પણ એ બન્ધુ નહિ. પોતાની આગેવાની સ્થિર કરવા માટે મહાત્માજીએ બે વર્ષ સુધી સીધી લડ-તને થંભાવી એમાં દેશને સરવાળે લાભ થયો કે નુકસાન એ નક્કી કરવાનું આ સ્થાન નથી. આટલી વાત ઐતિહાસિક હકીકત છે. ઈ.

સ. ૧૯૨૮ ના એ માં સુભાષે ગાંધીજીને દેશ લડત માટે તૈયાર છે માટે સીધી લડત ઉપાડીને એનું નેતૃત્વ લેવા વિનંતિ કરી, ત્યારે ગાંધીજીએ એ પ્રસ્તાવનો અસ્વીકાર કર્યો. પછી તરત જ ગાંધીજી યજ્ઞકારણુમાંથી પોતાની ઐચ્છિક કારગતીનો અંત લાવીને સક્રિય માગ લેવા માંગ્યા અને સીધી લડત અટકાવવામાં એમણે પોતાની કામવગનો પૂરો ઉપયોગ કર્યો. ઈ. સ. ૧૯૨૯ની મહાસભાની વર્કિંગ પ્રોગ્રામમાંથી ગાંધીજીએ સુભાષને અખિલ હિન્દ મહાસભા સમિતિની વહુમતિની વિનવણી છતાં બાતલ રાખ્યા અને પછી જ તરત સીધી લડત ઉપાડી.

પરંતુ આપણે આપણી કથાને આગળ ચલાવીએ. એક બાલુથી સર્વપક્ષી પરિપક્વની નેહરુ સમિતિ બંધારણનો અહેવાલ ચર્ચાની હતી ત્યારે બીજી બાલુએ ગાંધીજીએ અખિલ હિન્દ મહાસભા સમિતિમાં મદ્રાસના સ્વાતંત્ર્યના ઠરાવને અસામયિક ગણાવતો પ્રસ્તાવ રજૂ કર્યો. ગાંધીજી પોતાની લાગવગનું માપ રાખવા માગતા હોય તો જ આવેલો ઠરાવ રજૂ કરે. મહાસભાએ પસાર કરેલા ઠરાવને મહાસભાની તાબેદાર સમિતિને અસામયિક ને ઉતાવળા જાહેર કરનારા ઠરાવને રજૂ કરવાનું બીજું તો કોઈ કારણ હોઈ શકે એમ દેખાતું નથી. સુભાષે મહાસભા સમિતિમાં મક્કમ વિરોધ કર્યો ને ગાંધીજીનો આ પ્રસ્તાવ ગદ થયો.

આમ લગભગ પગલે પગલે ગાંધીજી અને સુભાષ વચ્ચેનો વિરોધ વધતો જતો હતો. એવામાં નેહરુ સમિતિએ દિલ્હીમાં પોતાના અહેવાલ ઉપર સદી મૂકી. આ અહેવાલમાં સમિતિએ 'સંપૂર્ણ સાંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય' ની સૂચના કરી હતી. સુભાષના પ્રસ્તાવથી નેહરુ સમિતિએ પોતાના અહેવાલમાં એટલો સુધારો કર્યો કે નેહરુ સમિતિના સભાસદો સર્વાનુમતે સાંસ્થાનિક સ્વરાજ્યના બંધારણની બંધામણ કરે છે. પણ સદી દરનારાઓમાંથી કોઈ સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર

તામાં માનતા હોય તો તેમને પોતાના તરફથી પોતાના ધ્યેયનો પ્રચાર કરવાનો પૂરો અધિકાર અનામત રહેશે.

ઓગસ્ટ માસમાં સર્વપક્ષ પરિષદની જાહેર બેઠકમાં જ્યારે આ અહેવાલ રજૂ થયો ત્યારે ગાંધીજીએ આ અપવાદ સામે વાધો ઉઠાવ્યો. ગાંધીજી એમ કહેતા હતા કે આવો અપવાદ હોઈ શકે નહિ. સર્વાનુમતે અહેવાલ હોય તો પછી સહી કરનારાઓમાંથી કોઈને અહેવાલની બલામણોથી વિરુદ્ધ પ્રચાર કરવાનો હક્ક ન હોઈ શકે ! પડિત મોતીલાલ નેહરુએ ખુલાસો કર્યો કે આ અહેવાલને સર્વાનુમતે અનાવવા માટે જ આ અપવાદ સ્વીકારવામાં આવ્યો છે ને. સમિતિના તમામ સભાસદોએ એ અપવાદ પણ એ જ નજરે કબૂલ રાખ્યો છે. પરંતુ ગાંધીજી અડગ રહ્યા. અને સર્વપક્ષ પરિષદ જેમાં મોટો ભાગ કોમી મુસ્લિમો ને વિનીતોનો હતો તેમણે ગાંધીજીનો વિરોધ મંજૂર રાખ્યો. મુલાવણાણુએ નેહરુ સમિતિમાંથી તત્કાલ રાજીનામું આપ્યું અને ' ઇન્ડિપેન્ડન્સ લીગ ' ની સ્થાપના કરી.)

આમ મહાસભાના એકરાગી દળમાં હવે સ્પષ્ટ બે ભાગલા પડ્યા. અને એ ભાગલાઓ હવે તો પ્રત્યેક સવાલ ઉપર સામસામી છાવણીમાં જ ઊભા રહેવા લાગ્યા.

૯. જાગતી યુવત્સા

કલકત્તાની મહાસભાથી હિન્દી રાજકારણનું નવું વર્ષ શરૂ થયું. કવચતા મહાસભાની બેઠકમાં મહાત્માજીએ એવો પ્રતાવ રજૂ કર્યો કે જો એક વર્ષની અંદર બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટ અને સરકાર નેહરુ અહેવાલનો સર્વાંગ અંગ્રીકાર કરશે તો મહાસભા 'પૂર્ણ સ્વગત્ય' — સાંઘાનિક સ્વગત્યનો સ્વીકાર કરશે. જો એવો સ્વીકાર નહિ થાય તો મહાસભા સવિનય જાગતી કે બીજા કોઈ પ્રકારની સીધો લડત શરૂ કરશે.

આ ઠગવ ઉપર મુખાપગાણીએ મુધારો મૂક્યો કે ઈંગ્લાંડથી સ્વેચ્છાએ છૂટા પડી જવાના અધિકાર સમેતની મુકમ્મિલ આઝાદી સિવાય હિન્દને સતોષ થશે નહિ. પોતાના મુધાગના સમર્થનમાં સુભાષચાણીએ નેહરુ અહેવાલની રમિક અને બોધપ્રદ ક્લાસી વર્ણવી. નેહરુ સમિતિએ સર્વાનુમતે નેહરુ અહેવાલ ઘડ્યો છે એ વાત સાચી હતી અને સાચી ન પણ હતી. દકીકત તો એ હતી કે પોતે કદી પણ મુકમ્મિલ આઝાદી સિવાય હિન્દ માટે બીજા કશા જ બધારણને માગના નથી. સહી કરતાં પહેલાં એમણે આ વાત અમિતિને જણાવી હતી. સમિતિએ એ ઉપરથી આ અહેવાલને સર્વાનુમતે કરવા માટે એવો ઠરાવ કર્યો હતો કે સહી કરનારમાંથી જે કોઈને બીજા પ્રકારનું બધાગણુ જોઈતું હોય એને એનો પ્રચાર કરવાનો આધિકાર છે. આ સાફ સમગૂત ઉપર જ એમણે અહેવાલ ઉપર સહી કરી હતી. પણ ત્યાર પછી સર્વપક્ષ પરિપદમાં આ અહેવાલ વિષે પ્રાયમિક ચર્ચા થઈ લાકે ગાંધીજીએ આ અપવાદ સામે વાંધો લીધો ને એ અપવાદ રદ કરાવ્યો. આ ઉપરથી પોતે નેહરુ સમિતિમાંથી રાજીનામું આપી છૂટા થયા હતા અને ઈન્ડીપેન્ડન્સ લીગ શરૂ કરી હતી. /

પરંતુ આ પંચી નેહરુ અહેવાલને ખુદ સર્વપક્ષ પરિષદે પણ અમાન્ય ગણ્યો છે. કલકત્તામાં સર્વપક્ષ પરિષદની બેઠકમાં હિન્દુ મહાસભા, શ્રી. જિન્હા, શીખો વગેરેને એમાં ઘણું વાંધાભરેલું લાગ્યું છે. એટલે નેહરુ અહેવાલ આને અનાથ અંતાન જેવો બની ગયો છે. આવી સ્થિતિમાં નેહરુ અહેવાલને સર્વ પક્ષોની રાજકીય માગણીઓનો પ્રતીક ગણવો એ લખીકત પણ નથી.

આમ છતાં મહાસભા નેહરુ અહેવાલને અપનાવી લે તો મહાસભાનો હક્ક છે. જે પક્ષ દેશની આઝાદી માટે લડે છે એ જ પક્ષનો દેશના બંધારણમાં અવાજ હોવો જોઈએ. વિનીતો, મુસ્લિમો, શીખો કે જે બીજા કોઈ—કોમી કે રાજકીય પક્ષોને બંધારણમાં પોતાનો અવાજ જોઈતો હોય એમણે તો દેશને ખાતર લડત કરવાની જવાબદારી પણ લેવી પડે. પણ મહાસભા નેહરુ અહેવાલને અપનાવતી હોય તો સાંસ્થાનિક સ્વરાજ્યની માગણી શા માટે કરે? મહાસભાએ મદ્રાસમાં મુકમ્મિલ આઝાદીનો ઠરાવ કર્યો છે તે હવે સાંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય શા માટે સ્વીકારે? મહાસભા નેહરુ અહેવાલમાં સૂચવાયેલું બંધારણ 'લલે સ્વીકારે, પણ એ બંધારણ સાંસ્થાનિક સ્વરાજ્યના પાયા ઉપર નહિ પણ મુકમ્મિલ આઝાદીના પાયા ઉપર રચાયેલું હોવું જોઈએ.

ઠરાવ અને મુદ્દારા ઉપર મત ગણતરી થતાં સુભાષ બાબુનો પ્રસ્તાવ ૯૭૩ વિરુદ્ધ ૧૧૩૦ મતે જીટી ગયો. અને મહાસભાએ ગાંધીજીનો એક વર્ષ માટે નેહરુ અહેવાલને સ્વીકારવાનો ઠરાવ કર્યો. આ મહાસભાની કારોબારી સમિતિમાં સુભાષ ફરીને ચૂંટાયા. અને એમને અને પં. જવાહરલાલ નહેરુને હિંદમાં સ્વયંસેવકદળ રચવાની કામગીરી સુપ્રન થઈ.

આ બાબુ જીવનભરના લડવૈયા મહાત્મા ગાંધીજીએ જીવનના સાજ સજ્યા. કલકત્તામાં મહાસભાની સાથસાથ અખિલ હિન્દ યુવક

૬૮ : શ્રી. સુભાષચંદ્ર બોઝ

મહાસભા પણ શ્રી. નરીમાનના પ્રમુખ પદ નીચે લારાઈ હતી અને એના સ્વાગતાધ્યક્ષ તરીકેના લાંબામંત્રણમાં સુભાષે નમ્રતાની અતિશયતા ને ગાંધીજીના લંગોટનાં નાનાં મોટાં અનુકરણોની પાછળ રહેલી વિચાર દાર્દ્ર્યોમાંથી જાગતી નિષ્ક્રિયતાને જાણ કરીને વિરોધ કરીને જીવાનોને મુમુક્ષા અને વિનિર્ગિયા કેળવવાનો અનુરોધ કર્યો હતો.

સુભાષ બાબુ જેવી મુમુક્ષા માગતા હતા તેવી મુમુક્ષા હવે દેશભરમાં ઘૂમીને મહાત્માજીએ જાગવવા માંડી. સ્થળે સ્થળે એમણે એક વર્ષની મુદત, નેહરુ અહેવાલ, આવતી હાલત માટેની તૈયારી વિષે પ્રચંડ આદાલત બંધી કર્યું.

આ દરમિયાન સુભાષ સ્વયંસેવક કળની રચનામાં મશગૂલ હતા. પરંતુ એની અંદર રહીને એ પોતાની ખીજ જાણદારીઓ ન ભૂલ્યા. આ પૈકીની એક જાણદારી બંગાળાની ધારાસભાની હતી. બંગાળાની ધારાસભામાં સ્વરાજ્ય પ્રક્ષ વારંવાર પ્રધાન મંડળને ઉચલાવી નાંખતો હતો. આ ઉપરથી મૂંઝાઈને બંગાળાના ગવર્નરે ધારાસભા બરખાસ્ત કરી.

હવે સુભાષ બાબુએ તાલીમબદ્ધ સ્વયંસેવકોનો ઉપયોગ કેમ થઈ શકે એ બતાવ્યું. એમણે ચૂંટણીની હાલત આખી લગાયક ધોરણે લંડી બતાવી. સ્વયંસેવકોની તાલીમ, સ્વયંસેવકોની કૃષ્ટ, ધારાસભાનો ચૂંટણીનો અર્થ, સુભાષબાબુનું ઘોડા ઉપર, મોટર ઉપર આખા પ્રાંતમાં ઘૂમી વળવું. ચૂંટણીના સ્થાન ઉપર સ્વયંસેવકોની સલામી, આ બધી ચળવળની એટલી તો બાબક અસર થઈ કે પહેલાં હતી એના કરતાં પણ ઘણી મોટી બહુમતીએ સ્વરાજ્યપક્ષ પાઠો ચૂંટાઈને આવ્યો. ને આ પ્રવૃત્તિની અસર મુસ્લિમો ઉપર એટલી તો પડી હતી કે રાષ્ટ્રીય વિચારણાપાળા મુસ્લિમો પણ ઘણી મોટી સંખ્યામાં ચૂંટાઈને આવ્યા.

ધારાસભાના કામમાંથી સુભાષબાબુ ફારેગ થયા એટલે એમણે ફરીને પોતાનું લક્ષ્ય યુવક પ્રવૃત્તિ તરફ દોડાવ્યું. ફરીને એમણે સત્રો

કાગમાં લીધાં દેશભરમાં એમણે આઝાદીની ફરીને ધૂન જગવી. મહાત્મા ગાંધીજી પણ આ જ અરસામાં પોતાની એક વર્ષની મહેલત પૂરી થયા પછીની આઝાદીની વાત કરતા હતા. દેશભરમાં પહેલી જ વાર 'મહાત્મા ગાંધીજીની જય'ની સરસાઈ ફરી શકતો જયનાદ સંભળાયો : 'ઈન્દિલાય જિંદાબાદ.'

અને સૌથી પ્રચંડ ઘોષ વધારેમા વધારે ભાવના અને શ્રદ્ધાથી દેશભરના જુવાનોએ ઉઠાવ્યો. શાળાઓનાં મકાનો, કોલેજોનોની કોલેજનાં મકાનો રાષ્ટ્રીય જ્વાલાથી જળે ઝળહળી રહ્યાં. જર્જરિત ઇજવણીનાં ગુલામખાનાં પાશામાથી હવમગી ઝીંક્યા. ક્યાંક ક્યાંક આ શુભામખાનાઓને ગુલામો માટે અનામત રાખવાની મતલબથી એમાંથી આઝાદ બનવા માગનાર જુવાનને હાંકી કાઢવામાં આવ્યા અને એવા શિસ્તનાં પગલાઓએ જુવાનોને પોતાની કમર કસતા બનાવ્યા.

આ અરસામાં જુન માસમાં મહાસભાની વર્કિંગ કમિટીની બેઠક મળી અને ગાંધીજીએ એ કમિટીમા ડગવ મૂક્યો કે તમામ પ્રાંતીય ને વડી ધારાસભામાંથી મહાસભાવાદી સભાસદોએ ગજનામા આપવાં. મુખાષ બાબુએ આ ડગવનો વિરોધ કર્યો પરંતુ વર્કિંગ કમિટીએ તો એ ડેરાવ પસાર કર્યો. ત્યાં બાદ અલાહાબાદમા જુલાઈ માસમાં અગિલ હિન્દ મહામભા સમિતિની બેઠક મળી, ત્યારે વર્કિંગ કમિટીને આ ડેરાવ મજૂરી માટે રજૂ થયો. આ સમયે પડિત મોતીલાલ નેહરુ પણ ગાંધીજીની તરફેણમાં હતા. પરંતુ મુલાખે મહાસભા સમિતિમા પણ વિરોધ કર્યો. એમની દલીલ એ હતી કે ધાગસભાનો જે ગોરવો સર કર્યો છે એ મહાસભાએ હાથમાંથી જવા નહિ દેવો જોઈએ. ધારાસભા કાંઈ સગીન કામ નથી કરી શકતી એ વાત સાચી પણ ધાગમભા પામેથી કાંઈ સગીન કામની આશા પણ રાખવી નહિ જોઈએ. ધારાસભા સરકારી ખુશામદખોરો અને પ્રજાના નામધારી આગેવાનોથી ભરાઈ જાય, અને આવા લોકોને પ્રજાકીય આગેવાનો

તરીકે સરકારને અમાનવાનો અવસર મળે એ સરકારના હાથમાં પ્રવૃત્તિ લાગતા પાડવાનું હથિયાર પૂરું પાડે છે સુભાષ બાબુનો વિરોધ સફળ થયો. વર્કિંગ કમિટીનો ઠરાવ ઊડી ગયો તે ધારાસભાના બહિષ્કારની વિચારણા લાહોર મહાસભા સુધી મુલતવી રાખવામાં આવી.

આ દરમિયાન પંજાબ, મધ્યપ્રાંત, બિહારમાં પ્રાંતીય સુવક પગિયે મળી તે સુભાષને એના પ્રમુખ નીમવામાં આવ્યા. દરેક રથને સુભાષે હરએક પળે તે હરેક ધડીએ તે હરએક તબક્કે મુકમિલ આઝાદીની માગણી કરી. જીવાનેને એ માગણી સિવાય બીજી કંઈ માગણીનો મુકમલ વિગેધ કરવાનો અનુરોધ કરવામાં આવ્યો.

આ આઝાદીના ઝડા નીચે દેશમાં જહાલ વિચારણાનો પક્ષ જન્મતો હતો. આ પક્ષને મહાસભાની મોજૂદ નેતાગીરી અશ્રદ્ધાવાન ને હતચેતન લાગતી હતી. એ પક્ષ હવે નેતાગીરીમાં પધટો અને તત્કાળ ગીધી લડન માગતો હતો.

સુભાષ બાબુના રાજકીય જીવનમાં ઈ. સ. ૧૯૨૯નું વર્ષ ઘણું મહત્વનું છે. એ વર્ષમાં દેશભરમાં ઘણો જોરદાર ખનતો ઉદ્દામ પક્ષ સંગઠિત થતો હતો, આ ઉદ્દામ પક્ષ અને ગાંધીપક્ષ વચ્ચે મૂળગત ભેદ દેખાતો હતો ગાંધીપક્ષનું પ્રધાનલક્ષણ રાષ્ટ્રીય રાજકારણમાં અહિંસાનું સર્વોપગિત્વ, અને વિનયતાનું આહુલ્ય હતાં. ગાંધીજી આખી લડત જાણે દેશમાં અહિંસા આપવા માગતા હોય એ જાતનો એમનો પ્રચાર હતો. અહિંસાને ગાંધીજીએ પોતાનો જીવનનર્મ માન્યો છે. એને માટે એમણે હિન્દના રાજકારણમાં ઈશ્વર, અતરાત્મા, આત્મજય જેવા આધિભૌતિક પ્રમાણો પણ આપવા માંડ્યાં હતા. પુરાણો ને મહાભારતના પણ હવાલા આપવા માંડ્યાં હતા. એ અહિંસા જાગવવાને માટે પ્રજાકીય સદકાર જોઈએ ને એ સદકાર સાધવા માટે એ સર્વ કંઈ તકરારમાં વધારેમાં વધારે નમતુ આપવા માગતા હતા. માનવીના જીવન વ્યવહારમાં આવી રીતે નમતુ આપવામાં ઘણો લાભ

અને ધણી દાનિ છે. સ્વાધીન દેશ હોય તોયે આવી રીતે એટ વર્ગ
 બીજા વર્ગને નમતું આપે એમાં પણ શોભા છે, પરંતુ પરદેશી શાસન
 અને ખાસ કરીને ભાગલા પાટીને રાજ કરવાની જેની રાજનીતિ
 મશહૂર છે, એવી પરદેશી રાજકીય સરકાર સામેની લડતમાં આવી
 રીતે નમતુ આપવાની—અવિનય વિનમ્રતાની નીતિએ મતલબો અને
 વાચાળ વર્ગોને પોતાના વાજબી ગેરવાજબી દાવાઓને જોરજોરથી
 સ્થાપતા કર્યાં. કામવાદી મુસલમાનોએ શ્રી. જિન્દાના ચૌદ મુદ્દાનો
 ઝડો કરીને જીત્યો કર્યો. શીખોએ અડાગ જમાત જમાવવા માંડી.
 મૂડીવાદી વર્ગોએ ગાંધીજીની મિત્રમુખ્ય કરી. કામદાગેના ક્ષોભથી
 ઘૂલ ગયેલી હિન્દી મૂડીવાદીએ ગાંધીજીના ઇવનના મહાન સિદ્ધાન્ત
 ને અતરતમ સત્યને સમન્વયા સિવાય ગાંધીજીની રીતિનીતિમાંથી અને
 એટલો લાભ ઉઠાવવા માંડ્યો.

શાહીવાદી સરકાર વચનભંગ, છળકપટ કરી રાકે છે એમ તો
 ગાંધીજી સ્વાનુભવે જાણી શક્યા છે. એને માટે એમણે નિખાલસ
 વાણી પણ વાપરવા માંડી છે. પરંતુ શાહીવાદની ઝોથ નીચે
 પ્રત્યાઘાતી બજો દેશમાં પેદા થયા છે, એમાં રહેલો મેલ ગાંધીજી
 નથી પારખી શકતા, ગાંધીજી રાજકીય મુત્સદીગીરી સમજી રાકે છે,
 પણ સ્વાર્થની ચાલમાજી નથી સમજી શકતા અને કાગણે ધાણીવાર
 ગાંધીજી પોતાના વિગંધીઓને જોઈએ એના જતાં વધારે લક્ષ આપે
 છે ને પોતાના અનુયાયીઓને જોઈએ એટલો ન્યાય નથી આપી
 શકતા. ગાંધીજીના સ્વભાવની આ મર્યાદા ગાંધીવાદમાં પણ જોતરી છે.
 ગાંધીવાદ પણ પોતાના અનુયાયીઓમાં ધાર્મિક અને અહિંસક ઇવનની
 શિસ્ત માગે છે. વિરોધીઓની મેલી મતલબો ઉઘાડી હોય તોયે એને
 સામે ચાલીને સંરવે ગ્રન્તે મળવા માગે છે. આખું જ દષ્ટિબિંદુ 'સ્વ'ને
 વધારેમાં વધારે કચરી નાખીને 'પર'ને અર્થે જ ઇવનના પરમ ઉદ્ધત
 અને કેવળ સાધુ પુરુષોને જ શક્ય એવા ધીર અને વીરની ધર્મ-
 શુદ્ધિમાંથી જન્મે છે. ગાંધીજી પોતાના ઇવનમાં એ વીર અને ધૈર્ય

ઉતારી શક્યા છે. અને એમના અનુયાયીઓ પણ જો છોડા ગાંધીઓ
 બની શક્યા હોત તો જરૂર ગાંધીવાદ એ જગત ઉપરના એક મહાન
 આર્શાવાદ સમાન નીવડત, પરંતુ સામાન્ય માણસ જેટલો બહાદુર
 બની શકે છે એટલો ધર્મશુદ્ધિ નથી બની શકતો. એટલે ગાંધીવાદના
 અંચળાની નીચે દલવાદને પણ જગરું અને અદિતકર પોષણ
 મળ્યું છે.

આની સામે ઉદામપક્ષ પોતાને 'દેશ' નથી માનતો પણ
 પોતાની આઝાદી મેળવવા માટે જૂઝતા એકપક્ષ તરીકે પોતાને જુએ
 છે. પોતાની આઝાદી દેશની આઝાદી સિવાય શક્ય નથી માટે એ
 દેશની આઝાદી માટે લડે છે. એનું જીવન ધ્યેયમુક્તિમિત્ર. આઝાદી
 છે. એ ધ્યેયને સિદ્ધ કરવાનું પરમસાધન ઇન્દ્રિયાળ છે. ઇન્દ્રિયાળ
 સાધ્ય બનાવવાને દેશના સ્થાપિત કાયદા, પ્રગતિનું વ્યાપક અજ્ઞાન,
 વ્યાપક નિઃશક્તિતા અને સમસ્ત પ્રગતિમાં સંસ્કાર, તાલીમ, સામુદાયિક
 ધાર્મિકતા, વગેરેને કારણે પડી ગયેલા અને જુદા જુદા અસાધ્યતા પડી
 જતા થરો વગેરેને કારણે અહિંસા એ એનું, પરમ અને સર્વને
 ઉપવચ્છ શાસન છે. એને અહિંસા એ સાધ્ય નથી. માત્ર સાધન છે.
 એનું સાધ્ય સ્વતંત્રતા છે. એટલે એને સમાધાન, બાંધકામમાં વિશ્વાસ
 નથી. જીવન સતત જંગ છે એમ એ માને છે, એટલે વિજય જેઓ
 લડે છે એને માટે છે ને આઝાદી જેઓ એને માટે બોગ આપે છે
 એમની જ એમ એ માને છે. એટલે એમને આઝાદી માટે જેઓ
 લડાઈ કરતા નથી ને શાહીવાદી યોધ નીચે જેઓ ફૂલે છે ને ફાલે
 છે ને જેને જીવન વ્યવહાર જ સીધા કે આડકતરા શોષણના નિશ્ચયમાં
 છે અને જેઓ એ શોષણના નિશ્ચય માટે શાહીવાદની યોધ નબળા
 લાગે તો પ્રગતિવાદની યોધ શોષવામાં નડાનમ નથી જેતા એવા વર્ગો
 સાથે તડગેડ કરવામાં એને વિશ્વાસ નથી. યુગ્મ અને પરાક્રમ એના
 પ્રાણ અને શ્વાસ હોવાથી જેઓ યુગ્મ નથી ને પરાક્રમી છે તેઓ
 માટે એને માન નથી. આ દષ્ટિ દરમિયાને જેટલું માન આપી શકે છે

નેટલો પક્ષ-અકારના સહાયકોને આદર નથી આપી શકનો, આત્મશ્રદ્ધા, અયાગ યુયુત્સુ એ જીવનના પરમ સત્ત્વનો અનન્ય એકરાગ ભાગી લે છે. પરંતુ સામાન્ય માનનીને માટે આવા અનન્ય રાગ શક્ય નથી, એટલે ઉદ્ધામવાદના અચળા નીચે ધીર્યવાન તાકાતવાનોની સાથે આરોડિયાઓ પણ દેખાય છે.

આજ અરસામાં મુભાષ યાશુના પ્રાણુ સમા 'ફોરવર્ડ' પત્ર ઉપર આપત્તિ આવી. ઈસ્ટ ઇન્ડિયા રેલ્વે ઉપર થયેલા એક અકસ્માત પરત્વે 'ફોરવર્ડ' લખેલા એક લેખથી પોતાની બદનક્ષી થયેલી માનીને એ સરકારી રેલ્વે કંપનીએ 'ફોરવર્ડ' પત્ર સામે નુકસાનીનો દાવો આંધ્રો ને અદાલતે રૂપિયા દોઢ લાખની ભારે રકમની નુકસાની આપવાનો હુકમ કર્યો. ઘણા ખરા લોકો તો સરકારના આ જીવલેણ ધાથી મુભાષ યાશુનું પત્રકારિત્વ મરી જશે એમ માનતા હતા. પરંતુ તેઓ આ વિરોધીઓની ચાલનો વળતી ચાલથી જવાબ આપનારા જીવાનને ઝોળખતા નહોતા. 'ફોરવર્ડ'ના સચાલકો એક ખીજ પત્રનું ટેકલેરેશન ખીજસામા ગમ્પીને ફરતા હતા. વળતે દિવસે 'ફોરવર્ડ' નામ બદલાવ્યું અને 'લીમર્ટી'નું નામ ધારણ કર્યું. આટલી સહેલાઈથી આટલી તત્પરતાથી મહિનાઓ યથા ધસી ધમીને ધારદાર બનેલી તસ્વારનો ધા નિવારી શકાય એનો સરકારને પણ ખરેખર ખ્યાલ નહોતો.

પરંતુ ઉદ્ધામ પક્ષનો નાવક જેમ સરકારને આંખના કણાની માફક ખૂંચતો હતો—ખામ કરીને જ્યારે એ ગાંધીવાદની અપેક્ષાએ નોકરશાહીની યુદ્ધિની પૂરી કસોટી કરતો હતો ત્યારે, ગાંધીવાદી રાજકારણે પણ એના ઉપર મૌઠી પહેલુ ને સીધુ આક્રમણ કર્યું. બગાળામાં મુભાષ યાશુની નેતાગીરીને બદલે મહાત્મા ગાંધીજીની નેતાગીરીમાં માનનારો એક નવો પક્ષ શ્રી. મેનગુમાની રાહબરી નીચે જીભો થયો, આ જે પક્ષો વચ્ચે સમાધાન કાવવાની અધૂરા દિવની

ડૉ. સપ્ત, મીસીસ એનીગિમેન્ટ, શ્રીમતી નંગલિની નાયડુ વગેરેએ સહી કરી. પડિત જવાહરલાલ નેદરુ, સડી કરવાની આનાકાની કરતા હતા એને તો ગાંધીજી મનાવી શક્યા, પરંતુ સુભાષ બાબુ, ડૉ. કિચનુ અને શ્રી. અબ્દુલ્લા ખારીને તેઓ ઘણી સમગ્નવટ પછી પણ મનાવી ન શક્યા, અને એ ત્રણેએ આગેવાનોના નિવેદનની સામે એક ખીલું નિવેદન પ્રગટ કર્યું.

આ નિવેદન ઉપરથી નેઈ શકાય છે કે ગોળમેજી પરિષદનું પરિણામ શું આવશે એ સુભાષ બાબુ પહેલેથી સમજી શક્યા હતા. એમના વિરોધના મુખ્ય કારણોમાં મહત્ત્વનું કારણ એ હતું કે હિન્દનું બાવી બધારણ ધડવામા જે પક્ષ આઝાદીને માટે લડાઈ કરતો હોય એ જ પક્ષને અવાજ હોવા નેઈએ. જેઓને બધારણમાં અવાજ નેઈતો હોય એમણે આઝાદી માટે લડાઈ કરવી નેઈએ. શાહીવાદી ઓય નીચે રહેતાં ને આઝાદીની લડતમા સર્વદા વિરોધ પક્ષમાં ને શાહીવાદી સાથમાં રહેતા બળને બધારણ ધડવામા અવાજ નહિ હોવો નેઈએ. એટલે બધારણ ધડવારી ગોળમેજીમા એસનારા પ્રતિનિધિઓની સરકાર નિમણૂક કરે એ મનુર ન રાખવું નેઈએ પણ પ્રગ્નએ પોતાના પ્રતિનિધિઓની ચૂટણી કરવી નેઈએ. ખીલું આવી સ્વતંત્ર ગોળમેજીના નિર્ણયો પાલાંમેન્ટની સમતિને આધીન પણ નહિ રહેવા નેઈએ.

પરતુ ગાંધીજી અને સુભાષ બાબુના દષ્ટિમિન્દુમા જ ફેર હતો. ગાંધીજી એમ પ્રમાણિકપણે માનતા હતા કે બ્રિટિશ સરકાર સાફ દિલથી સમાધાન માગે છે. સુભાષ બાબુ એટલી જ પ્રમાણિકતાથી માનતા હતા કે બ્રિટિશ સરકાર સાઈમન કમિશનની નિમણૂકથી થયેલી બૂલ વારવાની ચાલમાજી રમે છે ને પોતાની પસંદગીના પ્રત્યાઘાતી આગેવાનોને બોલાવીને હિન્દમા હજી વધારે ભાગલા પાડવા માગે છે. સુભાષ બાબુની નજરે સાઈમન કમિશનની નિમણૂક દેશમાં સાથેલો

અમ્મ જોડરાગ તોડવાને માટેની આ શાહીવાદી ચાલનાજી હતી. પ્રત્યક્ષ અનુભવે આજે આપણે જોઈએ છીએ કે સુભાષ બાણુને દોર સ્વીકારવામાં આવ્યો હોત તો દેશને ઈ. સ. ૧૯૩૨ ની અમિ-પરીક્ષા અને તે પછી ફરી જાગૃતા કામી પ્રશ્નમાંથી કાયમી રાહત મળી હોત. પરંતુ ગાંધીજીનો દોર અહિંસાની કમોટીએ જુદો તો નહોતો. એને તો માત્ર મતલબની વિરોધીઓ ઉપર ઉદ્દાત બાવનાની અજમાયેશને અંગે અનિવાર્ય એવી આપત્તિઓ સહન કરવાની જ રહી. ગાંધીજી અહિંસા માટે ઝૂંઝતા હતા. સુભાષ આઝાદી માટે ઝૂંઝતા. માધ્ય અને સાધન વિષે બન્નેની નજર જ પરસ્પર વિપરીત હતી.

દિસેન્બર માસમા ગાંધીજી અને પં. મોતીલાલ નેહરુ વાઈસરોય લોર્ડ ઈરિનને મળ્યા. એમાં ગાંધીજીએ સંપૂર્ણ ગાંધ્યાનિક સ્વરા-જ્યની આંદોલની માગી, પરંતુ વાઈસરોય એ ન આપી શક્યા. પરિણામે ગાંધીજી ખાલી હાથે પાછા પડ્યા.

અને હવે ગાંધીજીએ યુદ્ધની તૈયારી કરવા માંડી. હવે દેશની યુવત્સા જાણે આ સંત પુરુષમાં મૂર્તિમાન થઈ હોય એમ ગાંધીજીએ સંપૂર્ણ અતંત્રતાનો ઘોષ ઉડાવ્યો. કલકત્તા મહાસભાએ આપેલી વર્ષભંગની મહેતવ પૂગી થઈ હતી. એક વર્ષમાં અંગ્રેજ સરકારે કાંઈ જવાબ આપ્યો ન હતો. જે જવાબ આપ્યો હતો એ હિન્દની શક્તિ અને શ્રદ્ધાનું અપમાન કરનારો હતો.

અને લાહોરની મહાસભામાં ગાંધીજીએ પોતે જ આઝાદીનો ઠરાવ રજૂ કર્યો. તમામ ધારાસભાઓમાંથી મહાસભાવાદીઓએ રાજનામાં આપવાનો ઠરાવ પણ પસાર થયો. સરિનય ભંગની લડત ચાલુ કરવાનો ઠરાવ થયો અને ગાંધીજીને એનું સુકાન સોંપાયું.

અત્યાર મુઘી અખિય હિન્દ મહાસભા સમિતિ મહાસભાની ઠારાજારી સમિતિની નિમજૂક કરતી. રાષ્ટ્રપતિનું આ પ્રધાનમંડળ મહાસભા સમિતિએ ચૂંટવું નહિ પણ રાષ્ટ્રપતિ પોતે જ પોતાની

પસંદગી કરી લે, એવો સિદ્ધાન્ત મહાત્માજીએ રજૂ કર્યો. મહાત્માજીએ જાતે જ કારોબારી સમિતિનાં પંદર નામો રજૂ કર્યાં. મહાસભા સમિતિ કાં તો આ પંદરે નામો એક પણ સુધારા કે વધારા સિવાય સ્વીકારે, અથવા તો ગાંધીજીનું રાજીનામું લે, એવી માફ વાત ગાંધીજીએ કરી. પરિણામે મહાસભા સમિતિએ કારોબારીને ચૂંટવાના પોતાના હક્કને જતો કર્યો.

ગાંધીજીએ જે કારોબારી સમિતિ પસંદ કરી એમાં એમણે એકપણ ઉદ્દામ પક્ષના સભાસદને લીધો નહિ. સુભાષચાંદુનું નામ બાદ કર્યું. અને ઈરાદાપૂર્વક બાદ કર્યું છે એમ એમણે કહ્યું.

આથી સુભાષચાંદુએ અને શ્રી. શ્રીનિવાસ આયંગરે મહાસભા સમિતિમાંથી રાજીનામાં આપ્યાં. આ પ્રસંગથી શ્રી. શ્રીનિવાસ આયંગર તો એટલા બધા નાખુશ થયા કે તમામે તમામ મહાસભા સંસ્થાઓમાંથી એમણે રાજીનામાં આપીને નિરૂત્ત નિવાસ લીધો.

પરંતુ સુભાષચાંદુ સ્વભાવથી જ ત્યાગપગાયલુતાની સામે કર્મ-પરાયલુતામાં માનતા. છેડી દેવું એ એમના સ્વભાવમાં નહોતું, જતું કરવું એમના સ્વભાવમાં નહોતું. સમાધાન એમની આખમા નહોતું. ગમે તેવા પરાજયને પણ આત્મશ્રદ્ધાથી પચાવી લેવો એટલે મહાસભાના આગેવાન-મંડળમાંથી મહાત્મા ગાંધીજીએ એમને ફરમાવેલી સજ્જને એ માથું ગુમાવ્યા સિવાય છરવી રાક્યા, બલકે સિપાહીગીરીની વાત તો એ છે કે સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાની સીધી લડત લડવાનો ઠરાવ કરનાર મહાસભા સમિતિએ બંને વર્ષથી અથાગ પરિશ્રમે દેશમાં સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાનું વાતાવરણ તૈયાર કરનાર સિપાહીને ફરેલો અન્યાય છરવી લીધો.

સુભાષચાંદુએ બંગાળમાં જઈને મહાસભાની લડતને વ્યવસ્થિત કરવામાં લગાતાર કામ કરવા માંડ્યું બંગાલ પ્રાંતિક સમિતિમાંથી, ક્ષત્રકતાના મ્યુનિસિપલ રાજકારણમાંથી એ જુદા તરી ગયા. બલકે એ રથને શ્રી. સેનગુપ્તા—કારોબારી સમિતિનો વિશ્વામ ધરાવનાર.

બંગાળી ગાંધીવાદી આગેવાન ચૂંટાય એ માટે એમણે જલદે પ્રચાર કર્યો. સર્વ અધિકારોમાંથી કારેમ થઈને એમણે માત્ર સ્વયંસેવકના સેનાપતિનો અધિકાર જ જાળવ્યો.

સુભાષચાનુ માટે મહાત્માજીને જો બુદ્ધિના વિરોધ ને વિચારોના મૂળગત બેદની અંદર પણ હૃદયનું મમત્વ બંધાયું હોય તો સુભાષ ચાનુએ જે મરદાનગીથી મહાત્માજીનો ધા ઝીલ્યો એ મરદાનગીથી બંધાયું. બેનરજીઓ, મુન્નેજીઓ, સમુજીઓ, જિન્દાજીઓ, અલીભાઈજીઓ, આયંગરો, પાલો, શાસ્ત્રીજીઓ, મહાત્માજીના જે ધાથી ભાંગી ગયા તે મહાસભામાંથી ભાગી ગયા એ ધ્વજાસ્ત્રના ધા માત્ર ત્રણ માણસોએ જુદી આત્મિક તાકાતથી ઝીલ્યા છે—આરે વિરોધ છતાં પોતાના ધર્મભાઈઓ જ્યાં છે ત્યાં જ પોતાનું સ્થાન છે અને બીજે ક્યાંય પણ હોઈ શકે નહિ એવી ઉદ્દાત આત્મીયતા સેવતા ધર્મબીરુ, કામ-સેવક પંડિત માલવિયા, તેમજ માધવરાવ અણે, તેમજ આઝાદીના જંગમાં સરદારીમાંથી પટ્ટચુત થયેલા જુવાને સિપાહી તરીકે પણ લડવું જોઈએ એવી. પૌરુષેય સિપાહીગીરીની ભાવનાથી પ્રેરાયેલા સુભાષે. એણે જ મતભેદો, વિચારભેદોની વિરાજ બનવાની સંભાવના-વાળી ગુફાઓને સાંકડી જ બનાવી રાખી ને પછી પણ સામસામે કડિ જીભેલા આ રાષ્ટ્રવીરો એકબીજાને ભાઈભાઈ કહીને બેટી ચક્ર્યા ને—તે પછી પણ મહાસભાને તાજ વગરનો રાજ ગાંધીજી એ જ સિપાહી મુખાપને પોતે એના એક વાર ઝૂંટી લીધેલાં કરતાં પણ વધારે ઉંચે સ્થાને સ્થાપે છે.

સુભાષ અને ગાંધીજીનું મિત્રન ઘણું ઉદયરપરી હવું એમ અપ્પઆરોએ જણાવ્યું. મિત્રન હૃદયરપરી ન હોય તો ધરની ઉપરથી ઈન્સાનિયત જીડી જાય. ધા કરનાર કે ધા છરવનાર બેમાંથી દોણ વધારે ક્ષમાપાત્ર હોઈ શકે ને કોની ક્ષમા વધારે, ઉદાત ગણાય એ અક્ષમ દેખડો છે. પરંતુ જે વીરજ મહત્તા-ઓનો ગંગા-જમના સંગમ એ માનવનાની અરિમનાની પરમ પરાકાષ્ટ તો છે જ.

૧૦. ખડિયામાં ખાંપણુ

જીવનકાર્યે, જીવનધ્યે અને જીવનક્ષેત્રે આઝાદીના સિપેહ-સાહાર મુલાખ રાષ્ટ્રના સિપાહી તરીકે સજ્જ થયા. હિન્દુનું ભાગ્ય જાણે કોઈ મહાચાકને ચકાવે ચડ્યું હોય એમ તવારીખનું ચક્ર પણ વધારે ને વધારે વેગથી વિઝાવા માંડ્યું. મૂર્દાઓમાં પણ પ્રાણ આવે એવો વેગનો નશો દેશની ઉપર આઝાદીના પ્રયંડ વટોળ જેવો દેશમાં ઊઠ્યો. આઝાદશમાની ગંગા અવનિતલ ઉપર અવનરતી હોય એમ આઝાદીની ભાવના જાણે અંતરીક્ષમાંથી દેશ ઉપર ઊતરી આવી. અને એ પતિપાવન આઝાદશ-ગંગાના વેગ અને આવેગને ઝીલવાને હિન્દને ગામડે ગામડે ને શહેરે શહેરે નાના મોટા રુદ્રો ઉઠાડે માથે ને ઉઠાડે પગે ખડા થઈ ગયા. કોઈ જાતનો સ્નેહ કોઈને ય કોઈ જાતનાય સાહસમાંથી વારી શક્યો નહિ. પત્નીઓએ પતિઓને વિદાય કર્યા ને માતાઓએ પુત્રોને વિદાય આપી અર્થ કોઈના જીવનમાં એક એવો 'શબ્દ' જાગ્યો હતો કે જેને ઝીલે તો જ ઇન્સાન ઇન્સાનિયત જાળવી શકે.

જાન્યુઆરીમાં રાજનામાઓની પગપગ આવી. ધારાસભાઓ ને વડીધારાસભાના ભરચક ખાંકડાઓ ઉત્તર યઈ ગયા, ફેબ્રુઆરીમાં સૈન્યોની જમાવટ થવા માંડી, માર્ચ માસમાં એ ચિરસ્મરણીય દાંડીની દૃશ્ય શરૂ થઈ.

ને એપ્રિલની છટ્ટી તારીખે હિન્દભરમાં સત્યાગ્રહનો—સવિનય ભગનો આરંભ થયો. દેશભરમાં આગેવાનો, નેતાઓની આઝાદીની તમન્ના ઉપર જેલની મહોર લાગવા માંડી.

એપ્રિલ માસમાં મુલાખ પકડાયા, એમને અવીપુર જેલમાં લઈ જવામાં આવ્યા. શ્રી. સેનગુપ્તા અને ધીજ સ્વયંમેવકો પણ સાથે

૮૦ : શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

હતા જેલમાં આ બધા ઉપર પોડરિએ લાકીને હુમલો કર્યો સુભાષ બાબુને ઈજા થઈ આની ફરિયાદ જેલ સત્તાવાળા પાસે ગઈ પરંતુ સુભાષબાબુએ કોઈ જાતની ફરિયાદ કરવા ના પાડી, તેમ ફરિયાદમાં સામેન થવાની ના પાડી આપણે તો સિપાઈ છીએ સિપાઈગીરીના સર્વ જોખમો સહેરા જોઈએ આપણે ન્યાય નથી જોઈતો વિજય જોઈએ છે ! ફરિયાદમાં સામેય નહિ થના માટે જોમણે આ શબ્દોમાં મરણો જાહેર કર્યાં.

સુભાષબાબુ છૂટ્યા. ફરી પકડાયા ફરી છૂટ્યા, અને પચાન જીવ સ્વયંસેવકોની ગિરફતારીઓથી ફફડાટ થતી જેલોની સામે ઠીકા સત્યાગ્રહ, જગલ સત્યાગ્રહ, જપ્ત આહિત્ય સત્યાગ્રહ, ના-કર ત્યાગ્રહ, ધારાસણા, વગાદ, રત્નાગીરી, પેશાવર, લાન ખમીસ, ને બધાના મગલમેદી જ્યોષથી હેબતાઈ ગયેલી તવારીખની ગાથાનું સ ૧૯૩૦ નું વર્ષ પૂરું થયું

જાન્યુઆરી માસની ૨૬મી તારીખ સને ૧૯૩૧ સુભાષબાબુ કવચતા કારપોડેશનના પ્રમુખ સ્વાતંત્ર્ય દિનનું સરકાર દોરતા હતા. એ સરકાર ઉપર ઘોડેમવાગ પોલીસે ઘોડા દોડાવ્યાં. તે લાકીઓ ચલાવી સરકાર પાણુ ન હડકયુ. ન વિખેગયુ કઈકે ધરાયા, કઈકે જખમી થયા આખરે ઘોડાઓ ચમકીને પાછા દડી ગયા

એ ઘોડેમવાગ પોલીસના લાકીઓમાં સુભાષબાબુને સખત ઈજા થઈ શરીર લોટીતોહાણુ થઈ ગયુ કપડા ફાટી ગયા એક જે હાડકા લાંગી ગયા તે એવી જ્યામાં પોલીસે એમને મેદ કર્યાં

પોલીસ ઘાણુમાં એમને ચોરીસ કનાક મખવામાં આવ્યા ન ખાવાને અનાજ, ન પીવાને ટીપુ પળ પાણી. નહિ છરી વેંક્રીય સારવાર. ચોવીસ કલાક પડી કાટ્ય કપડે ને લોટીતુદાણુ રરીરે એમને પ્રેસિડેન્ટી મેનિસ્ટ્રેટ સન્મુખ ખડા કર્યાં મેન્ટ્રેટ એમના

દિ ૧૨ જોઈને ચમકી ગયા એમણે સુભાષની ફરિયાદ લખના માડી સુભાષે ફરિયાદ કરવાની ના પાડી મેન્ડેટ્ટે એમની કેફિયત લીધી, અને સુભાષનાથુની એક્સ-ર તપાસ કરવાનો હુકમ કર્યો તપાસમા એમની હથેલીના એ હાથ ભાગી ગયેના નીચ્છ્યા ઈ અ ૧૯૩૧ ના માર્ચ માસની સાતમી તારીખે સુભાષ જેલ બહાર આ રા

હાલ પૂરી થઈ હતી ગાંધી ઈંગ્લીન કંગનામા ઉપર ગાંધી હતી અને લોર્ડ ઈરિવિનની સહીઓ થઈ હતી -

દેશભાગમા વિજયનો જાણે આ ચડવા લાગ્યો નોમ્શાલી દાત કચકચારી ગડી ગાંધીજી સર્વત્ર સન્માન થયું દેશે એને મહાવીર તરીકે પૂજ્યા

કંગનીની મહાસભા આવી સગદાર વલ્લભભાઈ પટેલ પ્રમુખ થયા અને મહાસભાની બેઠ ને આગને દિવસે સરદાર ભગતસિંહ, ગજગુરુ અને સુખદેવને ફારી દેવાઈ

ઈ સ ૧૯૨૮ મા ધાગસભામા ટૂંક ડિસ્ચુટ ઉપર ચર્ચા ચાલતી હતી ત્યારે વડી ધાગસભામા મોન્સ ફેકનાર સગદાર ભગત સિંહે ઘણા દુઃક સમયમા દેશના જુવાન વર્ગમા અજ્ઞ પ્રીતિ ને આત્મીયતાનુ સ્થાન મેમની લીડુ હતુ એ વાગ આ સગદાર અહિં સખ પ્રવૃત્તિમા માનના હતા પગમમા નવજુવાન સભાના પ્રાણુ હતા પરંતુ મોન્સની લાડીથી લાલાના થયેના અવસાને એનું માથુ ઘણુ ગરમ બનાની દીધુ સોન્ડર્સના ખૂનમા એમનો હાથ હોવાનો પો લિસનો મુકદ્દમા હતો લાલેગ પ્રવતરા કેમ દરમિયાન એમના એ સાથી જતિન ભે ચોસઈ ત્રિસના ઉપરાસ પ્રીતિ વેહ વિચર્જન કર્યું હતુ સગદાર ભગતસિંહ પગબના આગેવાન સગદાર અક્ષતસિંહના ભત્રીજા થાય મોન્સનો હુમનો લાનાનુ અવસાન, સોન્ડર્સ ઉપર પ્રતિબર, વડી ધાગસભામા સગદાર ભગતસિંહનું નિર્માન નિને ન જેલ દરમિયાન એમની ગજગીય કેદીઓના અધિ

૯૨ : શ્રી. સુભાષચંદ્ર બોઝ

કાર માટેની લડત, એમની લાગી અનગન હડતાય, એમના એક અર્થીનુ એ હડતાય પ્રગિયાન દે-સમર્થલુ-જુવાનોના અતઃમા અરઃગ લગતસિંહને અઃગ મહાકાવનુ ધ્યાન મેળી લીધુ હતુ જેને કામી ।

ગની નદીને તટે અધારી ગતે એમના છૂપા અગ્નિમંદ્રાગ, એમના અર્થીનુ અરઃગેષો ગજલે . શા કામની હતી જુવાનોએ આ કાઠી જગમા કરેલી જુરખાની, શા કામની હતી ગાંધી ઈંગ્રીન સધિ ? શા કામની હતી એ કગઃમાછ, શા કામની હતી મહાસ લાની સિપાલીગીરી, શા કામની હતી મહાત્માજીની આગેવાની, જે સરદાર લગતસિંહને ગચ્ચારી ન શકાય તે ?

જુવાનોમા જગરો રોષ જગ્યો ને ગાંધીજી સામે કાળા વાવગ ને કાળા કૂનોના દેખાવો થયા કગચી મહાસલા, ગાંધી-ઈરિવીન સધિ બહુ કુદીગના માચડાની જેમ હચમચી ઊડ્યુ મહાસલામા જગડુ લગાણુ પડવાની હુશત ઊભી ચઈ

ન્યારે ઊર્મિએ ઊઠ્યા ગી હતી, હનામા રોષ ઊઠ્યા ગ્લો હતો, દેશમા ભારે પ્રકાપ જગરો હતો, ગાંધી-ઈરિવીન સધિ રોષની દાડી ઉપર હીચતા અસ્થિત પરામા તોળાઈ ગ્લી હતી, ન્યારે ' ગાંધી જો એક ' નો પડછદ અરાજ મહાસલાના ખાદીના નગરને વંટોળની જેમ આવરી, બીસી, કુચરી ગ્લો હતો, ત્યારે જે માણુ સોની છુદ્ધિ ગિયર ગ્લી એક ગાંધીજી અને બીજા સુભાષ ગાંધીજીએ જુવાનોના વિગેચી દેખાવો ઉપર કગો રોષ ન કર્યો બહુ જ સમત્વ ને મમત્વથી એ રોષના ધ્રેરને પી ગયા સરદાર લગતસિંહને ઊડાવવાને પોતે, ડો સગ તેજ બહાદુર સમુ અને પ. માલવિયાજીએ કરેલા ભારે પ્રયાસોની વાન કરી વાઈસરોય ઈંગ્રીને પોતાનાથી મનતું કગવા વચન આપ્યું હતુ ને પાણુ હતું પણ એ બધુ છતા હોન હાગ હતી તે ચઈજ ગઈ સરદાર લગતસિંહના પિતા જુઝર્ગ સરદાર

કિન્નસિદ્ધે પણ સુક્રી આખે અને તરુઈ ગયેયા અમારે જુવાનોને ગાંધીજીના પ્રયાસની ગરાહી પૂરી

ગાંધીજીએ સગર ભગતસિદ્ધનો બન ઉગાગવાના પ્રયાય તે જ્યાં હતા એ તે જુવાનોને પણ મમળયુ ને એમણે ગાંધીજીને ડરના અન્યાય બંધ મારી પણ માગી પરંતુ ગાંધીજી ઉપરથી કિત-રેયે રોષ ગાંધી-ઈન્વીન સધિ ઉપર ખેવડા વેગથી કિતરો જુવાન અમુતપની વનજુ એની ઘડાઈ ગઈ કે દા તે ગાંધી-ઈન્વીન સધિને કમગી મહાસભા બહાલી ન આખે અથવા તે જુવાન સમુતપ મહામમાનો સર્વથા ત્યાગ કરે

પરંતુ ગાંધીજી લડતમા વિગાંધીઓના ઘવે દાનની મિનાવત જુવાની અહ-નીતિમા માનનાર સુભાષ આવેશની આધિમા પોતાની સુદિને જુઠાવા દે એવા નહોતા એમણે એક સર્વગ્રાહી નજરે પાગખી લીધુ કે ઉદ્ગમપક્ષની એમની આગેવાનીનુ ખરુ આર્થક અત્યારે જુવાનોને રોકવામા છે મહાનાયકને હાથે દુભાયેલા, મહામભા સમિતિથી ગિસાયેના નિર્ભીક મનાતા કોઈ અપજુદિવાગા આગેવા નને જુવાનોના રોષને આવેશની સાથે બેગસેજરી દેવાનુ વ્વાભાવિક મુઠ્યુ હોત સાસ્થાનિક સ્વગત્ય ઉપર ગ્યાયેલી ગાંધી-ઈન્વીન સધિ કેટી દેવામા પૂર્ણ આઝાદીના ધ્યેયને આગમ વધતુ માન્યુ હોત, અઠગ ભગતસિદ્ધના મૂર્ખ ઉપર સવાર થઈને રાખૂની આગેવાની માવી કમમાયેલી દુદ્ધપારીની સગ આખના પલકાગમા બૂસી ના મનાનુ મુઠ્યુ હોત ને એમનુ એ ધર્મ અવગુ પણુનં ગચુત. સ્વતુ જ લેખાત આઝાદીની તવારીખમા કદાચ એ એક નાનુ સીમાચિહ્ન પણુ લેખાત

પરંતુ એથીયે મધારે ઉજગવન સીમાચિહ્ન લેખાય એતુ, પગલુ સુભાષે ભર્યુ નુમાખને સાચા અને વતારે સાચા પગલા વચ્ચે અમદગી કમવાની હતી અને એણે સાચાને મદરે વતારે સાચા પગલાની પમંગી કરી

રાષ્ટ્રોની તવારીખમાં વિરલ અને છે એવું એ અવસરે બન્યું મદાસભાથી ભારે ગન્યાય પામવાના હાથમાં મદાસભાનું ભાવી હતું ને એણે એ સલામત સાચવ્યું.

સુભાષને નમસ્કાર કે આ મવાલ આગેવાનોનો ન હતો પરંતુ આગેવાનીનો હતો. મરકાર સાથે સમાનતાવે ખેરીને ગળુના પગંદ કંઠા આગેવાને એક જ્ઞાનેજ ઉપર સદી કરી હતી. જો એ સત્રી આજે નાકબુલ કરવામાં આવે તો કાલે મદાસભા સાથે સરકાર વાટાપાટ ના કરે. અને સરકારને મદાસભા સામે પોતાની સત્રી સીકારવાનો ઈનકાર કરવા બંધ કાલ્પ ઉભાગવાની તક મળે. મદાસભાએ એક જ્ઞાનેજરી ઉડાવી છે ને એ જ્ઞાનેજરી અદ્ય કંઠવી નેહળે. સરકાર ભગતસિંહના નામની આસપાસ ગમે એટલું તેજ્ઞ ચક્ર વિંટળાયુ ટાપ—અને મુગ્ધાવ તો એમના મૃત્યુના ખજર વાંચીને ખૂન શયા હતા—તોયે મદાસભાની હાલતમા અવસાન પામ્યા નહોતા કે મદાસભાએ મેગવેલી સલામતી દેદીઓની મારોમાં એનો સમાવેશ નહોતો. મરકારે તકનામાની ભાવના ભલે ન પાળી હોય, અસરે તો પાળ્યા હતા.

ઉપગત એક વિગત ગળુતરી એ પણ હતી. મુલાખના પોતાના જ શબ્દોમા દહીએ તો : 'એ તો સદુ કાઈને સાફ સમજાય એવી વાત છે કે સરકાર ભગતસિંહને મદાસભાની ખેડને આગેજ દિવસે આપવામાં આવેલી ફાંસીનો અર્થ એટલો જ હતો કે સરકારી નોકરશાહી મદાસભામાં ભંગાણુ પડાવવાની અને મદાસભાને હાથેજ ગાધી—ઈશ્વીન કરાગના ભગની રિશ્તિ ઊભી કરવા માગે છે. નોકરશાહીની આ ઇચ્છા ઉવાડી છે. એટલે મદાસભામાં ભંગાણુ ન પડે ને મદાસભાને હાથે ગાધી—ઈશ્વીન કરાર ભગ ન થાય એ નેવાની આપણા ઉપર દરજ ગહે છે.'

અતિ તગ વાતાવરણમાં મદાસભા ગાધીજીએ સરકાર ભગતસિંહના મૃત્યુ બદલના ખેડનો કંગવ મદાસભામાં પેશ કર્યો. ટુંકું

પ્રવચન કર્યું. ઠગવને ટેકા મળ્યો અને પંજી સુભાષ વ્યાખ્યાન મંચ ઉપર આવ્યા. હજારો ગરદનો ઊંચી યઈ. હજારો કાન સરવા બન્યા. શું બોલશે સુભાષ ! રાષ્ટ્ર ઉપર થયેલા અત્યાચાર બદલ પુણ્યપ્રકોપ સુભાષ ન ઠાલવે તો કોણ ઠાલવે ? ગાંધી-ધરવીન કરારના ચીરા એ નહિ ઉડાડે તો કોણ ઉડાડશે ? ગાંધી-ધરવીન કરાર બંધ, એની પાછળ ગાંધીજી બંધ, એની પાછળ સાંઘાનિક સ્વરાજ્ય, એ બધાં જ મહાસભાના મંચ ઉપરથી હડી બંધ ને જે આઝાદીનો ધ્વજ એક વર્ષ પહેલાં રાધિ નહીને તટે રાપાયો હતો એ ફરીને મંચાપિત થાય... ઇન્કિલાબ જિન્દાબાદ. ઇન્કિલાબ જિન્દાબાદ... સુભાષજીણુ ત્યારે વ્યાખ્યાન મંચ ઉપર આવ્યા ત્યારે સારી મહાસભાની બેઠક પ્રચંડ નાચ્છી કાળ બરવા મથતા વનરાજની જેમ ત્રાડી ઊડી.

પરંતુ સુભાષે ઠગવને સર્વાનુમતે પસાર કરવાની વિનંતિ કરી. ઠગવને ટેકા તો એ આપીજ ન શકે. પણ ઠગવ ઉપર મહાસભામાં મતાંતરનો ચીરા પાડવા સામે એણે એનવણી આપી. સરદાર ભગત-સિંહના આખરી અજમથી પોતાને કેટલું દુઃખ થયું છે એનો એણે ખ્યાલ આપ્યો. જીવાનોને કેટલી વેડના થઈ છે એનો એમણે ચિતાર આપ્યો. પોતાને ગાંધી-ધરવીન કરારમાં ભારે દિશા ભૂલ લાગે છે, એ પણ કહ્યું. પરંતુ એ બધા પંજી એમણે રાષ્ટ્રની ઇજ્જતને અને આગેવાનીમાં વિરોધપક્ષના ઇતિહાસને જાળવવાનો પોતાનો નિર્ધાર જાહેર કર્યો.

અને પંજી સરદાર ભગતસિંહનો ઠગવ પસાર થયો.

પંજી તો ઈ. સ. ૧૯૩૨ ની સાવ ઝપાટામધે જવા માંડી. વિભામક અને અર્થ-લઠાયક મનોદશામાં ગાંધીજી ભારે ગડગંજ પંજી જોળમેણમાં ગયા. પાછળથી નોકરગાહીએ નોંધેર ઘસ્યા.

વર્ષના અંતભાગમાં વટલકેમો બહાર પડ્યા.—ખેંગાવ ઝોરડી-નન્સ, ગંધુકા પ્રાંત ઝોરડીનન્સ, સરદદ ઝોરડીનન્સ...

ઈ મ ૧૯૩૧ના અતમ ગાંધીજી લડનથી પાછા આવ્યા

ઈ સ ૧૯૩૨ના જાન્યુઆરી માસની ચોથી તારીખે લડત રીતે જાહેર થઈ તો ગ્રામી વખતેની હાગમાગા અને તૈયાર હતી આ લડતમાં એક લાખ વીસહજાર વ્યવસ્થાકે જોડાયા ગયા ૧૨૫૯૯ તો આપણા તો ખુબ અગ્રણી પણ મૂન કર છે

ઈ અ ૧૯૩૩માં સુભાષ પંડાણ એમને નજરકેન્દ્ર ૩ વામાં આ ગા હતા એક ઘિનતજવાગાર મત્રીએ સાબરોત્રી અવાજો એક પત્રમાં ગાંધીજીને લખી હતી સુભાષ તો તામનાદીએને મત્ર - રે કે આ પા ગાંધીજીને તો મળ્યો પણ નહોતો સરકારના હાથમાં આજો ને સરકારે એને પૂરતો પુગવો માની લીધો

સુભાષચાણુને પત્રના મધ્યપ્રાતમાં ગળ્યા પછી અલીપુર જલમાં રાખ્યા અહીં એમના ક્ષયરોગે ફરીને દેખાવ દીવો શરીર ધમણુ તમિયત એકતમ નાણુક મની ગઈ અને ઈ સ ૧૯૩૩ના માર્ચ માસમાં લખનોના લે. કર્નલ બપ્પે એમનુ આરોગ્ય તપાસીને એમને વિષેના ઠી સાવાર લેવાની બનામણુ કરી સરકારને દિન્દ બહાર સુભાષચાણુ ગડે એમાં વાધો નહોતો, એટલે સુભાષચાણુને મુખઈ લાવવામાં આવ્યા, અને આમમોટ ઉપર ચળવીને છટા ડ્યા આ સમયે ઈંગ્લાન્ડ જવાની મનાઈ ક માવવામાં આવી

વિરોધમાં એ નિરુત્તમોઈ પત્ર પણ આગરા લેતા હતા બન્ને સાથે રહેવા લાગ્યા

મે માગમાં ગાંધીજીએ હરિજન યાંગે નીજે ઉપનામ રાફ કર્યો હતો, ત્યારે એ જોવામાં હતા આ ઉપનામનો યુરોપમાં એવો પ્રચાર કરવામાં આ પો કે ધિગીશ અગ્રણી અગ્રણીને માનવતાના અવિકારો આપે કે એ સામે વિરાધ તરીકે ગાંધીજીએ ઉપનામ કર્યા છે । ગાંધીજીના હરિજન ઉપનામોએ દિન્દમાં વધ જ ઉપમગક કાય કથુ દશે પણ સુભાષચાણુના શબ્દોમાં પેશમાં જે નિર્નેજ આલીવી

સરકારે એમને મુક્ત કરી દીધા. પણ મદાર નીકળીને ગાંધીજીએ કહ્યું કે એમને એક વર્ષની સજા થઈ છે. સરકારે એમને એમની તગિપતને કારણે નહોતા ઝોડ્યા, પણ એવો એક વર્ષની મર્યાદા પાળશે અને ૧૯૩૨ ના ઓગસ્ટ સુધી ગજકારણથી અલગ રહેશે.

દરમિયાન સુભાષ બાબુ વિચેનામા રહ્યા રહ્યા હિન્દની સ્થિતિ જે પલટો લેતી હતી, એનાથી મનમાં ખૂબ જ દુ:ખ પામતા હતા. એવામાં એમના પિતા શ્રી. જ્ઞાનકીનાથ બોઝ બિમાર પડ્યા શ્રી. જ્ઞાનકીનાથ બોઝ જીવનભંગના વિનીત, પરંતુ એમના પુત્રોની ચતી સતત ગેરકાયદે ગિરફતારી ને નજરકેદી-શ્રી. શરદચંદ્ર બોઝ પણ બગાળા સરકારની નજરકેદો બોગરી આવ્યા હતા--તેથી એમને જીવન તેજના સધ્યાકાળે સરકારની ન્યાયપ્રિયતામાંથી વિશ્વાસ ઊડી ગયો હતો ને એમણે એતાનો ખિતાગ પાછો આપી દીધો હતો.

શ્રી. જ્ઞાનકીનાથ બોઝની મિત્રોને કારણે સરકારે શ્રી શરદચંદ્ર બોઝને એ વર્ષની નજરકેદ પછી બંધનમુક્ત કર્યા અને સુભાષને હિન્દમાં એક માસ માટે આવવાની પરવાનગી આપી. ઇ. સ. ૧૯૩૪ના ડિસેમ્બરની ૪ થી તારીખે સુભાષ બાબુ વિમાન ગતે હિન્દમાં આવ્યા પણ ત્યારે એમના પિતાનું અવસાન થઈ ચૂક્યું હતું એક માસ પછી હિન્દી સરકારે એમને હિન્દમાંથી બહાર જવાની ફરજ પાડી ને સુભાષ બાબુ ઇ. સ. ૧૯૩૫ના જાન્યુઆરી માસના પહેલાં અંકવાડિયામાં પાછા વિચેના ઊપજ્યા

ન્યારે અતવેળાએ પડિત જવાહરલાલ જેનમાથી દેહીને 'શ્યાલા ત્યારે' મુલાખ એમની સાથે ગલા

એક આમજનના મતદેહની બાબુમા ઊમેના પક્ષના અગ્રણીઓ એક બીજને વધારે અમુક ગમ્યા હત્યાના વર્ષ દરમિયાન જે વચ્ચે ઊભી થઈ ગયેલી બેદની ભીત તૂટી ગ વિચારભંગે, ક્રીતિભંગે, દષ્ટિબેદોના અતગતમ અતગ ગહેના હૃદય પગખાયા

અને દેહપુરની મહાસભામા પડિત જવાહરના પોતાની કાગે બાગી સમિતિમા શ્રી મુલાખને નીમ્યા તે એમની ગેગલાજીમા પહેલા શ્રી નરીમાન અને પછી એમના ભાઈ શ્રી રાજદયદ્ર બોઝને નીમ્યા આ સમયે મુલાખ બાબુ દિન્ડમા નજગકેદ હતા

એમની આ નજગકેદનો ઇતિહાસ પણ જાણના જેવો છે દિન્ડી સમગ્ર મુલાખને દિન્ડ બકાગ જ હદપારી તરફ રાખનાની દાનન મેવતી હતી કોઈકે ઈ અ ૧૯૩૬ મા વડી ધાગસભામા સવાન પૂછેા તે તેના જવાબમા દિન્ડી અગ્રારે જવાબ આપ્યો કે મુલાખચદ્ર બોઝે હવે દિન્ડમા પાછા ગવાની બિન લ આશા નવિ ગખવી નોઈએ એ જો આગે તો ગેને સજવામા જ આવશે.

મુલાખે સરકારી ઇગદાની આ બહેગતને પોતાની સામેના આવાહન રૂપ માનીને દિન્ડ તર પ્રવાણુ કર્યું ઈ સ. ૧૯૩૬ ના મે માસમા એ મુખ્યને કાકે પહોંચ્યા તે આગમો ઉપગ જ એમને પકડી લેવામા આન્યા—ગજકેદી તરીકે

પકડીને એમને આર્થગરેડ જેનમા રાખનામા આન્યા ત્યાથી ચરવડા જેલમા ત્યાથી ઇંગ્રેગ જેનમા અને ત્યા એમની તબિયત બગડનાં એમના પોતાના ભાઈના ઘરમા નજગકેદ ગખ્યા

આખરે મહાસભાના મોવડીઓ તેમજ સુભાષ બંનેને સમગ્રયું અંદર અંદરના મતભેદો વધારવા કરતાં મનમેળ સાધવામાં જ રવાણે હિન્દુ અને બંગાળાનું ત્રેયમ છે.

એ પરિસ્થિતિના એકરારરૂપ સુભાષ બાબુ હરિપુરા મહાસભાના રાષ્ટ્રપતિ ચૂંટાયા. મહાસભાની કારોબારી સમિતિએ પસંદગી કરી, એ પસંદગીમાં ઉભય પક્ષે એકરાગ હતો. મહાસભાને પોતાના નેજા રીતે બંગાળાને લાવવું હોય તો સુભાષને અપનાવ્યા વગર આરો ન હતો. સુભાષ સિવાય બીજા સર્વમાન્ય નેતાઓ ઊભા કરવાની બંગાળા મહાસભા પક્ષમાં કશી તાકાત દેખાઈ નહિ. સામે પક્ષે સુભાષને પણ એ સમગ્રયું કે જે એને દેશની સેવા કરવી હશે, બંગાળાની સેવા કરવી હશે, અંગ્રેજ સરકાર સામે લડત ચાલુ રાખવી હશે તો એને મહાસભાના સાથ વગર ચાલવાનું નથી. સુભાષે મહાસભાની લોકમાન્ય સ્થિતિ મંજૂર ગખી. મહાસભાએ સુભાષની અથાગ લડાયકવૃત્તિ સ્વીકારી ને બંને પક્ષ વચ્ચે સમન્વૃત્તી થઈ. સમન્વૃત્તી થવાને બદલે તડનેડ થઈ એમ કહેવું વધારે સાચુ છે.

આમ હરિપુરા મહાસભા એ સુભાષ બાબુના જીવનનું પ્રથમ પ્રકરણ ખતમ કરે છે. ત્યારે મહાસભા અને સુભાષનાં રાજકારણનાં વર્તુલો એક બિન્દુ આગળ જોડાયાં.

પરંતુ સુભાષ બાબુ અને મહાસભાના મોવડીઓ વચ્ચે થયેલી આ તડનેડ લાંબી ચાલી નહિ. તડનેડ કરવાની ઉભય પક્ષની ઠાઈ નેમ બર આવી નહિ. અને એ વર્તુલો એક સ્થળે એક બિન્દુએ મળીને ફરી પાછાં જેમ વધારે ને વધારે દૂર ને દૂર થતાં જાય એમ સુભાષ બાબુ અને મહાસભા વચ્ચેનું અંતર પહેલા કરતા પણ વધારે ઝડપથી વધવા જ માંડ્યું.

આ અંતર વધતું ગયું એ ખેદકર હતું, પરંતુ અનિવાર્ય હેતું. અને જેઓ મહાસભા અને સુભાષ બાબુ બંનેના માનસને સમગ્રતા હતા, એમને તો એમાં જરાય અચરજ ઉપગમે એવું થે નહાતું.

૧૧. રાષ્ટ્રપતિનો કાંટાળો તાજ

હરીપુરા મહાસભા એ સુભાષના જીવનની એક પરમગિદ્ધ હતી. મહાસભાની સત્તાવાર રીતિનીતિ સાથેના સુભાષના મનભેગે જાણે તડબેડ થયા હતા. મહાસભાના સ્વરૂપધારે સાથે એનો મનભેદ સામાન્ય લોકોની નજરે અધૂરો દેખાતો હતો, તે પૂરો થયો દેખાયો.

હિન્દી સરકારે જગાળાના ભાગલા પાડ્યા હતા. એ ભાગલા સામે પ્રજા પુણ્યપ્રકાપ લખૂટી ઊઠ્યો હતો. સરકારને એ ભાગલાઓ રદ કરવા પડ્યા હતા. પ્રજાના સમિલિત જળને વિજય પદર વીસ વર્ષ પછી વેડફાઈ જતો લાગતો હતો. સરકાર જે હરી શકવાને સમર્થ નહોતી થઈ એ જગાળાના આગેવાનો અદર અદરના ખટ-ગગોથી જાણે આપમેળે હરી ગયા હતા જગાળા જે ભાગલા વહેવાઈ જવા માંડ્યું.

જગાળાની જનતા સમન્તમા જાણે ઊભા ભાગલા પાડવાનો એક મહારોગ જાણ્યો હતો હરકોઈ જાણે પ્રવૃત્તિ, હરકોઈ જાણે સસ્થા, હરકોઈ જાણે કાર્ય—પણ તે મહાસમિતિનું હોય, મુસ્લિમ લીગનું હોય, હિન્દુ મહાસભાનું હોય, ગ્થાનિક સ્વગત્યનું હોય, સામાજિક સેવાનું હોય, એમા જરાક કાર્યાં લ થયો કે તરતજ એમા ઊભા ભાગલા પડતા દેખાયા જે છે હરકોઈ પ્રવૃત્તિમા એક સાથે જે પડો જાગતા જ થતા એક સાથે જે હરીફ અગ્થાઓ ઊભી થતી ને એમનું મુખ્ય કામ જાણે સામસામા આક્ષેપો કરવાનું હતું.

જગાળાનો આ રોગ ખીજા બધામા જેટલો દેખાતો હતો એના કગ્ત્રા ગાંધીર મહામજાના રાજગણુમા વધારે પ્રમાણુમા દેખાતો હતો. તે એનું પુણ્ય એકદમ હતું કે દેશખંડુ દાસ્તા અલસલ પછી એના જે પદશિષ્યો એનગુખા અને સુભાષની વચ્ચે રીતિનીતિ અને

પદ્ધતિનો ધરમૂળનો બેદરતા જ કરતો હતો. એ કારણે દેશના રાજ-કારણુમાં ને ખાસ કરીને મદ્રાસભાના રાજકારણુમાં બંગાળનો અવાજ વધારે ગોરીયો પરંતુ કશી જ સક્રિય અસર વગરનો બન્યો.

• ને આ અધ્યાધુની અને અવ્યવસ્થાને બંને બંગાળમાં હિંસા-ત્મક ક્રાંતિકારી ચળવળનું જોર કરીને જામવા લાગ્યું. કેટલાક યુવાનોએ 'વર્ષોથી લિચી મૂકેલી' રિવોલ્વરો હાથમાં લીધી. આ ક્રાંતિકારી ચળવળને દાખી દેવાને બદલે—બંગાળની જાહેર જનગૃતિને સાવ કચરી નાંખવાને માટે અંગ્રેજ સરકારની કાયદો અને વ્યવસ્થાને નામે આક્રમી ગુન્ડાગીરીના બે ખાસ નિષ્ણાતો—સર જહોન એન્ડરસન ગવર્નર તરીકે અને સર ચાર્લ્સ ટેગાર્ટ પોલીસ કમીશ્નર તરીકે નીમાઈ ને કલકત્તામાં આગ્યા.

અ જહોન એન્ડરસને પોતાના શાપિત નામની મહોર આય-લેન્ડ ઉપર પાડી હતી; અને હચિયારઅંધ માણુસોના ખડા પહેંગ નીચે રડીને આ શાપીવાદી કંગે બંગાળમાં કાયદા અને વ્યવસ્થાને નામે કાળો ઢેર ગુજારવા માંડ્યો.

ત્રીસમી સદીના આ જંગીજખાનવા ખાસ પસંદ સાગરીત સર ચાર્લ્સ ટેગાર્ટને તો પોતાનો જાન બચાવવાને માટે એક હિન્દુ ગૈરીનાં કપડાં પહેરીને કલકત્તામાંથી માઘે રાત લઈને બાગલુ પડ્યું હતું. એમાં બીજુ બધું જ લલે ખરાબ હોય તોય બંગાળની જુવાનીતો તો વિનય જ હતો. અધ્યાધાગલુ હિંમત દાખરીને સુભાષે આ જુવાનોની આગેવાની અપનાવી.

ને એ જુવાનીને સુભાષે ધીમે ધીમે પણ મક્કમ રીતે એક તંતુએ માકળવા માંડી—એ જુવાનોના જોર ઉપર એણે બંગાળમાં મદ્રાસખાનું ડગમગી ગયેનું આમન કરીને સ્થાપવા માંડ્યું. બંગાળનો અવાજ એણે ફરફથી મજબૂત બનાવ્યો.

આખરે મહાસભાના મોવડીઓ તેમજ સુભાષ બંનેને સમજાયું કે અંદર અંદરના મતભેદો વધારવા કરતાં મનમેળ સાધવામાં જ સરવાળે હિન્દુ અને બંગાળાનું શ્રેયસ છે.

એ પરિસ્થિતિના એકરારરૂપ સુભાષ બાબુ હરિપુરા મહાસભાના રાષ્ટ્રપતિ ચૂંટાયા. મહાસભાની કારોગારી સમિતિએ પસંદગી કરી, એ પસંદગીમાં ઉભય પક્ષે એકરાગ હતો. મહાસભાને પોતાના નેજાનીચે બંગાળાને લાવવું હોય તો સુભાષને અપનાવ્યા વગર આશ ન હતો. સુભાષ સિવાય બીજા સર્વમાન્ય નેતાઓ ઊભા કરવાની બંગાળા મહાસભા પક્ષમાં કશી તાકાત દેખાઈ નહિ. સામે પક્ષે સુભાષને પણ એ સમજાયું કે જો એને દેશની સેવા કરવી હશે, બંગાળાની સેવા કરવી હશે, અંગ્રેજ સરકાર સામે લડત ચાલુ રાખવી હશે તો એને મહાસભાના સાથ વગર ચાલવાનું નથી. સુભાષે મહાસભાની લોકમાન્ય સ્થિતિ મંજૂર રાખી. મહાસભાએ સુભાષની અથાગ લડાયકૃતિ સ્વીકારી ને બંને પક્ષ વચ્ચે સમજૂતી ગઈ. સમજૂતી થવાને બદલે તડજોડ થઈ એમ કહેવું વધારે સાચું છે.

આમ હરિપુરા મહાસભા એ સુભાષ બાબુના જીવનનું પ્રથમ પ્રકરણ ખતમ કરે છે. ત્યારે મહાસભા અને સુભાષનાં રાજકારણનાં વર્તુલો એક બિન્દુ આગળ જોડાયાં.

પરંતુ સુભાષ બાબુ અને મહાસભાના મોવડીઓ વચ્ચે થયેલી આ તડજોડ લાંબી ચાલી નહિ. તડજોડ કરવાની ઉભય પક્ષની ઠાઈ નેમ ખર આવી નહિ. અને બે વર્તુલો એક સ્થળે એક બિન્દુએ મળાને ફરી પાછાં જોમ વધારે ને વધારે દૂર ને દૂર થતાં જાય એમ સુભાષ બાબુ અને મહાસભા વચ્ચેનું અંતર પહેલાં કરતાં પણ વધારે ઝડપથી વધવા જ માંડ્યું.

આ અંતર વધવું ગયું એ ખેદકર હતું, પરંતુ અનિવાર્ય હતું. અને જો મહાસભા અને સુભાષ બાબુ બંનેના માનસને સમજતા હતા, એમને તો એમાં જરાય અચરજ ઉપગમે એવું થે નહાતું.

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ જાતે જો લાગના સૂત્રધાર બનીને રાજકોટ જઈને ખેસી ગયા. છેલ્લે છેલ્લે મહાત્મા ગાંધીજી જાતે રાજકોટ ગયા, ને પ્રગ્મની વાજબી ફરિયાદો દૂર ન થાય ત્યાં સુધી જોમણે આમરણાન ઉપવાસો જાહેર કર્યા.

એક બાલુધી મદાસખાનો ગાંધી પક્ષ આમ એક વ્યાપક લડતમાં વધારે ને વધારે જોડા જોતરી ગયો હતો અને ખુદ ગાંધીજીની પોનાની નિંદગી માટે જારે ચિન્તા અને વ્યથા અનુભવતો હતો ત્યારે ખીજ બાલુ ત્રિપુરીમાં મદાસખાનું આવનસુ અધિવેશન મળ્યું.

ને ઈ. સ. ૧૯૨૯ ના માર્ચ માસમાં મળેલી એ મદાસખાના અધિવેશનના રાષ્ટ્રપતિ તરીકે મદાસખાની કારોબારી સમિતિના અને ખુદ મહાત્માજીની પસંદગીના ઉમેદવારને જાહેર ચૂંટણીમાં સીધી-રીતે પરાજીત કરીને સુભાષભાણુ ચૂંટાયા હતા. ને એમની ચૂંટણી જાહેર ચતાંજ કારોબારી સમિતિના સભાસભ્યોએ રાજનામાં આપ્યા. આગતર હોવા છતાં રાષ્ટ્રપતિ તરીકે સુભાષભાણુએ પ્રગ્મણે ઉપાડવાની લડતનો શંખનાદ ફૂંક્યો. જોમણે કહ્યું કે આજકાલ અતરગાંધીય પરિસ્થિતિ જગડતી જાય છે ઈંગ્લાડ અને જર્મની અને ગશિયા વચ્ચે એક અયંકર યુદ્ધ આવી રહ્યું છે ને એ યુદ્ધ કોઈનાથી રોક્યું શકાય એમ નથી. એ કટોકટીના અવસરનો આપણે લાભ ઉઠાવવો જોઈએ. આપણે અંગ્રેજ સરકારને જ મદિનાની મહેનત આપીએ કે જે એટલા કાળમાં એ દિવસને આજાદ ના કરે તો આપણે સીધી લડત ઉપાડવી. અને એ આગામી લડત માટે આજથી જ આપણે તાકાત જમા કરવી.

પરંતુ દેશનું દુર્ભાગ્ય હતું કે ત્રિપુરીની મદાસખા સનર જૂદા વાતાવરણમાં મળી હતી. જેનો મદાસખા જે કાઈ વ્યાગે કહે ત્યારે મર્ડ કાળ સર્વજ અને સાચી જ છે એની અંધવ્રદા રાખતા નથી, તેમ જોજો સુભાષ ભાણુ હરવખત સાચા હતા એવો ભુદિનો વિભ્રમ

મહાસભાની રીતિનીતિ હતી તેા લડાયક. પરંતુ મહાસભાની લડાયકવૃત્તિ રક્ષણાત્મક રહી છે. એની મુરદ દેશભરની અંદરનાં બળોને એકત્ર કરવાં, એકત્ર રાખવાં, એકત્ર તે બાંધવાં, એક નહેરમાં વાળવાં અને એથી કરીને દેશમાં ઉત્તરોત્તર સંચિત થતું એવું અયાગ ખમીર ઉત્પન્ન કરવું—જે અગ્રેષ્ઠ શાહીવાદના આઘાતને છુટવી શકે, એની સામે અણુનમ જીંલું રહી શકે...આખરે શાહીવાદને હિન્દમાં કાંઈ કરતાં કાંઈ આક્રમણ કરવું એ દેવળ ભીંતમાં માથું પઠાડવા જેવું લાગે; આખરે લોકના ખમીરની સાથે કશોક પશુ મનમેળ સાધવાની એને અનિવાર્યતા દેખાય.

સુભાષ બાણુની વૃત્તિ હતી લડાયક પરંતુ આક્રમક હતી. જેટલું છે એટલું બંગ સંગઠિત કરીને શાહીવાદી મોરચાએ ઉપર સીધું આક્રમણ કરવામાં એ માનતા હતા. મહાસભાની નીતિ બપારે બપારે સરકાર અને પ્રજા વચ્ચે સીધી લડત થાય ત્યારે એવી લડતનો આરંભ કરવાની પહેલી જવાબદારી સરકાર ઉપર જ રાખવાની હતી. મહાસભા પ્રજાના હક્કો માગે, પ્રજાના અધિકારો માગે ને એનેઃ ઈન્કાર કરવાની, પ્રજાનું ખમીર કચરી નાંખવાની પ્રવૃત્તિ સરકાર ઉપાડે. સરકારી પેશકદમીની સામે પ્રજા એવી તેા ટકાર રહે, ખમીર દેતી લાગે કે એવી સીધી લડતમાં પહેલી નજરે ભલે સરકારનો વિજય દેખાય, પ્રજાનો ભલે પરાજય દેખાય, પરંતુ સરવાળે તેા એ જીતના કાયમી પરિણામમાં પ્રજા વધારે ખમીરવંતી જ બને. સરકારનો એક નવો દંભ જ ઉઘાડો પડે. રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય મોકમત આગળ સરકારને શરમિન્દા બનવું પડે, પોતાના લૂલા-પાંગળા મૂચાવો શોધવા પડે; જૂઠાંણાનો આંસરો લેવો પડે.

સુભાષ બાણુ પ્રજાના સુલેલા ખમીરને જાગ્રત કરવાને બદલે રાજની મોજૂદ જાગ્રત તાકતનો ઉપયોગ કરવામાં માનતા હતા. મેટલે એમની રીતિનીતિ અને વિચારસરણી એ હતી કે હરએક જાગ્રત શાહીવાદ સાથેની સીધી લડતમાં પ્રજાએ જ પહેલાં દોર લેવો

જોઈએ. શાહીવાદી સરકારના આંતરરાષ્ટ્રીય કે રાષ્ટ્રીય અવસર ત્યારે કટોકટીના હોય, નજીકના હોય, વસમા હોય, વિપત્તિના હોય ત્યારે ત્યારે એવા તમામ અવસરે પ્રગ્નએ પોતાની તાકાત જમાવીને માથું ઝીંચકવું જ જોઈએ. શાહીવાદને ત્યારે ત્યારે આંતરિક એકતાની ભારે ખીડ હોય ત્યારે દિન્દેનો અસંતોષ એના ક્લેશમાં ધા કરનારો નીવડવો જોઈએ. આજ નહિ તો કાલે શાહીવાદને ક્લેશનો આ જખમ છવલેણુ નીવડવાનો એમાં મુભાષને શક ન હતો.

આ બે તદ્દન વિરોધી નીતિ છે. એનો ક્યાંય મેળ બાએ એવું કાંઈ છે નહિ. ને બે તદ્દન જૂની વિચારસરણીના માણસો ત્યારે અધૂરી અને મૂક સમજણ સાથે ઉતાવળી તડનોડ કરે ત્યારે એનું જે પરિણામ આવે એ જ પરિણામ આ સમજૂતીમાંથી આવ્યું. મહાસભાને એમ થયું કે એણે મુભાષબાણને હત્યા છે. મુભાષને એમ થયું કે મેં મહાસભાને હત્યા છે.

એમાં બન્નેની ગેરસમજૂત હતી. એ ગેરસમજૂતમાંથી અધ-ડામણ થઈ. ને એ અધાડામણમાંથી બન્નેના માર્ગ ફરીને જુદા પડ્યા.

જખણપુર (ત્રિપુરી)માં મહાસભા ભગવાની હતી ને એ મહા-સભા દરમિયાન એક નવી રસમ દાખલ કરવામાં આવી. દરિપુરા સુધી એવી રસમ હતી કે પ્રત્યેક પ્રાંતિક સમિતિ એક યા બે નામ આગામી મહાસભાના રાષ્ટ્રપતિ તરફ સૂચવે ને એમાંથી કારોબારી સમિતિ પસંદગી કરે-બનતાં સુધી જેને વધારે મતો મળ્યા હોય એની જ પસંદગી કરે. પરંતુ રાષ્ટ્રપતિ પદ માટે કોઈથી જાહેરમાં ઉમેદવારી નોંધાવી શકાય નહિ તેમ ખાનગીમાં મતદાન માગી પણ શકાય નહિ.

દરિપુરા મહાસભાના અધિવેશનમાં એવો ફેરફાર કરવામાં આવ્યો કે રાષ્ટ્રપતિપદ માટે ઉમેદવારે જાહેરમાં ઉમેદવારી કરવી.

૧૦૦ : શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

મેવના નથી તેઓ બન્નેને તો ત્રિપુરીની મહાસમા એ સદા ને મર્યાદા
એક દનામ્ન પ્રકરણ સિવાય બીજા સ્વરૂપે દેખાઈ શકે એમ નથી

સુભાષચંદ્રનું આત્મરાષ્ટ્રીય ગજકાગળનું વાચન અને અવગાહન
માત્રુ હતુ કેમકે એમણે એમના લાભ્યુમા ૭ મારની જે મુદત
નાખી હતી, એ જ મુદત દરમિયાન એમણે આગાહી કરી હતી જેવુ જ
વિશ્વયુદ્ધ આવી પડ્યુ અને એ વિશ્વયુદ્ધે મહાસલાને સદતઃ
અસાવન બોધ એમા શકા નથી

પછી-કારોગારી સમિતિના ગઝનામ પછી મહાસભાવાદી ગઝડા ગુપ્તમાથી પ્રાણુ જાગે ક્યાનો ક્યા ગેવ થઈ ગયો.

જે ત્રિપુરીની મદામભામા સુભાષમાણુએ આતરરાષ્ટ્રીય રાજ્ય-કાંગણુને નગરમા ગણી દિન્દની આજ્ઞાદીની લડત ઉપાડગ માટે છ મહિનાની મુદત આપી હતી, જે મદામભામા મોગી પદ્મભતિએ સુદાવેડા ગઝપતિએ સિદ્ધિ શાહીવાદને છ માસનું આખગીનામું મોખ્યવાની દિમાયન કરી હતી, જે મહાસભામા પાટને ઠગવ શો આગ્યો ?

માથી પરો ઠગવ આગ્યો યુકન પ્રાતના પ્રધાન પરિન ગોવિંદ વલમપતનો ને જે ઠગવ ગો દતો મુભાષમાણુએ પોતાની મગે પ્યાગી સમિતિના મહાસદો મહાત્મા ગાધીજીની સમતિ લઈને પસદ મગવા એગને કે પ્રગથી સુદાવના ગઝપતિ લને સુભાષ રહ્યા, પગુ મહાસભાની કારોગારી સમિતિના સભાસંગેની પમ ગી કરે મહાત્મા ગાધીજી

જે ઠગવમા એવુ પગુ જલવાયવામા આલ્યુ કે સુભાષની સૂદાગી જે મહાત્મા ગાધીજી તગફ અનિશ્વાસ મતાવનાગી લેખગાની નથી મહામભાને મહાત્મા ગાધીની દોગરણીમા પૂરે ગિશ્વાસ છે અને મહાત્માજીનું પાદ પાજીનુ મૂનસચાનક તરીકેનુ પદ અમાધિતજ ગફુજોઈએ કે .

આ ઠગવ પસાગ થયો ત્રિપુરી મહાસભા પીન અનેકાનેક શુભે-જએભાર્યા છતા મરેલા ઠગવો ધ્રીને વિખગઈ

આ પછી મહામભાના ગઝપતિપદ ઉપર કાવમ ગહેવુ જે સુભાષને માટે અશક્ય હતુ સુભાષે રાજીનામુ આપ્યુ બાણુ ગજેન્દ્ર પ્રમાદ સુભાષને રથાને નિમાયા ને મહાસભાનુ નાન ફરીને ગાધી પદના દાયમા ગા ૨

પોતાની નીતિ સાચી હતી, વાત સાચી હતી, દાનત સાફ હતી ત્યારે આમ કેમ થયું ? નક્કી એની પાછળ કાંઈક આધિભૌતિક જ પ્રયત્ન હોવો જોઈએ ને સુભાષે જાહેર કર્યું કે એને વળગેલી બિમારી-સુભાષ બાબુની જૂની માંદગી ફગી જોર કરી ગઈ હતી- બિમારી સારી સીધી બિમારી ન હતી. એ તો એનું મોત નીપજાવવા માટે કેટલાક નામવગરના મહાસભાવાદીઓએ સાધેલા યાંત્રિક પ્રયોગોને આભારી હતી ।

એ જ જવા દો એ પ્રકરણ આખું કાઢીનેય શોખા આપે એવું નથી. કાઢીનેય મહત્તા આપે એવું નથી દેવોના પગ કાચી માટીના હોય છે એ બતાવવા સિવાય એનો ઉપયોગ ન હતો. ગાંધીપક્ષ સામેનું બંધ સંકેલાઈ ગયું.

આ દગમિયાન દિ-દના સાત પ્રાંતોમાં મહાસભાવાદી પ્રધાન મંડળો દતાં. એનો શાંજી-દો વહીવટ હતો મુસ્લિમો સાથે એ સીધી ને આડકતરી અથડામણમાં આવતા હતાં. એમ છતાં એના વહીવટનો આદર્શ જોયો ને જોયો જ રાખવાનો હતો.

મહાસભા-સમાજવાદી પક્ષ સાથે સાફ ચોખવટ કરી લેવાની હતી. સ્થળે સ્થળે ગાંધી-પક્ષની ડગમગેલી હાલત સુધારવાની હતી.

દગમિયાન મુરોપમાં મુદ્દનાં વાદળ ઘેરાતાં હતાં આંતરરાષ્ટ્રીય હાલત વિષમ અને વધારે વિષમ બનતી હતી. જે મોંઘા દિવસો જતા હતા, તે દિવસો આંતરિક પુર્નિવ્યવસ્થામાં પસાર થતા હતા. રેતીમાં શાહમૃગજીર્મ માથું ઘાલીને બહાર કાઢી છે જ નહિ એવી બ્રમણા સેવે એમ દિ-દ સિવાય શેષ જગતમાં કાંઈ થતું જ નથી એવી બ્રમણા મહા-સભાને વળગી દેખાઈ. એટલે અમને સમયે આંતરરાષ્ટ્રીય મામલા ઉપર ઊર્મિલ ઠરાવો કરવા સિવાય આંતરરાષ્ટ્રીય આઘાત પ્રત્યાઘાત-ને છારવાને મહાસભાની કાંઈ નક્કર તૈયારી દેખાઈ નહિ.

. ઉત્તરોત્તર જેમ જેમ સમજદાર વર્ગને દેખાતું ગયું કે સુભાષની આગાદી-આપરીનામું મહાસભાએ આપવું જોઈતું હતું, તેમ તેમ મહાસભા એ નીતિથી વેગળા ને વધારે વેગળા જવામાં પોતાનું માન મરનખો સમજતી ગઈ. તે એક સંસ્થાને પોતાની ઈચ્છાત વળવવા માટે દેખીની રીતે જોટાં પગલાં ભરવા પડે છે ને એ જોટાં પગલાને ગમતીતિ અને શાલુપણના વ્યવહાર તરીકે ઓળખાવવાં પડે છે ત્યારે...જ્યા હો !

'હલ થી' ઠર મુઠીનાં ત્રણ વર્ષો આપણે મહાત્મભાના રાજકારણ ખત્તે પીસરી જ જનાં જોઈએ છે.

કેમકે ત્રિપુરીની મહાત્મભામાં સુભાષે જે વાત કરી એ વાત 'ઠરના' ઓગસ્ટમાં ગોવાલિયા તળાવ ઉપર મળેલી અખિલ હિન્દ મહાસભા સમિતિમાં ગાંધીજીએ ખુદે કરી. સુભાષ જે રીતે જે લડત 'હલમાં' ઉપાડવા માગતા હતા તે રીતે લડતને ગાંધીજીએ ઉપાડવી પડી. સુભાષનો ત્રિપુરીનો 'કરો' યા મરો'નો સદેશ ગાંધીજીએ મુનઠમિ ત્રણ વરસ પછી આપ્યો. ।

'સુભાષ તરફનો મત એ માગ વિગ્રહનો મત છે' એમ ઈ. અ. દેવલાભાચાર્ય માત્રમાં જાહેરમાં લખનાર મહાત્મા ગાંધીજીએ ઈ. સ. ઠરના ઓગસ્ટ માત્રમાં સુભાષના ત્રિપુરીના કાપણનો સ્વમુખે વ્યાર કર્યો ને કહી તેયારી વગર, પ્રતિકૂળ વાતાવરણમાં પ્રતિકૂળ યોગોમાં લડતનો એમને આદેશ આપવો પડ્યો.

૧૦૪ • શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ .

પોતાની નીતિ સાચી હતી વાત સાચી હતી દાનન સાફ હતી
ત્યારે અમ કમ યજુ ? નક્કી એની પાછળ મઠકે આધિભૌતિક જ
પ્રપચ હાવે ભેદએ ને મુભારે મહો ધ્યુ કે એને વગગેલી
ગિમારી-સુભાષ બાણુની વ્તની મા ગી ફને ભેર કગે જીવી હતી-
ગિમગી સારી સીવી ગિમારી ન હતી એ તે એનુ મોત નીપજ
વવા માટે કેનામ નામવગના મદાસભાવાદીઓએ આધેલા યાત્રિક
પ્રયોગોને આજ્ઞાની હતી !

ઉત્તરોત્તર જેમ જેમ સમજદાર વર્ગને દેખાતું ગયું કે સુભાષની આગામી-આખરીનામું મહાસભાએ આપવું નોંધવું હતું, તેમ તેમ મહાસભા એ નીતિથી વેગળી ને વધારે વેગળી જવામાં પોતાનું માન મગનનો સમજતી ગઈ. ને એક સંસ્થાને પોતાની ઈચ્છાત જાગવવા માટે દેખીતી રીતે ખોટાં પગલાં ભરવા પડે છે ને એ ખોટાં પગલાંને ગજનીતિ અને શાણપણના અવહાર તરીકે ઓળખાવવાં પડે છે ત્યારે...જવા દો !

'૩૯ થી '૪૨ સુધીનાં ત્રણ વર્ષો આખરે મદામમાના રાજકારણ પરત્વે વીસરી જ જવાં નોંધીએ છે.

કેમકે ત્રિપુરીની મદામબામાં સુભાષે જે વાત કરી એ વાત '૪૨ના ઓગસ્ટમાં ગોવાલિયા તગાવ ઉપર મળેલી અખિલ હિન્દ મહાસભા સમિતિમાં ગાંધીજીએ ખુદે કરી. સુભાષ જે ગીતે જે લડત '૩૬માં ઉપાડવા માગના હતા તે ગીતે લડતને ગાંધીજીએ ઉપાડવી પડી. સુભાષનો ત્રિપુરીનો 'કરો યા મરો'નો સદેશ ગાંધીજીએ મુખઈમાં ત્રણ વરસ પછી આપ્યો. '

'સુભાષ તરફનો મત એ મારા વિરુદ્ધનો મત છે' એમ ઈ. સ. ૧૯૩૯ના માર્ચ માસમાં જાહેરમાં લખનાર મહાત્મા ગાંધીજીએ ઈ. સ. ૧૯૪૨ના ઓગસ્ટ માસમાં સુભાષના ત્રિપુરીના ભાષણનો સ્વમુખે ઉચ્ચાર કર્યો ને કળી તૈયારી વગર, પ્રતિકૂળ વાતાવરણમાં પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં લડતને એમને આદેશ આપવો પડ્યો.

સુભાષનું નાગરિક અવસાન થયું હતું. રાજકારણમાં સુભાષનું મ્યાન નહોતું રહ્યું. લોકો પણ એને વીસરી ગયા હતા.

છતાં '૪૨ના ઓગસ્ટનો અવાજ એ સુભાષનો અવાજ હતો. '૪૨ની લડતનો શંખનાદ એ સાડાત્રણ વરસ સુધી સ્થગિત કરવામાં આવેલો સુભાષનો શંખનાદ હતો.

જીએ મક્ષ્યા હજારો માણુમોને ગેરમયદે ગિરફતાગ કર્યા અચોક્કસ મુત સુવી અગ્રકમા ગખ્યા દિન્દની પ્રજ એ દિવસો બૂલી શકશે નહિ એ દિવમની યાદ પલુ બૂલી શકશે નહિ

સગરે યદા અને વ્યવચાને નામે આ લુનમગારી આચરી હતી પરંતુ જુ સગમ પોતે જ રૂને અગે પોતાનો કાયદો પાગવા માગતી હતી, એનુ આ દિનમોમા એક નમૂનેદાર ઉદાહરણુ કેશવ તળપદેએ પૂરુ પાડયુ

કેશવ તળપદેનો મુર્દમો આ હુપીણુ દિવસો દગમિયાન એક રમૂજુ ડિગો બની ગયો 'જગની લડતના પગમ લગજુ દિવસોનાં એણે એક વિસયો ન વિસગય એવો મનોગ જનનો ખોરાક પૂરો પાડયો. 'જગની લડતની એ હાઅમ્યા હતી દોદમો વર્ષના અગ્રેણુ શાસનની એ પરમ હાઅમ્યા છે

નાત આવ સાદી હતી, દિન્દમ રક્ષણુ કાનદાની એક ક્યમ નીચે મુખર્ષની પોલીસે કેશવ તળપદે નામના એક સગજનની ધગપમ્ક કરી અને અચોક્કસ મુત સુવી અગ્રકમા રાખનાનુ દરમાન કર્યુ એ કનમ નીચે ગાધીજ અને ખીજ આ સોને સરકારે અગ્રમા લીધા હના

કેશવ તળપદે સામાન્ય શહેરી હતો અને એ કાઈરીતે અસા માન્ય માણસ કે એનો મુખર્ષ સગરને અદેગો સગજો ન હતો, નુસ્ત મદાસભાવાદી સત્યાગ્રહી કરમાન યયુ પછી એના કાર્યામર્ષની તપામ્મ િ માગતો નથી એ તો એ દગમાનને માથે ચડાવીને જેન તગ્ક આવતો થાય છે ને સરમગની મગજ મુજમ જેન મોગવી લે છે એટલે પોતાના કાયદાની કનમો ક્યા અને કેવી રીતે વાપગે શકાય ડ અને ક્યા ને કેવી ગોતે નથી વાપગી શકાતી એ વિષે સગમગી પોલીમ કાઈક મેક્ષમ ને કાઈક બેપગવા ગહે છે સામો પક્ષ મદાસભાવાદી પક્ષ મ્દો પ્રતિવાદમા જીતગતો નથી એટલે ઘણી વાગ કાયદા પ્રમાણે પોલીમે વર્નલુ ન્દેષએ એને મદયે પોલીસ વર્તે

એ કાયદા પ્રમાણે જ વર્તે છે, એવો મતિવિપર્યાસ સરકારી ખાતાં-ઓમાં દેખાય છે.

આ મતિવિપર્યાસ કેટલી હદ મુખી હતો એ કેશવ તળપદેએ ખતાવ્યું અને થોડા વખત માટે જ ની લડનના તરફ દિનસોને હાથ, ઉપહાસ, ને વિનોદથી ભરી દીધા.

જે કલમ નીચે સરકારે ગાંધીજી, કારોબારી સમિતિના સભા-સભો અને ખીજા અગ્રગણ્ય આપ્સો જેટલા મહાસભાવાદીઓને અટકાવી લીધા હતા એ કલમ નીચે કેશવ તળપદેને પણ અટકાવવા લીધા.

કેશવ તળપદેએ આની સામે મુખર્ષ હાઈકોર્ટમાં અરજી કરી કે : મારી અટકાયત ગેરકાયદે છે કેમકે આવી રીતે અટકાયત કરવાનો કોઈજ ધારો છે નહિ.

મુખર્ષ હાઈકોર્ટે કેશવ તળપદેની અરજી મનૂર ગમ્પી ને ઠગવ્યું કે હિન્દ સરક્ષણ ધાગની એ કલમ ગેરકાયદે છે.

મુખર્ષ સરકારને સામે ગમ્પી જઈ જ ને જુ થયુ કેમકે એ કલમ ગેરકાયદે છે તે એક કેશવ તો ઠીક પણ ખુબ ગાંધીજી ને ખીજા આપ્સો મહાસભાવાદી કેદીઓને પણ એમણે મુક્ત કરવા જોઈએ.

એટલે સરકારે ફેડરલ કોર્ટમાં અપીલ કરી.

ફેડરલ કોર્ટે સરકારની અપીલ કાઢી નાખી મુખર્ષ હાઈકોર્ટનો સુનાને માન્ય ગણ્યો.

સરકારે કેશવને ડાડવાને બદલે હિન્દ સરક્ષણ ધાગની ખીજા કલમ નીચે કેશવની અટકાયત કરી.

ને કેશવે હવે લગવાનું છુદ્ધનું શરતુ લીધું હોય એમ મુખર્ષ હાઈકોર્ટમાં અરજી કરી કે એ કલમ પણ ગેરકાયદે છે.

મુખર્ષ સરકારના કાયદાના સલાહકારોની લાગી દલીલો છતાં મુખર્ષ કોર્ટે કેશવની અરજી બકાલ ગમ્પી ઠગવ્યું કે એ કલમ પણ ગેરકાયદે છે.

ત્રણવર્ગો આવી રીતે ચક્રાવનારા અનેક રથો અનેક મહાસભાવાદીઓ હતા, તેમાં પ્રાંતિક સમિતિઓના જવાબદાર હોદ્દાદાર પણુ હતા તે મહાસભા સમિતિના સભાસદો પણુ હતા. ખુદ કારોગ્યારી સમિતિના પણુ સભાસદો હતા.

મહાત્મા ગાંધીજી મહાસભા ઉપર લગાડવામાં આવેલા જૂઠા આરોપોની સામે ઉપવાસ ઉપર બિનખાં, એમની રિથિતિ ગંભીર બની. એમને બંધનમુક્ત કર્યાં.

એમની મુક્તિ પછી એ. શી વક્તવ્ય લેશે એ જાણવાને ઘણા માણસો ઉત્સુક હતાં. એમનો એક શબ્દ મહાસભાવાદીને દ્રોહી કે સેવક તરીકે દરાવવાને પૂરતો હતો.

સવાલ એ હતો કે એ લડત દરમિયાનના ભાંગફેડ વગેરે કાર્યોનો સાફ વિરોધ આપશે તે? ભૂગર્ભ પ્રવૃત્તિને ગેરમહાસભાવાદી દરાવશે તે?

મહાત્માજીએ કાંઈ કહેવાની ના પાડી. સરકારની ગાંડીતૂર પેશ-કદમીના બચાવમાં લોકોએ જે કૃત્ય એને માટે લોકો નહિ પણુ સરકાર જવાબદાર છે એવું પોતાવું મંતવ્ય એમણે વ્યક્ત કર્યું. કાંઈ મહાસભાવાદીની કાંઈ પ્રવૃત્તિ ઉપર કશો ફેંસલો દરમાવવાની એમણે ના પાડી. ભાંગફેડ પ્રવૃત્તિ અને ભૂગર્ભ પ્રવૃત્તિ આમ એમની વ્યાડક-તંત્રી સંમતિ મેળવી શકી. તે મહાસભાવાદી કાર્યક્રમ અને પ્રવૃત્તિઓમાં આજ મુધી થઈ રહેલો હિંસા-અહિંસાનો શાસ્ત્રાર્થ બંધ પડ્યો.

અને મહાત્માજીની રીતિમાં, મહાસભાની નીતિમાં દેખાતો આ માનસિક પલટો એ હિન્દ ઉપરના એક નવા યુગના મંડાણનાં એ ધાણુ સમો હતો.

દેશભરમાં એક નવો ઉદ્ધાગો આવ્યો. મહાસભાની લડતની દોરવણીમાંથી-એની રીતિનીતિમાંથી દિંસા, અદિંસા, સત્ય, અસત્ય વગેરેના વિતંડાવાદ નીકળી ગયા. વીસ વર્ષથી લોકોને ગૂંચળાવી રહી હતી-મૂંઝતી રહી હતી; એ અદિંસાની વ્યાખ્યાએ શાસ્ત્રીના આસન ઉપરથી બિનરીતે વ્યવહાર સ્વરૂપ પકડ્યું ખુદ મહાત્માજી પણ ગોલી ગયા કે: લોકો કાપર થાય એના કરતાં હિંમતવાદી બને એમાં દેશને ઓછું નુકશાન છે.

‘૪૨ ની લડતમાં મહાસભાએ આટલું મેળવ્યું.’_____

એજ ગાળામાં તે એ જ અરસામાં મુખ્યે દેશપાર આઝાદીની લડત ઉપાડી હતી. એ પણ આપજોગની લડાઈ હતી. એ પણ પરાજયની લડાઈ હતી. ‘૪૨ ની લડત એ હિન્દના લોકોની હિન્દ અદરની લડત હતી એવી જ લડત હિન્દની આઝાદી માટે હિન્દ બહારના લોકોએ ઉપાડી હતી; એ લડત પણ પહેલી નજરે નિષ્ફળ નીવડી.

તે એ પરાજયના સત્રામમાંથી દેશને શું મળ્યું?

દિમાલયમાંથી નીકળીને ગ ગાજમના બુદ્ધિ પડે, બન્ને ગગનગરવા પર્વતરાજ ઉપરથી નીચે બીતરે, બન્ને જનતામાં પોતપોતાની વિશિષ્ટ પૂજા મેળવે તે પછી તીર્થરાજ પાસે એકત્ર થાય. એમ ત્રિપુરીમાં બુદ્ધિ પડેલી દેશની ગગાજમના-મહાસભા અને આઝાદ હિન્દ પક્ષ દિલ્હીના લાલ કિલ્લામાં ફરીને સગમસ્થાન પામ્યા

એ દમિયાનનો મહાસભાનો ગગાપ્રવાદ આપણે ઉપર ઉપર જોયો. જનતાનો પ્રવાદ વધારે વિગતોથી આપણે જોઈએ

ત્રિપુરીની મહાસભાના રાષ્ટ્રપતિપદ ઉપરથી ગણનામુ આપીને ફારગ થઈને પોતાના ફોરવર્ડ મ્લોકની સ્થાપના કરતા સુભાષને આપણે જોયા ત્યાંથી આપણે ફરીને દિલ્હીના લાલકિલ્લામાં મળીએ ત્યાં સુધીની એમની અનોખી, અનેરી ઝનડણી છવનવાદ જોઈએ.

હવે પદો પાડ્યો દેશની અગ્ર ડાઘ કોઈ વિચાર કરે એ પહેલાં મનને કથરને છોડી મૂક્યો.

મેને કે કથર-સગર કાપણ સુધની કાર્યક્રમાર્થી એક અણુસાનેમ માર નીચે.

નગરે દિન મરણ્યુ કાપણે એક વટમર્યા નહોતું એ

એ કાપણ નીચે એ કહે અટકાવતો, ગોળીગાગે વગેરે રથ

એ કાપણની દેશનીક ક્યમો દેશની વગિટ અટકાવતે નગરની હકુમત ને અખત્યારનો ઉપગ્રહ નહોતું કરી

એ આખોગ ધારો મીન બધારૂપીય છે અને મરારી અખત્યાર ઉપગ્રહ છે એવી એ કાપણ સાં એ કાપણ નીચે અખત્યાર લેવાયેના એક સગરને કાઈ કોઈને અગ્ર કરી

એ અગ્ર ઉપર મુખર્ષ કાઈ કોઈ વિચાર કરે એ પહેલાં અગ્ર જાણતે સગરને છોડી મૂક્યો

ને આવા મરણ્યુ કાપણ નીચે દિનની સગરને પ્રગળા બુગસાને ક્યમી નાખવા માટે કોઈ પ્રસિદ્ધ ગવામા માણ ન ગણી

પરતુ પ્રગળ પગસત ગ્ની છતા ખમીગ નગરની ગ્ની ને પગસતના એ સગ્રામને અતે મગર વવારે શાકીલી દેખાઈ પ્રગળ ખમીગરતી દેખાઈ

લાખો ગધિયાના ખર્ચે દેશપરદેશમા સગર પ્રચાર કર્યાં મુનુ કોન્ટ્રોનની સામે ટોટનકામે આક્ષેપો મૂખી પત્રિકા કાઢી ગોલીસને દેશ ઉપર બેનગામ છૂંકી મૂકી દીધી, પરતુ એ બધું બર્થ ગયું

ખીજ કોઈ લગ્નમા નગરતુ બ-યુ એ આ કાલતમા ન-યુ હતુ દિનમા ત્યજે ત્યજે બૂરાઈ અગરગ ઉપરી હતી મહાસમાનદીઓ શિરકાગ ચર્ચને બેનગા બેસનને બ કે અગ્રેષ ચર્ચને દેશ-નેશમા ફરી છૂંકી ગતે ફરીને છૂંકી અગરગ ચનાનના લગા આવી

૧૨. માતૃભૂમિનો ત્યાગ

રુમ્બગાનની ખાખમાથી રૂ માનની ફરીને હવનું થાય તેમ ચમત્કારી અને રોમાચક ગોત્રી સુભાષની હવનદોગનો હવે આગ લ થાય છે નિગગાના પગભય ૨ અધકાગમાથી નીમ્ળીને હિમાનયના શિખરે ઉપગ્થી, એ આઠદીના આકૃતાનના-હિન્દના અન્ય કોઈયે નેતાના કિન્મતમા નહોતા એનાદર્શન જે છે હવનભગના ગોના દિવાસ્વપ્નને એ વિચિત્રન માટે સાખર રત્ન રમા) જુએ કે ને આઠાઈ હિન્દના જોળામા એનું અરસાન થાય છે સતપ્ત સસાગની મધ્યમાં ગ્હીને જેમ કાષ તિતિનું ભખતો ભગવાનના વિરાટ દર્શન થાય એમ એને આઠદીના પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે તિતિનુની તિતિક્ષા, મુમુતુનો મોક્ષ હવન્ત બન્યા થોડા મગ માટે નન્કર બોમમ ઉપર આન્યા

પારીસ કોમ્યુનના ઇતિહાસની જાણે પુનરાવૃત્તિ થઈ રજવાડી ક્રાંસમા આતર વિશ્લવખણે થોડા કાળ માટે મજૂરો ને કામદારોનું રાન્ય આવી ગયું બહેખાઓએ એને કચરી નાખ્યું પ્રગતત્રમા સિનાય અમીરો ને શ્રીમતો મજૂરો ને કામદારોનો સાથ હોઈ શકેજ નહિ એવો તર્ક ગ્યાપાનો એમણે આતમસતોષ લીધો સેકડો મજૂરોને ફાગી દેવાઈ સેકડોને તોપને મોઢે બાધી દીધા અને પછી કેવળ શ્રીમતો અને અમીરોને એન પડે એવા ત્રીજા મેન્ય પ્રગસતાકની સ્થાપના કરી પરતુ જમીનમા દટાયેલુ ખીજ મરી ના ગયું લોહીના ખાતરથી એ હવતું ગ્યું ને પચાસ વર્ષ પછી એ જ મજૂરો ને કામદારોનું મહાગળ્ય જગત ઉપર સાખર બન્યું ને આજ ઇતિહા સખરો સીતમની ચક્કીમા પીસી નાંખવામા આવેના, તોપના ગોળાથી ફૂરવે ફૂરયા ઉડાની નાખેના, પેરીસ કોમ્યુનના ઝીણામા ઝીણા

અવશ્યો ગોધીને એમાંથી જ્ઞાન મેળવે છે, 'દૂતા ઇતિદ્વામનુ' નવેમરથી વાંચન કરે છે.

ભવે એક ક્ષણ મારે પણ સ્વપ્નો જ્ઞાન ઉપર અવરે તો પડી એજે નથી જતાં.

ગણપતિપદ ઉપરથી કારગ થયા પછી મુખાષયાથુએ પોતાના ફેરવડે જ્ઞોત્કની સ્થાપના કરી એ નામનુ અખમાર કાટ્યુ પોતાના મનનો પ્રચાર કરવાને પ્રસાદો કર્યા, તે એમાંથી સગકારને તક મળી. મહામહાનો સત્તાવાર પક્ષ પગમુખ મન્યા પડી મુલાપને પખવિહોંણા માનીને સરકારે જ્ઞેલમાં પૂરી દીધા.

જ્ઞેલમાં મુખાષયાથુની તમિલન બગડી ગઈ ડ્રવન-મરણના બધ મન્યા. સરકારે એમને એમના મહાનમા જ નગરકેદ ગખવાનું કરમાન કર્યું. એમના મહાનને જ્ઞેલ બનાવી દીધુ. માથે સગકારી દ્રોગા મૂકાયા. છૂપી પોલીસોના ખડા પડેગ ગોડવાયા. જે માણુમ સમન્ત દેશને મુકમિમલ આઝાદ કરવા માગતો હતો એ માણુસના ઘરને પણ સરકારે જ્ઞેલમાં ફેરવી નાખ્યુ.

જ્ઞેલમાં રહે રહે મુખાષને પોતાના આઝાદ હિન્દના સ્વપ્નને એકનાતવી સેવવાનો અવગ્રહ મળ્યો. ધીમે ધીમે પરવ મકકમ એવો નિર્જુથ એમણે કરી નાખ્યો કે જ્યાં સુધી આ દેશ ઉપર પગદેરી સરકાર છે ત્યાં સુધી સમન્ત દેશને એકત તે બાધવાનુ શક્ય નથી. હિન્દને આઝાદ કરવુ હશે તો અદગતુ બળ પુરવુ નથી, બહારથી બળ મેળવાવુ જોઈએ. સરકાર પોતાની નામચૂક ઢીલી કરે, હિન્દને આઝાદ થવા દે એવો મભવ નથી, શક્યતાયે નથી. એટલી એકતા તે એકનાતના જમાવવા દે એમ નથી. હમર જાનના ખટગગો એ જગરી ગકે છે, જગવે છે, જગરશે, એટલે બહારથી જ તાકાત લાવવી જોઈએ છે.

બહારની તાકાત લાવવી હોય-મેળવવી હોય તો એ મેળવે
 દાણુ ? ખીમ કાઈએ કામ કરશે નહિ. એ કામ પોતે જ કરવું જોઈએ
 છે. એમ કરવામાં મહાસભાનો રોપ વહોરવો જોઈશે. મહાત્મા ગાંધી-
 છનો અટગગ વહોરવો જોઈશે. સરકારનો કાળો ઢોપ વહોરવો
 જોઈશે પોતે આ ત્રણેય વાતો સહન કરતા હતા એજ માર્ગ
 આગળ જવું એજ સાચો માર્ગ છે.

સુભાષ બાણુની સ્થિતિ-તેમજ મનોદશા આ કામમાં સંયુક્ત
 કુટુંબના સૌથી નાના પુત્રસમી હતી એમણે મહાસભાની અદર
 પોતાનો ભુલો અવાજ ઉઠાવ્યો એ અવાજની પાછળ પોતાને કેટલું
 પીડાવળ હતું એ એમણે બતાવ્યું. એમણે એક નવી નીતિનો દોર
 સૂચવ્યો. એમણે મહાસભાને રક્ષણાત્મક નીતિ નહિ પણ આક્રમક
 નીતિ અખત્યાર કરવાનો આગ્રહ કર્યો.

ને મહાસભાને એવું કાઈ જોઈતું ન હતું. સુભાષ બાણુ જેવા
 સત્તાને ભોગે પણ મહાસભા પોતાની નીતિનો-પોતાના પુરાણા
 ચીલાનો ત્યાગ કરવા માગતી ન હતી. દેશના દુર્ભાગ્યે આ આખો જ
 પ્રસંગ દેશને મહાત્મા ગાંધી ને સુભાષ બાણુ વચ્ચે જ જાણે પસંદગી
 કરવાની હોય એ રીતે દેખાયો પરિણામે બુદ્ધિ ઉપર લાગણીનો
 વિજય થયો. દેશને સુભાષ બાણુની નીતિ પસંદ હતી. એ જોણે
 જમરી બહુમતિથી સુભાષને ગણદ્રપતિ તરીકે ચૂટીને બનાવ્યું ગાંધી
 પક્ષે ઉઠ્યો દાવ અજમાવ્યો. સુભાષ બાણુની વરણી એણે મહાત્માજી
 સામે અવિશ્વાસ તરીકે લેખી. ખુદ મહાત્માજીએ પોતે જાહેરમાં લખ્યું
 કે. ડૉ. પટ્ટણી સીતારામિયાનો પગજય એ માટે પોતાનો પગજય
 છે જે પોતે મહાસભાના એક સામાન્ય સભાસદ પણ હોવાનો દંડિતાર
 કરતા હતા એને મહાસભાની અદરનો પોતાનો પગજય ખૂંચ્યો.

મહાત્માજીનો ખુદનો આ પક્ષ અને આ જાહેરાતનો ફગીફરીને
 પુનઃચાર એટલા માટે કરવો હતો કેમકે તે એકજ વાક્યે ત્યાગજીના

સુભાષ બાબુનાં તમામ કામકાજ તે ક્યાં ક્યાં ઉપર મોટી અસર પાડી છે.

પોતાના લાંબા જીવવાસ દરમિયાન સુભાષના દિલમાં ખીણ કોઈ કરતાં આ એક જ વાક્યનો ખટકો રહ્યો. એ એક વાક્યે સુભાષ બાબુને દિલની અંદર મહાસભાની અંદરના નાગરિક અને જાહેર જીવનના અવસાનની સજ્જ કરમાવી દીધી.

પછી સુભાષ બાબુ પાસે જે માર્ગ ઉઘાડા હતા. આઝાદ દિલ્લે ફોજના સદર તરીકે એમણે વારંવાર જે ભાષણો કર્યાં છે એનો અભ્યાસ કરતાં દેખાય છે કે જીવવાસ દરમિયાન સુભાષે આ જે માર્ગો ઉપર ખૂબ ખૂબ વિચાર કર્યો હતો.

એક માર્ગ હતો ગહદારી. મહાસભામાંથી નીકળી જવાનો અને મહાસભાવિરોધી એવા ધધાદારી ગજકારણનો સ્વીકાર કરીને કોઈ તે કોઈ સરકારી કે અર્ધસરકારી અમલદારી મેળવીને સરકાર તરફના મહાસભાવિરોધી જાગ તરીકે જીભા રહેવાનો—જે માર્ગ સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી, ડો. તાંબે, ગઘવેન્દ્રગવ, ખરે, જમનાદાસ મહેતા, મણિભેન કારા, માનવેન્દ્ર રાય, માધવરાવ અણે વગેરેએ અખત્યાર કર્યો હતો.

સુભાષ બાબુના જોડવાસનાં વર્ષો આ ચિન્તનમાં ગયાં. આખરે એમને એક ત્રીજો માર્ગ દેખાયો. મહાસભાનો દ્રોહ પણ ન થાય છતાં દેશનો મેવા પણ થાય. એ માર્ગ હતો હિન્દના લાગનો. બહાર રહીને પ્રચલિત આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિમાંથી જે તકા-જોદી તકા મળે તેવી તકા ઝડપી હિન્દની મેવા કરવાનો, હિન્દ ઉપરની અગ્રેષ્ઠ ચૂક શિથિલ કરવાના હંકાર્થ પ્રયત્ન કરવાનો.

આ માર્ગમાં જેમ બહોળો અવકાશ હતો તેમ એ માર્ગની ટૂટલીક મર્યાદાઓ પણ હતી. બદાગથી અગ્રેજ સરકાર ઉપર દખાલુ લાવવું હોય તો બહાર જે આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિ પ્રવર્તતી હોય. પ્રવર્તવાની હોય, એમાં સુભાષ-બાબુએ ગોડવાઈ જવું જોઈએ. બહારની ગિથિતિના યોગદામાં જે સુભાષ બાબુએ ગોડવાવું હોય તો એનાથી ગોળ કાણુમાં એરમ ખીલા કે યોગસ કાણુમાં ગોળ ખીલા તરીકે છત્રી શકાય નહિ! એ તો પછી જેવા સયોગો હોય, જેવી અનુકૂળતાઓ હોય એનો લાભ લઈને એને જ પોતાના પક્ષમાં વાળવી જોઈએ. એટલે કે હિન્દની બહાર જઈને હિન્દની તરફેણમાં જે કામ કરવું હોય તો હિન્દમાં મહાસભાવાદી રાજકારણના કાર્ય, કાર્યની ક્ષિત્તિઓને વળગી રહી શકાય નહિ; મહાસભાનાં કાર્ય, કાર્યનાં બંધનોને પણ વળગી રહી શકાય નહિ. હિંસા-અહિંસાની તાત્ત્વિક, માર્મિક, ધાર્મિક, રાજકીય એવી જુદી જુદી આખ્યાઓને પણ વળગી રહી શકાય નહિ. વળગી રહી શકાય માત્ર ધ્યેયને જ—મુકામિય આઝાદીના ધ્યેયને.

એટલે જોડવાસ દરમ્યાન સુભાષને એક જ વાતનો વિચાર કરવો ગણી—મહાસભાનું ધ્યેય શું? અહિંસા કે આઝાદી? બેમાંથી જે એક જ સાધી શકાય એમ હોય તો શું સાધવું? અહિંસા કે આઝાદી?

એટલે કે મહાસભા એ રાજકીય તત્ત્વજ્ઞાન છે કે રાજકીય પ્રવૃત્તિ? મહાસભાની નીતિ એ સાધના છે કે સાધ્ય?

આખરે અદ્ભુત ને અજગ્ય મનોમંથનો પછી સુભાષ યાણુએ ત્રીજો માર્ગ અખત્યાર કર્યો. ઈ. સ. ૧૯૪૨ ના છેલ્લા ત્રણ માસ દરમિયાનના કોઈક વખતે—એમના જેલવાસના બીજા વર્ષના અંતભાગમાં એમણે આખરી નિર્ણય કરી લીધો—દરકોઈ ઉપાયે સુક્રમિલ આઝાદીના ધ્યેયને જ વળગી રહેવાનો.

ને પોતાની જેલમાંથી એ સુતવેશમાં નાસી ગયા—

હિન્દની અંદર એમને માટે કર્તવ્યપથ ઉઘાડો નહોતો રહ્યો. એમણે પોતાને માટે અનોખો કર્તવ્યપથ ઉઘાડ્યો. સુભાષ એ કેવળ આઝાદીનો ભક્ત ન હતો. આઝાદી સમી માગુકનો આશક હતો. આઝાદીની શમાનો એ પરવાનો હતો. આશક્તા દિલમાં માગુકની મુશ્કાલતની જે તમન્ના હોય છે, પરવાનાને શમાની આગમાં ખાક મવાની જે અગ્રહ ખ્યાલ હોય છે; એ એનામાં હતી એ કોઈ સામાન્ય ત્રાજવે લેખી શકાય, સામાન્ય માપે માપી શકાય એવો માનવ ન હતો. પૂજ્ય અને ભક્તિ વચ્ચેનો લયમાં કોઈ સામ્ય નથી. પતિ-પત્નીના વહેવાર ને આશકમાગુકની તમન્ના વચ્ચે કોઈ સામ્ય નથી.

જગતમાં શાણામાં શાણો માનવ મનાયો છે મોલોમન. પણ એ સોલોમનને ય એના જુવાન પુત્રે એકવાર કહ્યું: 'ઓ સોલોમન, તું જગતને તારા જ્ઞાનની આંખે દેખે છે ખરો, પણ કોઈકવાર મારી જુવાનીની તમન્નાની આંખે તો ને !'

ને જેલમાંથી નાસી જવાનો નિર્ણય કર્યો ત્યારે મોકલાવી શક્યા હોત તો સુભાષે પણ ગાંધીજીને એના જ સંદેશો મોકલાવ્યો હોત: 'ઓ ગાંધીજી ! હિન્દુસ્તાનને તમે તમગરી અહિસાના જ્ઞાનની આંખે જુઓ છે. કોઈકવાર મારી આઝાદીની તમન્નાની આંખે તો નિહાળો !'

સુભાષ યાણુની જેલમાંથી જ્વાનમી એ જેની વિગતો જાણવામાં આવી નથી ને કદાચ કોઈ કાળે ય નહિ જાણી શકાય એવી રામાંચક વ્યસ્યકથા છે.

સુભાષ બાબુના જેલવાસનાં વર્ષો આ ચિન્તનમાં ગયાં. આખરે એમને એક ત્રીજા માર્ગ દેખાવો. મહાસભાનો દ્રોહ પણ ન થાય છતાં દેશની સેવા પણ થાય. એ માર્ગ હતો હિન્દના ત્યાગનો. બહાર રહીને પ્રચલિત આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિમાંથી જે તકા-જેવી તક મળે તેવી તક ઝડપી હિન્દની સેવા કરવાનો, હિન્દ ઉપરની અત્રેણ ચુક શિથિલ કરવાના હુકાઈ પ્રયત્ન કરવાનો.

આ માર્ગમાં જેમ બહોળો અવકાશ હતો તેમ એ માર્ગની કેટલીક મર્યાદાઓ પણ હતી. બહારથી અત્રેજ સરકાર ઉપર દબાણ લાવવું હોય તો બહાર જે આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિ પ્રવર્તતી હોય, પ્રવર્તવાની હોય, એમાં સુભાષ બાબુએ ગોડવાઈ જવું જોઈએ. બહારની સ્થિતિના ચોગડામાં જો સુભાષ બાબુએ ગોડવાવું હોય તો એનાથી ગોળ કાણામાં ચોરસ ખીલા કે ચોરસ કાણામાં ગોળ ખીલા તરીકે જીવી શકાય નહિ! એ તો પછી જેવા સંયોગો હોય, જેની અનુકૂળતાઓ હોય એનો લાભ લઈને એને જ પોતાના પક્ષમાં વાળવી જોઈએ. એટલે કે હિન્દની બહાર જઈને હિન્દની તરફેણમાં જો કામ કરવું હોય તો હિન્દમાં મહાસભાવાદી રાજકારણના કાર્ય, કાર્યની રૂઢિઓને વળગી રહી શકાય નહિ; મહાસભાનાં કાર્ય, કાર્યનાં બંધનોને પણ વળગી રહી શકાય નહિ. હિંસા-અહિંસાની તાત્વિક, માર્મિક, ધાર્મિક, રાજકીય એવી જુદી જુદી વ્યાખ્યાઓને પણ વળગી રહી શકાય નહિ. વળગી રહી શકાય માત્ર ધ્યેયને જ—મુક્તિમંત્ર આઝાદીના ધ્યેયને.

એટલે જેલવાસ દરમ્યાન સુભાષને એક જ વાતનો વિચાર કરવો રહ્યો—મહાસભાનું ધ્યેય શું? અહિંસા કે આઝાદી? એમાંથી જો એક જ સાધી શકાય એમ હોય તો શું સાધવું? અહિંસા કે આઝાદી?

એટલે કે મહાસભા એ રાજકીય તત્ત્વજ્ઞાન છે કે રાજકીય પ્રવૃત્તિ? મહાસભાની નીતિ એ સાધના છે કે સાધ્ય?

આખરે અદ્ભુત ને અજમ મામથનો પત્ની સુભાષ બાણુએ ત્રીજો માર્ગ અપત્યાગ કર્યો. ઈ સ ૧૯૪૧ ના ઠેલા ન્ણુ માસ દમિયાનના કોઈકે વખતે—એમના જેલનાસના બીજા વર્ષના અતલાગમા એમણે આખરી નિર્ણય કરી લીધો—હુગ્રાઈ ઉપાયે મુખમિલ આઝાદીના ધ્યેને જ વળગી ગયેરાને.

ને પોતાની જેલમાંથી એ ગુપ્તવેશમાં નામી ગરા -

હિન્દની અદર એમને માટ કર્તવ્યપથ ઉવારો નહાનો ગ્લો એમણે પોતાને માટે અનોખો કર્તવ્યપથ ઉરાવો સુભાષ એ કેવળ આઝાદીનો ભમ્પ ન હતો આઝાદી સમી માથુ નો આરજ હતો. આઝાદીનો ગમાનો એ પગનાનો હતો આરજના દિગ્મા માશુક્તી મુનાતની જે તમના હોય છે, પગવાનાને ગમાની આગમા ખાક થવાની જે અમૂઝ ખામ હોય છે, એ એનામા હતી એ કોઈ સામાન્ય ત્રાજવે લેખી શકાય, સામાન્ય માપે માપી શકાય ગેવો માનન ન હતો પૂગ અને ભક્તિ વચ્ચેની વચમા કોઈ સામ્ય નથી પતિ-પત્નીના વહેવાર ને આશકમાશુક્તી તમન્ના વચ્ચે કોઈ સામ્ય નથી

જગતમા શાણુમા શાણુ માનન મનાયો કે સોનોમન પણ એ સોનોમનને ય એના જુવાન પુત્રે એવાગ કલુ 'એ સોનોમન, હુ જગતને તારા જ્ઞાનની આખે દેરે છે ખરો, પણ કોઈકવાગ મારી જુવાનીની તમનાની આખે તો જો !

ને જેલમાંથી નાસ્તી જવાનો નિર્ણય કર્યો ત્યારે મોખ્યાવી શ યા હોત તો સુભાષે પણ ગાંધીજીને ગાના જ સદેશો મોકલા નો હોત 'એ ગાંધીજી ! હિન્દુસ્તાનને તમે તમાગી અહિંસાના જ્ઞાનની આખે જુઓ છે કોઈકવાગ મારી આઝાદીની તમન્નાની આખે તો નિહાગો !

સુભાષ માણુની જેલમાંથી નવાનગી એ જેની રિગતો જલુનામા આરી નથી ને મદાય કોઈ કાજે ય નહિ જાણી શકાય એરી ગમાચક અમ્યકયા છે

૧૨૦ : શ્રી. સુભાષચંદ્ર જોષ

સુભાષ બાણુને સરકારે ઈ સ ૧૯૩૯માં પકડ્યા અને ડાઈક સરકારી જેલમાં ગાખ્યા. લગભગ એકાત કેદીની હાલતમાં ગાખ્યા ત્યા એમને પુગણો રોગ નેર ઉપર આગ્રો સુભાષ બાણુને ફેફસાની તમગાઈનો રોગ પશુ ગણે એમની તમન્નાનો ગુવામ દેખાતો હતો. જ્યાં સુધી એ જેલ બહાર હાય, જ્યાં સુધી એ દેશહિતની પ્રવૃત્તિ કરતા હોય ત્યાં સુધી આ હકીનો રોગ પશુ જાણે એની કાર્યપગ્ગનીથી ગેહ ખાઈ જતો ને શરીરમાં સૂતો ગહેતો પરંતુ નિઃક્રિયતાની વેળા આવે, જેલમાં ફગજિયાત સુસ્તી આવે કે તરત જ એમનો આ રોગ એમના સરીર ઉપર સનાર થતો એમને પધારીવશ કરતો. એમને છેક મોતના મુખ સુધી ધકેલી દેતો જાણે સુભાષ બાણુએ પોતાના જીવનકાલની સાધના માટે મોત સાથે મહોજ્જન માંડી હોય એમ એના પ્રત્યેક જેલનાસ દગમિયાન એમને આ રોગ એમને જેલમાંથી મુક્ત મેળવવામાં મદદગાર બન્યો છે અને પ્રત્યેક મરણોન્મુખ આગ્ગરીમાંથી જીડીને વધારે સશક્ત શરીરે સુભાષ બાણુએ પોતાની ઈશ્વરસિદ્ધિની દિશામાં એક કદમ આગળ ભર્યું છે .

ક્ષરરોગના તમામ લક્ષણો જતાવતો એમનો આ હકીનો પાડુરોગ આ સમયે પશુ પોતાના જૂના દોષની વહારે થયો. સુભાષ જેલમાં ગાદા પડ્યા, વધારે માંદા પડ્યા રોગ ધેરાઈ ગયો. મરણોન્મુખ થયા. તમીબોએ એમના અવસાનના દિવસે ગણુસ માડ્યા. એમના જીવનના દિવસો આક્રી દીવા અને સરકારે એમને સાતિથી ચવજનોની વચમાં મગવા માટે, ખામ કરીને એમના મૃત્યુનુ આગ પોતાને માથેથી ઉતારી નાખવા માટે એમના ધગને સરકારી જેલ જાહેર કરીને એમાં એમને ગાખ્યા.

દોષને દોસ્તીનો ભાવ ભગ્ગનીને વિગાય લીધી. સુભાષ બાણુની તમિયન રમશાનના પાન્રમાંથી પાછી વગી અને સુભાષ બાણુએ જેલમાં ઉપજેલા વિચારોને આગળ ધેપાવ્યા.

હિન્દુસ્થાન તરૂ જવા માટે જેલમાંથી એમણે નાસ્તી જવાનો ઈરાદો કર્યો. આ માટે એમણે હરકાઈને માટે પોતાની મુલાકાત બંધ કરી. એમના ઘર ઉપર ચોરી કરતા બહોર અને છૂપી પોલીસના ઈરોગા-એને જણાય કે સુભાષ યોગસાધના કે એવો કોઈ લખ-અલખનો અભ્યાસ કરે છે. લક્ષે કરે. સરકાર માખાખના સિંકની વારંવાર ઘટપટારો કરતી પૂછડીમાં એ મીઠું ન લેસગવે ત્યા સુધી એ ગમે તે કરે, એમાં સરકારી પોલીસને રમ ન હતો.)

આ અજ્ઞાતવાસ, કોઈને ય મુલાકાત નહિ આપવાના આ દિવસોમાં આજ્ઞાદીના તિતિશુએ પોતાની દાઢી ઉગાડી. ચાલીસ દિવસ સુધી દાઢી વધારી.

અને ત્યારપછી સુભાષ ખાણના મકાનમાંથી એક પકાણુ બહાર નીકળ્યો. પકાણુનું નામ જિયાઉદ્દીન. જિયાઉદ્દીન પકાણુ ઘર બહાર નીકળ્યો ગાડીમાં એકો. પેશાવર સુધી ધોળા દહાડાની મુઆફરીમાં પહોચ્યો.

અને એ બધા વખત ઈમિયાન જેના ખાતગી ઓગડામાં કોઈનેય જનાની રમ ન હતી એવા સુભાષના મકાન ઉપર સરકારી પોલીસ ચોકીપહેરો ભરી ગઈ હતી.

પેશાવર સુધી સુભાષ આમ પહોચ્યા. ત્યાંથી એમને ભોમિયો કેમ મળ્યો, રહેસતખાન નામનો માણસ કોણ હતો, એ ક્યાંથી આવ્યો, એ ક્યાં ગયેતો હતો, સુભાષ ઉર્ફે જિયાઉદ્દીનને તન તોડીને, તનમન-ધનની ભારે મોટી ખુવારી વહોરીને, પોતાની જાત ઉપર ભારે જોખમ વહોરીને એણે શા માટે સહાય કરી એ તો કોઈ જાણતું નથી ને કદાચ જાણીયે શકતો નહિ. પણ પેશાવરથી તે છેક અફઘાનીસ્થાનની હર પાર ગિતયાં સુધી સુભાષ ખાણના આ ભોમિયો હિંમતવાન, ચાલાક, ઈમાનદાર, આજ્ઞાદીનો આશક અને અનેક પ્રવૈભવો સામે સફા રહેનાર જવાંમર્દ દેખાયો છે. સુભાષનું નામ નહોતો જાણતો

એમ પણ ન હતું. મુલાપ જાણને હિન્દી સંપ્રદાને કે અજ્ઞાન સરકારને સુખત કરી દેવાથી પોતાને મજા એવા આર્થિક લાભ એના ખ્યાલમાં નહોતા એમ પણ ન હતું, એમ છતાં પણ અંધારી રાતે કે પ્રકાશથી ભરેલા દિવસે, લયંકર ખીણોમાં, કરાણ કાતરોમાં કે સરકારી જમણેથી ઉશરાઈ નીકળેલી શેરીઓમાં આ જર્વામર્દ વીરે મુલાપને હર-હરમેશ પાછળ ગળીને પોને આગળ પગલાં લયા છે. હરહરમેશ પોતાના કરતા મુલાપની ચિન્તા કરી છે. આ પોતાના તરતના જન્મેલા બળકની કાળજી રાખે એટલી કાળજી રાખી છે. હિમાલય, હિન્દુકુશ અને સુએમાન પર્વતોની જાંચી જાંચી ખીણોમાંથી આઈવર-ગીજનીને કાપીલની સારાઈ એને બજારોમાંથી, વગવના બગેલા મેદાનોમાંથી, હેવારે ચડેલી નદીઓની વચમાંથી, રહેમતખાન સુખાને સલામત પાર ઉતારી ગયો છે.

ઘડીભર ધારો કે આ રહેમતખાને બેઠ્ઠિયાની કરી હોત. અગર પોતાની જાતસલામતી ને બદલી બેઈ હોત, એક અજ્ઞા પોલીસને એણે કેવળ આખનો ઇશારો કર્યો હોત, મુલાપ-નામી જતા પકાણુના છપાવેશમાં ગિરફતાગ ચલા હોત તો—

મહાસલાવાદી ગાંધીપણે એમની લય કર હારી કરી હોત, સત્યાગ્રહીના નામને કવક લગાડનારા તરીકે એમણે ઓળખાવ્યા હોત. 'ફાંચો વખણાય' સૂત્રને હરહરમેશ આચારમાં મૂકીને જનતાએ મુલાપની નિષ્ફળતા ઉપર કોપ કર્યો હોત. જનતાની હાસીને પાંચ બનેલા ને મહાસલાએ તિરસ્કૃત કરેલા મુલાપને સરકારે કોક જોલમાં, કોક લાલ કિલામાં, કોક આખાના ભોંધરામાં જીવતા બંડારી મૂક્યા હોત. હાથ આવે તે દિવસ એનાં હાડકા માન હાથ આવ્યાં હોત.

એક બેરાવર રાજકીય પક્ષ, ફાવેવાને પૂજનાની ચાલીસ કરોડ જનતા ને પોતાના જીવનમરણુના સમામમાં સર્વ લાનસાન સુખાવી બેરેલી કિનાબેર પરદેશી સરકાર...એ તમામની સામે આ દુર્બળ

દેહધારી, અર્ધા આગળી માન (એ પડકાર કર્યાં હતા...એક અંત ત માનવીની ઇમાનદાનીના યજ્ઞીન ઉપર. પરંતુ તે માનવી પણ એના દિવસા ને દિમાગમાં મુલાપ બાથુ જેટલો મદાન હતો. આ જગતે આજ મુખીમાં જે નમૂનેદાર જ્યામરો પેદા કર્યા છે એ નમૂનાનો એ હતો.

કેવળ ખુદાના નામ ઉાર એક અંત માલુસને માટે મંચાગી લાભો જતા કરનાર ને જીવનમરણનું જોખમ પોતાને માથે ખેચનાર આ પડાણ વીરનાં મૂલ કોઈ એાઝ આકસો ના હલકીધાટના લુદ્ધમાં મહારાણા પ્રતાપનું જીવે ખેચી લઈને પોતાને માથે ધરીને મહારાણા પ્રતાપનું જોખમ પોતાને માથે વડોળનાર માદરીના માનસિંહ ઝાલા, પોતાના માવિકનું ગ્યાન મુગલજેતમાં લેનાર હીગજી કે જવપતિ શિવાજીને નાસવાની તક મળે એ માટે માર્ગ રોકનાર બાજી પ્રભુ, પત્તા દાઈ, એ કોઈ કરતાં આ માનવીનું ગ્યાન કમ નથી. પ્રગ્નઓ જીવી છે, પ્રગ્નઓ આઝાદ થઈ છે, પ્રગ્નની અભિવાપાઓ સાકાર થઈ છે એનો જેટલો પ્રગટ યજ પ્રતાપ, શિવાજી વગેરેને છે એટલો જ અપ્રગટ યજ હીગજી ને બાજી પ્રભુઓ અને રહેમતખાનોને છે.

ને હિન્દની આઝાદીની તવાગીખ જ્યારે વચાપ ત્યારે ગદમન-ખાનનું નામ કોઈ ભૂવગો નહિ. મુલાપ બાથુ કરતા એની મહાનુ ભાવતા એાછી નથી. સાચે જ કગાલ છીએ આપણે આ રહેમતખાન વિષે બીજી કઈ જાણના નથી—કદાચ જનશીએ સકરાના નથી. કદાચ એ જવામદનું સાચુ નામ ગદમનખાન ન ચે હોવ. ને કોઈ બીજા ખગ નામ નીચે એ ઇમાનશુ માનરી આપણી આમે આવીને જીઓ રહે તોય આપણે એને પિછાનવાના નથી.

હવે આપત્તિમા ને હવે સન્નેગોમા સુભાષથી એક મદમ આગળ ગણીને સુભાષને માખૂનના દગ્ગાગ સુધી પહોચાડયા

ને કાળુવમાલાના ઉત્તમચદહતા આ ઉત્તમચદ પેચાવરના વતની હતા કાળુવમા દુકાન ૧૨ હતા ગહેમતખાને કાળુવમા એ સગાઈમા સુભાષને બહેગ ને મૂગા એના પોતાના કાઈ તરીકે રાખીને બગ્ગર માથી ઉત્તમચદની પિગાન કરી એની પાગખ કરી સુભાષ માખૂનમાં કે એની એને જાણુ મ્મી ને ઉત્તમચદે સુભાષ બાહુને પોતાને લા ઉતારે આપ્યો ઉત્તમચદે સુભાષને અગ્ગાનીમ્તાનમાથી વિતાય આપ વાના પ્રમમગ્ગની તન્નીગ્ગમા ગહેમતખાનને અત પ્રણુપૂર્થક સાથ આપ્યો

સુભાષ નારી ગયા ૬ ને દિન્દની બહાર જઈ રહ્યા છે, એવી બગર દિન્દી અગ્ગા ની છપી પોલીસો પડી દતી ને એ લોકો સુભાષને પકડના આલપાતાગ ગોકડા કરી ગયા દત્તા

એમાથી એક બે તન્નાદીગોને અગ્ગાનીમ્તાનમા દિન્દમથી આવના મુસાફરોને સનાવવાની તગ્ગીમ આપડી હતી કાઈ પણુ મુસાફરને એ લોકો રાઈ રાગ્ગા દના પૂછપગ્ગ કરી શકતા હતા દિન્દી સગમને છુલ્લુગ મ્મતી અગ્ગાન સગમની છપી ને ગડેગ પોલીમની પચુ એમને મદ દતી

આ મદેગ ને નૂગો પમાગુ એ જ સુભાષ છે, એની તો પોલીસને મ્મી ગધ પણુ નદોળી પગ્ગુ સુભાષને નામે એને સનાીને મેની પામેથી ને જોના ઘમ્મા ગે ગ્ગે છે એ ઉત્તમચદ પામેથી ને એના કાઈ તરીકે પોતાને જોગખાવે કે એ ગ્ગનનખાન પામેથી પેમા પડાવવાની એને તક મ્મી ગદેગ મૂગો પડાલ ગરીમ દનો એને એને મનાવવામા ઘી-ગેગા તો નગેતા, પણુ ઓગ્લી તો ને ઠલી સાથ દાપી મ્મીના ન્યાપે ઘોડી નમાડુ એમદ ચાકુ ને મ્મી મ્મુ એ તો એમજો દાથ કર્યુ

આ સામે ઉત્તમચંદના મનમાં ઉકળાટ જાગ્યો. પરતું રહેમત-ખાનની સલાહથી એણે આ ટૂંકી બુદ્ધિની ને ટૂંકા દિલની સતામણી સહન કરી. આ સતામણીમાં જ સુભાષની મોટામાં મોટી સલામતી હતી કેમકે આ બહેરો-મૂંગો પહાણુ સુભાષ નથી, હોઈ શકે નહિ ને એ તો માત્ર મોડીઆમણીનું ચરી ખાવાનું ખેતર જ છે, એ મક્કમ માન્યતામાંથી આ સતામણી જન્મી હતી. ને એની જેટલી બગાસ કરવામાં આવે એટલી સુભાષની સયામતી વધાએ હતી. એક રીતે તો અફઘાનીસ્તાનમાં સુભાષને છૂપી પોલીસનું આ રીતનું પાકું ગણણુ પણ હતું. એ પોલીસની નગર નીચે જ હતા ને પોલીસને મન એ સુભાષ જ ન હતા. તમાકુ પીવાનું મોડી આમણીનું ખેતર જ હતું.

આ દરમિયાન આ બહેરો મૂંગો પહાણુ લાંબી પગ મુસાફરીથી થાકેલો અને આગર હોવાના નિમિત્તે ઉત્તમચંદના ઘરમાંથી બહાર નીકળતો જ ન હતો. જેલની હવાની એક ઝુક જેને સ્મશાનના પાદર સુધી લઈ જતી. એ માણસ ભૂખ વંડીને ઉગ્ગગ કરીને દિવસે છુપાઈ ગઈને રાતે ચાલીને પેશાવરથી કાબુલ સુધીનો પાંચમો માઈલનો વિકટ પ્રવાસ પગે ચાલીને અતૂટ કરતો આવ્યો, તો ય એની તબિયત બગડી નહોતી. સુભાષે જાણે મોતને ખિસ્સામાં ગણ્યું હતું આઝાદીના પોતાના પ્રવાસ દરમિયાન જાણે આગળ મુસાફરી કરવાની ટિકિટ તરીકે એનો એ વ્યવહાર ઉપયોગ કરી શક્યા હતા.

ઉત્તમચંદના મકાનના ગુપ્તપ્રાસ દરમિયાન એ આગળ નહોતા. માત્ર આગળીનું બહાનું જ બતાવતા હતા.

લાલા ઉત્તમચંદની પત્ની ગમોદેરી આગળી અને આગળીનાં બહાનાં વચ્ચે ભેદ ન સમજી શકે એટલી બેવકૂફ નહોતી પોલીસ જેને માટે અવારનવાર આવતી હતી ને તમાકુ ચાકુ ડ એનું કાંઈકે લઈને જ છુટકો કરતી હતી, એના આ બનાવટી આગળી બોગવતા નહીં બહેરો-મૂંગા મહેમાન તરફ એના મનમાં શંકા હતી એ શક્ય એણે બાહેર કરી ને ઉત્તમચંદના ઉગાઉ જરામે એની શકા મજબૂત કરી

આખરે એને વિશ્વાસમા લેવાનો એક માત્ર માર્ગ ગ્લો 'આ મહેમાન સુભાષ બાબુ કે ને એને નસાડવામા હુ મદદ કરુ છુ મોન, તુ શુ કહે છે ?

એ હિન્દનાણી બાઈ સુભાષ બાબુને નસાડવામા રહેલા જોષ મોથી વાકેફ નહોતી તેમ નહોતું ભારીની પરચાનીની મે મિતરાકે નહોતી ઉત્તમચંદની ગિરફતારીનો સભવ એને દેખાતો નહિ એમ ન હતું પોતાને પગ્ગોમમા લિખારી હાનતમા લગ્નકુ પડશે એ વાતનો એને ખ્યાલ ન હતો એમ પણ ન હતું છતાં એના હાડ હિન્દનાગીના હના સનીઓ અને મગગોની ઓનાદને જોણે જન્મ આપ્યો કે તે જરોતાઓની હામનો એને હુમ્મરો વર્ષનો વાગ્યો હતો

' ધનભાગ્ય નાથ આપણા કે આના મહેમાન આપણે ઘેર આવા ને ધનભાગ્ય આપણા જે આપણા હાડ ને આમ પણ એના ભર્મા આરે તો, નાથ !

સુભાષ બાબુના પગ્ગેશ-વાતમા આ વાત ઉત્તમચંદ ધ્યાનમા રાખના જોગ અને આગવા યોગ્ય વ્યક્તિ છે એ હિન્દી સરકારથી ડર છે, હિન્દી સરકારના હાથ કાબૂનની કડપૂતગી અફગાન સરકાર માગ્ફત સાગયે અફગાનીસ્તાનમા ફરી શકે છે એ જાણે છે, વતનમાથી દેના દાગ બનીને મમુનમા એ દુકાનવારી કરના આ યા છે, એ ખાવા આ યા છે ને કમાય પણ છે એને માથે સુભાષને આરાશે આપવાની જવાબદારી આની એ એને ભારે લાગે છે, ભારીની ચિન્તા ઉપ જનનારી લાગે છે, હુએક પર્ગે પોતાના ધરમા સુભાષ બાબુ પમ્માઈ જશે એ એને ડર છે, ને પોતાના ધરમા પકડાય તો પોતાનુ ને પોતાના સ્ત્રી-સતાનનુ શુ થશે એની એને ફિક્ક છે . નગભગ અર્ધો દિવસ એનો આ ચિન્તામા જાય છે

ને એમ છતાં એ પાડો પગ ધરતો નથી એમ છતાં એ કાઈ કાયર પગનુ ભગતો નથી એમ છતાં પોતાની આ શક્તિઓને એ

पैतानां चित्त उपर सवार थवा दैतो नथी. जे द्राष्ट साथो मानमिक
अभीरवाणे भाखुस जेवो होय तो आ लाखा उत्तमयंदेने जेष्ठ ल्यो.
साथो वतनपरभ्त भाखुस द्राष्टने जेवो होय तो आ पेशावरना
दुकानदारने जेष्ठ ल्यो.

अरी वात पक्षु जे छे के जे द्राष्ट आपत्तियेनी जेना मनमां
कल्पना हुती जे साथी नीकणी. अङ्गान सरदारि आ लाखा उत्तम-
यदने पकड्या. देद कर्वा. देदीजेनी अदवअन्य विषे अङ्गान सरदार
अने हिन्दी सरदार वच्ये सा करारे के समजुत छे जे आपजे
जलुता नथी. सामान्यत. राजदेहीजेने सुप्रन उरवामां आवना नथी.
सामान्यत जेक देशनी सरदार पाठोशमा होय तोय भीम देशनी
सरदारना राजदेहीने पकडती नथी. अटकमां कदाय गप्पे तोय अटकमां
ने अटकमां के भीष्ट द्राष्ट पक्षु रीते अदिवान दाखतमा तो सोपती
नथी. सामान्य निरजतो जेवो छे के अजु अजु तो जेक देशना जेवा
राजअपराधीने भीम दैते आशरे न आपवा होय तो जेने जे
सुखक झाडी जवानु इडेसामां आवे ते जे भाखुग क्या जय छे
तेमां भीम देशनी रोकटोक होय नहि.

असमत अङ्गानीस्थान जे स्वतंत्र देश ज होय तो तो जेजे
आपुं ज द्राष्ट कर्षु होत. पडेया तो अङ्गानीस्ताननी हदमां अङ्गान
हायदा नीचे तो उत्तमयद द्राष्ट ज गुनो ज कर्षो नहोतो अङ्गानी-
स्थाननी हदनी अदर गुभाय जाखु द्राष्ट गुनेगार हुना नहि. उत्तमयद
सामे जेभ जतां अङ्गान सरकारने वाधो हुतो तो जेजे उत्तमयंदेने
अङ्गानीस्ताननी हद छोडी जवानु इरमानी गकती हुती. पगी
उत्तमयंद हिन्दमां ज, जय के भीजे जय जे साथे अङ्गानास्ताननी
सरकारने निज्यत नदोती होवी जेष्ठती.

पगंतु अङ्गानीस्ताननी आजादी हिन्दी सरदारनी महेरमानीनी
आजादी छ. नाभधारी आजादीनी नीचे अङ्गानीस्तान जे हिन्दी

સરકારના એક દેશી સામંત રાજ્ય જેવું રાજ્ય છે. આપણું દેશી રાજ્યમાં પણ સરકારને વચ્ચે ના પડ્યું હોય ત્યારે એ રાજ્યો ક્યવનંત સાર્વભૌમત્વ ખરાબે છે એમજ કહે છે. જરૂર પડે ત્યારે એમને ત્રીજા આંખનો ચમત્કાર બતાવે છે. આવું જ અફઘાનીસ્તાન માટે પણ છે. દિન્દી સરકારનો દિન્દ સંરક્ષણ કાયદાનો અમલ અફઘાનીસ્તાનના પાટનગરમાં અફઘાન સરકાર પોતે કરે એનો આ સિવાય બીજો કશો અર્થ નથી. લાલા ઉત્તમચંદને અફઘાન સરકારે પકડ્યા, એની માલમિલકત જપ્ત કરી. ને ગદિવાન હાલતમાંજ એમને દિન્દી સરકારને સુપ્રત કર્યા. ત્યાં ચાર વરસ એને કેદમાં રાખવામાં આવ્યા.

પણ સુભાષ બાપુ અફઘાનીસ્તાનની હદ કોડીને નીકળી ગયા હતા. દિન્દ સંરક્ષણ ધારાના વાદ્યોના આવરણમાંથી સૂર્ય બહાર નીકળ્યો.

આ અરસાનું આંતરરાષ્ટ્રીય રાજકારણ જોઈએ.

જર્મની અને મિત્રરાજ્યો-ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાંસ વચ્ચે ઈ. સ. ૧૯૩૯ના ઝોગગટમાં મહાયુદ્ધ બંધૂર થયું. પોલાંડનું પતન થયું. બાલ્કન રાજ્યો જર્મન સાથે ભળી ગયાં. ઇટલી જર્મનીની તરફ ઉઘાડા પક્ષપાતભરી એવી તટસ્થ નીતિ અપત્યાર કરી રહ્યું હતું. રશિયા અને જર્મની વચ્ચે મૈત્રીના કરારો હતા ને રશિયા ને શીલ્ડેન્ડ વચ્ચેની લડાઈ જોરમાં ચાલતી હતી. બાલ્ટીક રાજ્યો રશિયા સાથે મળ્યાં હતાં.

मो लयी जी आढीन
[रिहाय अक्षरेसना सेरु-2 इयासमा]

हिन्दुस्तानने भारा जुहार कहेल्ले

પસાર કરી એમ આપણે જો માની લઈએ તો ત્યારે આંતરરાષ્ટ્રીય હાલત આવી હતી.

સુભાષ બાબુની મરણ તો હતી રશિયા જવાની, પરંતુ અફઘાનિસ્તાનનું એલચીખાતું હિન્દી સરકારની છૂપી નિગેહખાણ નીચે હતું. હિન્દી જામૂઓ ને હિન્દી સરકાર પ્રેરિત અફઘાન જામૂઓ એલચીખાતામાં આવજવ કરતા રખસોની તોંધ રખતા હતા, એમની છૂપી તપાસ કરતા. રશિયન એલચી સાથેની મુલાકાત બહુ શંકા ઉપજવનારી અને લગભગ રાજદ્રોહી મનાતી હતી. એટલે ન તો રહેમતખાન કે ન તો ઉત્તમચંદ એલચીખાતાની અદર જઈ શક્યા કે ન તો રશિયન એલચી સુભાષ બાબુને મળી શક્યા. એકવાર રસ્તામાં રહેમતખાને રશિયન એલચીને રોકીને વાત કરવાની કોશિષ કરી જોઈ. પરંતુ રહેમતખાન જે ઝિયાઉદ્દીનની વાત કરતો હતો એ જ માણસ પોતે સુભાષ બાબુ છે એની સાબિતીઓ રશિયન એલચીએ માગી ત્યારે એ ચૂપ રહ્યો. એની સાબિતી હોઈ શી શકે ? એવી સાબિતીઓ મેળવાય કેમ ?

અને એવી સાબિતી મળે નહિ ત્યાં સુધી રશિયન એલચી કાંઈ કરતાં કાંઈ કરે એમ ન હતું.

એ કાળ હતો ગરિયા જેની સાથે યુદ્ધ ખેલતુ હતું, એ ફિન્લેન્ડ રશિયન યુદ્ધનો ફિન્લેન્ડ જર્મનીનું દોસ્ત હતું. જર્મનીને સર્વ પ્રકારની મદદ કરતુ હતું પોતાની વહેવાતી તટવચતાનો લાભ લઈને અમેરિકા ને દક્ષિણ અમેરિકાથી સાધન સંગ્રહમ આયાત કરીને જર્મનીને પૂરું પાડતુ હતું. ફિન્લેન્ડના પ્રમુખ માર્ગલ મેનરટ્ટીમ અને જર્મનીના ફ્યુરર હિટલર એ જિગજ્જન લાઈમ ધ હતા.. હતું તો આવું બધું છતાં ઇંગ્લાંડ ને ફ્રાંસ ફિન્લેન્ડની વહારે ધાવાને તલપાપડ ધઈ રહ્યાં હતા ! જીનીવાના ગાંધૂત્રધમાંથી ગરિયાને ખાતલ કરવામા આંબુ હતું, ભૂમધ્ય સમુદ્રને માર્ગે સેઆરટપોતાનો કચ્છો

કરીને ત્યાંથી લશ્કર ઉતારીને છેક દક્ષિણથી રશિયા ઉપર આક્રમણ કરીને છેક ઉત્તરમાં ફિનલેન્ડની વહારે ધાવાની મોટી મોટી લશ્કરી યોજનાઓ ઇંગ્લાન્ડ ને ફ્રાંસના લશ્કરી ગટાક ધડતા હતા ને એમા અમેરિકાની પ્રગટ સમતિ હતી.

અન્યથા જો આ યોજના અમરમાં આની હોત તો તો સુભાષને કાંઈ વધારે કરવાપણું જ ગણું ન હોત ગણિયાએ બ્રિટિશ સંસ્તનત ને ફ્રાંસના ભૂકા બાર મહિનામા કાટી નાખ્યા હોત અને એક તો શું એક હજાર અર્થિલો પણ બ્રિટિશ સંસ્તનતનો ઉગાર કરી શકત નહિ. પણ બ્રિટિશ સંસ્તનતના કાંઈ પુગણા પુણ્યે આ યોજના અમલમા આવી નહિ નહિતર આવતી કાલનો કુકાળ ગઈ કાલે પડી ગયો હોત.

આપણે આ તરગી અને એવફૂફ લશ્કરીવાદીઓનાં હવાઈ સ્વપ્નાઓ જોવી શીનલેન્ડને મદદ આપવાની યોજનાના ગુણદોષમા વધારે જાનરજી નહિ. જાણીતા લશ્કરી નિષ્ણાતો—મેક્સ વરનર વગેરેએ આ યોજના વિષે ઘણા પ્રકાશ પાડ્યો છે અને જનગલ જેમેલીન, જનગલ ગોટ્ટ કે જનગલ વેગ કે બીજાને કાંઈ લશ્કરી સંદાર આ જર્મની સામેનું મહાકુદ તો શું પણ એક હાકાઈ પણ છૂતવાની અશ્કય ધગવતા ન હતા ને પચીસ વર્ષ પહેલાના કાળમાં છૂવતા હતા, એ વિષે એમણે ઠીક ઠીક ચર્ચા કરી છે. આપણે એ ચર્ચામાં પણ નહિ જાનગીએ.

પણ એ કાળના વાતાવરણનો ખ્યાલ આપવા પૂરતો આટલો ઉલ્લેખ આપણે એ એવફૂફની સ્વપ્નભોમનો કર્યો છે. એવા વાતાવરણમા બ્રિટિશ સંસ્તનતના એક લાગમાથી આવના, એક પૂરી માહિતી કે સાખીની વગરના માનુસ તરફ રશિયન એવચી સકાગળ મધ્યી જુઓ તો એમા ન કાંઈ નથી, કાલ એ કાંઈ બ્રિટિશ જનમસ જ

होय तो ? हिन्दूमां ज सरकारी युद्धप्रयामेने आगण धपाववाना प्रयारमां दिंदी सरकारी पंडित जवाहरलाल नेहरु ने महात्मा गांधी-धना नामने मुक्त कडे उपयोग क्यो हने, जेटले रशियामां जेक जसूस भोडकवा माटे जे सुलापना नामने उपयोग करे तोय अशक्य नडोतुं. टुंठमां पूरी पनीज न थाय त्यां मुधी रशियन जेस्यो जिवाडिदीने कांई महद करी शके जेम न हतुं. ने रडेमतपान के जितमथद जिवाडिदीन जे ज सुभाष जे जेरा पोताना ज शक्यो करतां वधारे जीज कांई पनीज आपी शके जेम न हतु. जेटले जे वात जेटलेथी ज अधूरी रही.

रशियन जेस्योनी आगा जेजा पडी ग्हा छिडलियन जेस्यो. छिडी जर्मनीनुं दोरन हतुं. छिडीना सरमुपत्यार मुसोलिनी ने जर्मनीना सरमुपत्यार छिडकर हज पलु अवारनवार जेक लाणे जमता हता, तोय सत्तावार रीते छिडी तटथ हतुं. ने जेनी जे अर्धजंघ तटस्थतानी अजेज सरकार पागवागनी अदण रापती हती!

अने जेटली अदण अजेज सरकार छिडीनी रापतु हतुं जेटली ज अदण रशिया अजेज सरकारनी रापतुं हतु. रशिया अने जर्मनी वर्ये मदायुद्धमा तटथ ग्हेवाना करार हता. परंतु जे करारनेो सरवाजे मार कटले जे जे विजे अजेजे, जर्मनी अने रशिया त्रलुमांथी जेकेपने जरा य जम न हते.

जर्मनी अने अजेज सरकार जेय आ करारना जेजाया नीजे वपननी साथे होड करता हता. शाहीवाद अने इासीवाद वर्ये जेड भाव विगतोनेो ज हते. अनेना मूणभूत सिद्धान्तो जेकज हता. जेनुं छिडकर करे जेनुं अजेजे न करे जेनु नडोतुं. जडे आ मदायुद्ध हरमिषान शाहीवादे अनेक स्थजे छिडकरने पलु पजत गप्पी हे जेवां कामो कथां जे.

હિટલરનો યદ્દીઓ સામેનો દ્વેષ અમેરીકનોના હામીઓ
 કે આફ્રિકનોના ને કેનેડાના હિન્દીઓ સામેના દ્વેષની વચ્ચે જાઓ
 ફરક નથી હિટલરની યુદ્ધક્રેદીઓની છાવણીઓ અને પોતાના
 વિરોધીઓની અચોક્કસ મુક્ત સુધીની અટકાયતો અને હિ હુસ્થાનની
 જેલો અને હિન્દો સરક્ષણ કાયદાના પ્રતિષેધો વચ્ચે પણ ફરક હોય
 તે વિગતોનો જ ફરક છે તેમ જેમ હિટલર પોતાને આધીન પ્રજાઓ
 ઉપર ગભરૂ પ્રમાણે જન્મસિદ્ધ અધિકાર ધરાવતા ખુદાઈ ફિગરતા
 જેવા સમજતો હતો તેમ અત્રેજો પણ પોતાને આધીન પ્રજા ઉપર
 ગભરૂ કરવાના તૈવી અધિકાર ધરાવતા દનહૂત જેવા જ પોતાને સમજે છે

दुमेनना वर्तावमाथी पगले पगये शब्दे गब्दे इतित थाय छे जेवा
 शाडीवाह अने हासीवाह वर्ये जेभ पसहगीने आजे अमजश नथी
 तेम गगीन प्रजने पशु अन्ने वर्ये माय-ज्यूं कया जेवु नथी
 गेवु. ओटले सडेन प्रजने मन धर्याड अने जर्मनी, वर्ये लने
 नाभपानाजने इंग्र होय, ओक लये मानव-दैत्य होय अने भीजे
 लये देवइत होय, ओक लये पुरपोत्तम होय ते भीजे लये लभ्यासुर
 होय परंतु भूमध्य समुद्रने सामे कडिथी माडीने हेड नखिलु धुप
 सुधी तो आ लडाईं मात्र लुटाग अने पडावटिया वर्येनी ज
 लडाईं हती.

आ जेनी लडाईंमां जेयमाथी जेज्य पक्षने साथ न आपनाने
 गगियाजे पोताने धगिहो जहो ज्यो हतो ते जे धगदानी भूमिज
 भाव सादी हती.

धगनाड अने जर्मनी अन्ने नपागवज्या वड ते सत्तायेवनी
 गडोपी थाज जेवा हता जेयने छत्रु होय तो वधनु जेछजे.
 जेयने छ्यता गडेवु होय तो पारजने भावाज जेछजे ते जेयनी
 नगर गशियाना विगट अने साधनसपत्र मुवक छप पडी हती

नशियाभा साम्यवादी छ्यनवोग्यु हतु ते साम्यवाफ्ना
 भीम गुलामगुलो गमे ते होय पशु जेना जे प्रधान लक्षणे अ जेज
 सगजने—अ जेछ शाहीराहने आपभा इज्य भूजे जेभ भूयना हता.

आ जे प्रधान लक्षणेमा ओक हतु जेना अर्थ—तरना ध्येयनु.
 जे ध्येय हतु—नगरा अने नरगतना ज दिसामे भावनु छिपाहन
 अने भावनी वडेयथी—गजसत्ता वेपारी नकाभोरीने अनामत
 गपनागी भिन्तनपूजक हकूमत नथी, परंतु देजना तमाम नागगि-
 डाने नर पुरतु अज-वस्त्र भत्या करे जेनी तडेदारी राभनी
 जोडीयाती हकूमत उ—आ गशियानी साम्यवादी व्याख्या पागज

૧૩૪ : શ્રી. સુભાષચંદ્ર બોઝ

એને ગરીબ બનાવી, બંધે મારીને પણ તાગડધિત્રા કરવામાં સર્વ માત્ર જીવનધર્મ સમજતી અને દેશની નેત્રું ટકા જેટલી દોષત દશ ટકા જેટલા માણસોની ખાનગી માલિકીની બની રહે એમાં કશુંજ અજીગતું નહિ, પરંતુ સર્વાંગશુદ્ધ ઈશ્વરદત્ત તંત્ર સમજનાર અંગ્રેજ શાહીવાદને એર જેવી લાગે એમાં કાંઈ નવાઈ નથી.

ને સામ્યવાદીની બીજી વાત પણ શાહીવાદને ખૂંચે છે. સામ્યવાદમાં રંગદેષ નથી. રશિયન સામ્યવાદી તંત્ર નીચે રશિયન પ્રગ્નજનો ઉપરાંત જેને અંગ્રેજી શાહીવાદ રંગીન લખે છે એવી અનેક નાની મોટી પ્રગ્નઓ છે.

આ પ્રગ્નએને સફેદ પ્રગ્નઓથી ઊતરતું વર્તન નથી. આવી પ્રગ્નઓના પ્રગ્નજનોની અપેક્ષાએ સફેદ પ્રગ્નના પ્રગ્નજનોને કાઈ જાતની ઉપરવટ નથી, ઉપરામણ નથી; ખાસ લાભ નથી. એટલુંજ નહિ પણ આવી પ્રગ્નઓના પ્રગ્નજનોને સફેદ પ્રગ્નજનો જેટલા જ હક્ક છે, હક્કમત છે.—એટલે કે આ સામ્યવાદી તંત્ર જેમ શાહીવાદી અર્થતંત્ર સામે પ્રત્યક્ષ ઉપાદ્રાંભ સમું છે તેમજ એનો પોતાની સાથેની રંગીન પ્રગ્નઓ તરફનો સમભાવ એ શાહીવાદી રંગદેષ સામે આવાહન સમો છે. શાહીવાદનાં પ્રધાન લક્ષણો એ—ખાનગી નફાખોરી, મિલકતપૂજા અને રંગીન પ્રગ્નઓ તરફનો દેષ. સામ્યવાદની અંદર હજાર ખતરનાક વાતો હોય તોય આ ત્રણ વાતો તો નથી.

એટલે અંગ્રેજી શાહીવાદ હરવખત રશિયન સામ્યવાદને જડ-મૂળથી ઉચ્છેદવાની ખટપટમાં હોય તો એ વાત કેવળ સ્વભાવજન્ય જ હતી. હકીકત તરીકે તો પહેલાં મદાયુદ્ધ પછીની અંગ્રેજી શાહીવાદી નીતિ-રીતિ પરાસ્ત યથેલાં જર્મનીને પગભર કરી, સશક્ત કરી, તાકાતવાન કરીને રશિયન સામ્યવાદ સામે છોડી મૂકવાની હતી. દિલ્લરને આજકાલ શાહીવાદી પ્રચારકો 'બર્લીનના નરપશુ' તરીકે ઓળખાવે છે. ખરું, દિલ્લર નર-પશુ હતો. પણ શાહીવાદે પંપા-

जेलो, पाजेलो छिरेजेलो नर-पशु हतो ने जेने रशिया उपर वजोडी मूकवा भाटे पंपाणाने छिरेवामां आव्यो हतो. आ वात शाहीवाटे छानी पशु राप्पी नहोती, परंतु छापरे यडीने पुकारी हती. छिट-खरे पशु गुप्त नहोती राप्पी, फइके हवर गहरे आपलुमां गहरे रीते कही हती.

परिलुामे आ जे वच्ये ज्वारे मदायुद्ध गगवानी वेणा आवी लारे जेयने मन रशिया जेक डायडा जेवु थछि पड्यु : अत्रेजने डर लाग्यो के रशिया जर्मनी साथे भणी जगे. जर्मनीने डर लाग्यो के रशिया छिंझांड साथे लणी जगे.

हरभिवान छिंझांड जेक लारे गंभीर भ्रमलुामां हतुं.—रशियानी ताकात विणे. छिटखर जेनी भ्रमलुामा न हतो. छिंझांडने मन लडाछि जे तो शाहीवादी प्रपयनगनुं जेक अंग मात्र हतुं. छिटखरने मन युद्ध जेज लवनसर्वस्व हतुं. जेटले छिटखरने रशिया विणे अंत्रेज खरकरी सत्तावाणाजो करतां वधारे साथो ज्वाल हतो. ने जेले रशियाने तटस्थताना करारे करवानु आमत्रलु आप्यु. रशियाजे जे कअल क्युं.

आवा सयोगमां रशियानु अत्रेजे तरइनु वललु केवग हाथ अंभेरवा जेवुंज हतुं. मदायुद्धनुं परिलुाम गमे ते आवे जे साथे जेने कशो ज संबंध गजवो ज न हतो.

आ हती आंतरराष्ट्रीय शैतरज. जेटले रशिया सुभाषआलुने आमत्रलु आपे जेवो संभव न हतो. कदाच रशियन जेखयीने जने सुभाषने जेटा थयो होन तो पशु गिया जेने सदाय आपत के नहि जे सत्रास छे, हागु अरु तो जे आपतज नहि.

छिटखियन तटस्थता रशियन तटस्थता करतां लुदी गतनी हतो. छिटखीने जने जर्मनीने पांडो मनभेग हतो, जेम तो नहोतुं;

૧૩૬ : શ્રી. સુભાષચંદ્ર બોઝ

પણુ એની તટસ્થતા સિંહ અને દાર્થીની લડાઈમાં શિયાળની તટસ્થતા હોય છે એવી હતી એમાથી જે પક્ષ નમગો લાગે એના ઉપર તૂટી પડીને નમગા લેખાતા પક્ષનો જોથ લઈને બને એટલે લાલ સૂતી લેવાની એની મુગદ હતી—ઉવાડી દાનત હતી એના સાધન કાચા હતા, અધુર હતા તૈવારીઓ નહિ જેવી હતી તેમ લડાયું ખમીર એનામા હતુ નહિ, પરંતુ શિયાળની વગડાની લાગી જેની એની ખૂમ તો આખા યુરોપમા સંભળાતી ને જુનોક હોય એને ડગરતીરે હતી

એટલે ઉવાડા ન થવાય તો ઇંગ્લી ઇન્ડિયાની સામે પણ પગલા ભરે એની એની મનોવૃત્તિ હતી સુભાષ બાબુને અફગાનીસ્થાનમાથી પસાર ગરી દેવામા ઇટલીના એલની સિનેરા કારોગીએ પૂરા ભાગ ભજવ્યો

૧) અફગાનીસ્થાનમાથી સુભાષ બાબુને પસાર થયુ હોય તો ગશિયાની દફ પસાર કરીજ પડે

આ પગવાનગી મેળવતા રીક ૧૩ દિવસો ગયા સુભાષ બાબુને મોસ્કો આવરા ને ત્યાંથી વિમાન માર્ગે બર્લિન પહોચી જવાની પગવાનગી મળી

આ દરમિયાન આપણે એક બીજા અગદિય માનસીની શેડીક પિછાન કરીએ છીએ

ક્યાના છે એની જ્ઞી ખમર નથી પણ આવા માણસને ઉપનમ્બ હોય એના માર્ગે એને ખમર પડી કે કોષ્ટ એક દિન્દુસ્તાની માણસ આ થો છે એ માણસની પાછળ સિપાઈઓ ભાગે ગોધ ચલાવે કે છૂપી પોલીસના દગલ આલખાતાગ એક કરી ગ્લા છે એ માણસને અફગાનીસ્થાન પાર ડગ્લુ છે પણ ઢાઈ ગ્તો મગ્તો નથી

દિન્દુસ્તાની માણસ ! પોલીસના પગભાચી ભાગવા મચ છે ! ને એને અફગાનીસ્થાનના પોલીસો સતાવે છે ! મહાકીરને માટે આ વાત પૂગતી દત્તી

એ આ-થો ઉત્તમચદની પાસે કાબૂલમા વસવાટ કરતા દુશ-નવાઝ નરીકે આ માણસ સબધી ઉત્તમચદને ઢાઈ ખમર હોય એમ સમજીને ડગ્લુ 'ભાઈ' આ માણસ કોણુ છે એની મને ખબર નથી તેમ મારે જાણવાની જરૂર નથી એ જાણે ને એનુ ડગ્મ જાણે પણ જો જીવ બચાવવાને એને અફગાનીસ્થાનમાથી ભાગી છૂટીને ગરિયન હદમા પેસી જવુ હોય તો હુ એને હદપાર ઉતારી આવુ વોકુ ખગચ થાય એમ એ નરી શકે એમ હોય તો ત્રણ ચાગ દિન સમા ઉતારી દઉં અહીં પેસા કેમ ખર્ચવા આ ખર્ચના એની મને ગમ છે પેમા ખગચી શકે એમ ન હોય તો હુ કાષ્ટક ખીત્ત દામ માટે પેમા ખગચુ ત્યા સુધી એજો ગહ જોની જોઈએ તમે એને જાણના હો તો મહેજે કે મને મજે પેમા ખગચી શકે એમ દરે તો તણુ ચાગ દિવસમા ઉતારી દઈશ નહિ ખર્ચી શકે તો હી-વ જો જાતો છુપાવી ગખીશ ને ભાગ મગ્તો પદરેક દિવસમા કિવાની 'મગ' '

ઈરાનિયન એનચી તરફથી હજી જવાય ન દત્તો મુભાષ પેસા ખગચી શકે એમ હનુ મહાકીરને પાયમો સાનમો ગપિયા આપ્યા ને કામૂનથી તે ગરિયન સગદક ઉપગની હેગો નહીં સુધીની સફગની મહાકીરે તત્તીજ કરી નાખી

૧૩૮ : શ્રી. મુભાષયંદ્ર બોઝ

ત્યાં ઇટાલિયન એલચીનો જવાબ આવી ગયો. મુભાષને ઇટાલિયન પાસપોર્ટ મળ્યો. ઇટાલિયન એલચીની મોટરમાં એ સરહદ પાર જઈ શકે એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ ગઈ

મહકીરનો ઉપયોગ ન રહ્યો. એની મેવાનો લાભ ઉઠાવવાનો ના રહ્યો. એમ છતાં સરહદપાર મુભાષની આ પ્રવાસ ક્યામાં મહકીરના નામની સુવાસ રહી ગઈ છે. મહકીર! દોસ્ત! તું જે હો તે હો! જેવો હો તેવો હો! જુગારી હો! દાણચોર હો! વ્યમની હો! તું જ્યાં હો ત્યાં હો! પણ તું દોસ્ત જ્ઞાનિસાર હિન્દી હતો. તાગ હાડ હિન્દની માટી ને હિન્દનાં નીમકનાં હતાં. નામ કામ જેનું જાણતો ન હતો, જેના જૂત અને ભાવીની તને પિછાન ને ખ્યાલ ન હતો એવા એક હિન્દીને હિન્દના નામ માત્રને કારણે તું સામે ચાલીને સકાષ કરવા આન્યો ! મહકીર !

ઇટાલિયન એલચીની મોટરમાં મુભાષજાણુ અફગાનીસ્થાન પાર જીતરી ગયા. રશિયન હદમાં પ્રવેશ્યા. ત્યાંથી સીધા મોસ્કોમાં ગયા. ત્યાંથી વિમાન માર્ગે બર્લીન ગયા.

બર્લીનમાં હિટલરે એમનું જાહેર સ્વાગત કર્યું. 'હિન્દના સર-નશીન' તરીકે ઓળખાવ્યા.

ને ત્યાં થોડો વખત મુભાષજાણુ 'હિઝ એક્સેલેન્સી ડેપ્યુટી કમ્યુન્ડર ઓફ ઇન્ડિયા' તરીકે રહ્યા.

'મસ્કાઇ' તરીકે આલ્બેનિયામાં થોડો વખત રહ્યા. થોડો કાળ તમિલતને કારણે વિયેનામાં રહ્યા.

અને પછી જીવનભરના આ લઘ્વયાએ પોતાના લાંબા પ્રસ-સનો યાક ખંજેરીને, તન અને મનને લાગેલો તાપ ને સંતાપ ખંજેરીને યુદ્ધના સાજ સજ્યા.

૧૩. મહાભારત

જર્મનીમાંથી જ એમણે આઝાદ હિન્દ ભારતી એમની લડત શરૂ કરી. જર્મનીમાં એમણે આઝાદ હિન્દ ફોજની ગ્યના વિચારવા માડી-કરવા માંડી-અમલમા ય મૂકવા માડી. તે જાપાને મિત્રગણ્યો સામે સુદમાં ઝંપલાવ્યુ. જાપાની આગેકદમ શરૂ થઈ.

તે બર્લિનથી એક સખમરીનમાં બેસીને શુભાષ્યાણુ જાપાનના ડિનાગ ઉપર બિતર્યા.

જર્મનીમાં એમણે તાબે થયેલા હિન્દી સૈનિકોમાંથી આઝાદ હિન્દ ફોજની ગ્યાપના કરી અને રૂમડન ખાતે એતુ તાલીમ મથક ગ્યાપ્યુ.

જર્મનીમાથી યુદ્ધ દેદી તર્જી પકડાયેલા હિન્દી સિપાઈઓમાથી આઝાદ હિન્દ ફોજની રચના કરવામા આરી હતી પરંતુ એ માટે કાઈ કરના કાઈ સિપાઈ ઉપર ભેરભુવમ કરનામા આવ્યો ન હતો. એ ભગતી હતી મગજિયાત

જર્મનીમા આઝાદ હિન્દ ફોજની રચના કરતાં એમણે એની જાહેરાત કરી હતી કે 'હિન્દને આઝાદ કરવા માટેની આઝાદ હિન્દ ફોજની રચના કાઈનાયે અંગત રીતે માટે થાય છે એની કાઈનેય શક્ય હોય તો તે દૂર કરવો હિન્દ આઝાદ થાય ત્યાં પછી હિન્દના ભારતીમા મારુ કે તમારુ કે આઝાદ હિન્દ ફોજના કાઈએ સિપાઈનું કાઈયે જાતનુ રચાપિત હિત નથી ગહેવાનુ આપણે તો હિન્દને આઝાદ કરવાના પ્રયાસો જ કરનાના છે ને હિન્દ આઝાદ થાય તે ધરીએ એ આઝાદ હિન્દને તેમજ આપણા તમામ શત્રુસરજમને હિન્દી મહાસભા તથા ગાંધીજીને અગ્રણી જ મૂકનાના છે '

વતનની આઝાદી માટેનો પયગામ હિન્દી સિપાઈઓની વચમા ઠીક ઠીક ફેલાઈ ગયો. હિન્દુ, મુસ્લિમ, સીખ તમામ વર્ગના સિપાઈઓમાથી થોડકાં ધ સિપાઈઓ આ ભરતીમા ભેગાયા માદગવતનની સુક્તિ માટે માયુ મૂકીને મરવાને મયદાને પડેના આ જ ગુરુ જવા મરદોમાથી કાઈને હિન્દુ કે મુસ્લિમના ભેદભાવો નાથા નહિ તેમ કેક મુઘી કામ કરનામા કયાય અતગાયંપ પછુ ન થયા

'આઝાદ હિન્દ ફોજ' આ નગરે આપણા દેશનુ અમુવખ પ્રકરણુ છે માદરેવતનને આઝાદ કરાવવાનુ એક માત્ર ધ્યેય સહુની નજર આમે હતુ એમા મમત્ત દેશની પ્રજાની સર્વાંગ સુક્તિની દાખના હતી એમા કાઈકામી અટસ કે કામી દેવને કે કામી શકા આશા અને ધ્યાન ન હતુ 'આઝાદ હિન્દ ફોજ' આપણને એક વાત જાનાતી કે કે જો ત્રીજે પક્ષ હાજર ન હોય તો આ દેશના અતગમા કયો કામી ભેદ નથી, કામીભાવ નથી, કામ કામને આશકા નથી. હૃદ'

મત અને સંગીનના બેર ઉપર બેસીને કેવળ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે જ બેઠેલા ત્રીજા પક્ષના દાવપેદાઈ સર્વ કામી બેઠલાવોને માટે મુકમ્મિલ જવાબદાર છે.

પરંતુ વસાહતી હિન્દીઓની આઝાદીની તમનાની એ યશગાથા અલાહેદુ રથાન માગી જ્યે છે. સુભાષબાણુતુ ઘડતર આપણે જોયું. મહાસલા સાથેના એમના મતબેદો જોયા. એ મતબેદોને સાંધવાનો એક નિરર્થક યત્ન જોયો. મતબેદોને મતબેદોમાં પરિણુમતા જોયા. આખરે હિન્દને આઝાદ કરવા માટે સિવાય હિંસા-સિવાય બળવો, ખીજે કોઈ શબ્દ સુભાષે પોતાની સામે બધ જોયો.

મહાસલામાંથી તિગ્મૃત થયેલા સુભાષબાણુને નીચલા થરના લોદ્ધાની ખાધે બેસીને હિન્દુરથાનને પાર બીતરી જતા જોયા.

એક ભાગેડુ ગજનેતા, અગ્નિપા પડાણુ, અગ્નિપા ને કામીજ મનાયેલા મહકીર, એક ગભરુ નારી, એક અર્ધલાચાર દુકાનદાર— હિન્દની તવારીખના હિન્દની લોક-ગાથાને આલેખવા માટે કેવું પાગળા સાધનો દેખાય છે.

એ લોક-ગાથામા કોઈ કૃષ્ણુ નથી. કોઈ અર્જુન નથી કોઈ દ્રોપદી નથી કોઈ બાંમ નથી. કોઈ કર્ણુ નથી. ને એને આલેખવા માટે કોઈ ભગવાન વ્યાસ પણ નથી.

અને છનાય એક ખીણું મહાભાગન જેવુ મહાપુરાણુ લખાયું છે. એને લખના માટે કોઈ કાગળો વપગયા નથી, પરંતુ આનમા-નથી માંડીને સીગાંશર સુધીની ધરતીનો ઉપયોગ થયો છે. એને લખના માટે કોઈ શાહી વપગઈ નથી, પરંતુ જીવના જવાગદોંએ લખેને મોટે ન્યાજાવર કરેલાં લોડી વપગયા છે.

એ મહાભાગન છે—મારુ, તમારુ અને હિન્દુરથાનની પ્રગતુ. એ આઝાદીની તમનાની ગાથા છે—કૃષ્ણીની, જુગારીઓની, પડા-

૧૪૨ : શ્રી. સુભાષચંદ્ર બોઝ

બોની, સિપાઈઓની, જવાંમદોની, કુમળાં બાગિકાની, કિશોર નવ-
વધૂઓની, ખૂંચોની, કંગાલોની, કરોડપતિઓની—ગુજરાતીની, મદ્રા-
સીની, પંજાબીની, બંગાલીની,—હિન્દીની,—હિન્દુઓની, મુસલમાનોની,
શીખોની, જ્ઞપૂતોની.....

હિન્દી વસાહતીઓની એ વીર ગાથા છે. વતનના માનવીઓના
માથા ટકાર રહે, વતનની ઇતિહાસ અરમાન નવ ખંડ પડ્યા પાડે
એ માટે આ દેશમાથી એક નહિ પરંતુ એક હજાર કરણે, પરભોમમાં
વસવાટ કરવા માટે ગયેલા હિન્દુસ્તાની હિન્દીઓની.

એમાં લખપતિઓ છે. વેપારીઓ છે. સિપાઈઓ છે. દેશ
છોડીને ભાગી ગયેલા લુગારીઓ છે. ધાગીઓ છોડીને ભાગી ગયેલી
નારીઓ છે. બાપને છોડીને ભાગી ગયેલા જુવાનો છે. પેટ ભગવા
ગયેલા મજૂરો છે—એમાં કાણુ નથી ?

જે હજાર હજાર મીકા કે ખાગાં કાળે હજાર હજાર હિન્દીઓ
જો વરસે વરસે આ દેશ છોડીને પરભોમમાં વસાહતી તરીકે વસે છે,
એ તમામ એક મહાસાગરને આરે એકલા થાય છે.

તમામ એ ધૃવવતા સાગરમાં પોતાની નૌકા ઝુકાવે છે, એક
પ્રયત્ન ભાવનાને ભરોસે, એક અખૂંચ પ્યાસની ઉત્કટતાએ, એક
સ્વપ્રદેશ નાખુવાની પાછળ.

એ સ્વપ્ર તે ભાંગી ગયું. એ નૌકાઓ ડૂબી ગઈ. એ ભગીરથ
પ્રયાસ બગ્યાન થયો. એ પ્યાસ અખૂંચ ગઈ, ને એ સ્વપ્રદેશ કે
અગોચર મુવદમા અદૃશ્ય થયો.

એ મહાભારત છે—કોઈ એક માનવીની એ ગાથા નથી.
સમસ્ત લોકની એ વીર-કથા છે. રામાયણ અને મહાભારતની સાથે
ચાય એસે એવું એ મહાકાવ્ય છે—જીવન.

એની યાદ કદી નહિ વીસરાશે. એની સ્મૃતિ એ રાષ્ટ્રનો ધન્ય વારસો છે. એ નાખુદો એ રાષ્ટ્રનો અણુભોલ ને અભય આત્મા છે. એ મહાકાવ્યના પહેલા પાના ઉપર મુદ્રાલેખ લખાયો છે. 'જય હિન્દ'.

આજ દેશમાં ખૂણે ખાંચરે પડ્યા ગોઠે છે 'જય હિન્દ' આજ દેશ પરદેશમાં હિન્દી માત્ર અણુનમ સીને પુકારે છે : 'જય હિન્દ'

આજ હિન્દની કોઈ અવગણના કરી શકતું નથી, કરી શકે એમ નથી.

આજ આંતરરાષ્ટ્રીય રાજકારણમાં વેશીગટનથી મોસ્કો મુઘી નાદગૂંને છે: 'જય હિન્દ' ને જગતને પોતાની હથેલીમાં નવાવવાના ત્રયાઓ કરતા દેશપરદેશના રાજપુરુષોના કાન ચમકી ગોઠે છે-એ નાદથી.

(એ નાદ—આઝાદ હિન્દ રેડિયો ઉપરથી આવતો એ આવાજ—આજ પડ્યા પાડે છે સારાયે ઝોશિયામાં—મીસર, પેલેસ્ટાઈન, સીરિયા, ઈરાક, ઈરાન, ચીન, મલાયા, જર્મી, જાવા, સુમાત્રા.

આજ એશિયાવાસી માત્રનાં દળ કટક ચાલી નીકળ્યાં છે. એતરેશમાંથી, ખાણોમાંથી, કારખાનાઓમાંથી આજ જનતાના પગરવે જનપદ માત્ર ધમધમી ગોડ્યા છે.

આઝાદ હિન્દ ફોજ—પરાસ્ત થઈ. એનો સિપેહસાહાર અદૃષ્ટ થયો. કદાચ એ મૃત્યુ પામ્યો દગે, કદાચ એ વનવન ભટકતો દશે, કદાચ... ..

અમેરિકામાં ત્યારે મુક્તામીની પ્રયા હતી, અમેરિકન અર્થતંત્રમાં મુક્તામી મૂળમૂત અંગ હતું, ત્યારે જો પ્લાઝિન નામના એક દબ્બસીએ મુક્તામી સામે થોડા સાગરીતો સાથે બંડ ઉડાડ્યું. બંડ કચરાઈ ગયું,

૧૪૪ : શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

જે ધાકિને ફારી મળી ત્યુ ચાગ વર્ષ પછી અમેરિકામા જ્યાન
આતંગવિગ્રહ ફાગી નીકળ્યો ગુલામીનુ દૂન ત્યુ ને અમેરિકા
કવિએ ગાયુ

Old Joe Brown is dead

But his soul is marching On!

ગયા મનુષ્ય દગમિયાન આધરીશ નેતા રાજ્ય કેસમેન્
બગવો ઉગ યો બગવો દાઈ ગયો રાજ્ય કેસમેન્ડો ફાની મળી

મરતી વખતે ફારીના માયડા ઉપચી સમે ટે યુ 'અમે
હાર્યા છીએ—અમે મરીએ છીએ—દેશ છવતો રહે તે માટે

ચાગ વર્ષ પછી આપને આઝાદ ત્યુ

આજ સુભાષમાયુ લાપતા કે કાઈ કે એ હન કે કાઈ
કહે ગે મૃત્યુ પામ્યા કે કાઈ કહે અમે એને જવતા જેવા કે કાઈ
કહે અમે એનુ મૃત્યુ જોયુ કે

પૌર્વાત્ય લોક-ગણુ-એશિયાનો પ્રગળન આજ છલાંગ મારીને બેઠો થયો છે-ને એની સામે સંગીનો ને તોપો, ટેન્કો ને વિમાનો, ઝેરી વાયુ અને એટમ બોમ્બો નકામા થઈ પડ્યા છે.

—કેમકે ચાર વર્ષ પહેલાં એક સ્વપ્નદષ્ટાએ સ્વપ્ન જોયું હતું. ચાર વર્ષ પહેલાં કેટલાંક માનવીઓ એ સ્વપ્ન પાછળ પાગલ બન્યાં હતાં.—ચાર વર્ષ પહેલાં તેઓએ રણધ્વજ સાલો હતો—રણવાટ લીધી હતી.

એ બરબાદ થયાં. એમની બરબાદીના ભંગારમાંથી નવા પ્રાણુ બન્યા છે. સમસ્ત ખંડને મુક્તિ પયગામ મળ્યો છે. એ લોકો નાશ પામ્યા—હિન્દને અમર કરી ગયા.

એ છે મહાભારત.

એ મહાભારતની રચનામાં સુભાષ બોઝનો હિસ્સો પહેલાં આપણે જોઈએ. સ્વપ્નાંની ઈમારત જોઈએ એ પહેલાં સ્વપ્નદષ્ટાની ઈમારત જોઈએ.

૧૩. વીર ગાથા

જનપાને મહાયુદ્ધમાં અંધશાબ્દ્યું અને અંગ્રેજ સરકારના તુમારિવા સામ્રાજ્યના ઠાગળના કિલ્લા એક પછી એક પડવા માંડ્યા.

કાઈ એકલદોકલ મુઝાફરને નડે એના કરતાં પણ અનેકગણી જોષ્ટી તકલીફ જનપાની સેના રીંગાપોર, જ્વા ને સુંમાત્રા મુધી પ્રણવનાં પૂર પેઠે ફરી વળી.

ક્યાંક અંગ્રેજ અફસરો શરાખી મહેફિલમાં હતા, ક્યાંક નાચ-ગાનના જલ્લસામાં હતા, ક્યાંક વિદાર કરવા ગયા હતા. જ્યાં હતા ત્યાંથી છ્વર બચાવવાને લાગ્યા.

પોતે-દોહસો વર્ષથી જ્યાં રાજ્ય ક્યું હતું, જે પ્રજાએને નિઃશસ્ત્ર બનાવી, ઠાગળને નાખે વહેવારને પંથે ચડાવી, સંરક્ષણની જવાબદારી પોતે માથે લીધી હતી; એનું પાછળ શું થયે એની કશી જ દરકાર આ શાહીવાદી લસ્કર કે એના મોવડીઓએ ના કરી. જોરા સિપાહીઓની લડવાની તાકાત કેટલી છે એ એમણે બતાવ્યું. જોરા સિપાહી જ્યાં હતો ત્યાંથી, જોરા અમલદાર જ્યાં હતો ત્યાંથી જનપાની આક્રમણનું નામ સાંભળીને છ્વ બચાવવા લાગી છૂટ્યો ને પોતાની પાછળ અફસર વગરના દિંદી સિપાહીએને બચાવના કશા જ સાધન વગરની પ્રજાને મૂકતો ગયો. ક્યાંક ભર્ષાભાણાં મૂકીને લાગ્યો, ક્યાંક કપડાં પહેર્યાં વગર લાગ્યો, ક્યાંક જોડા મૂકીને લાગ્યો !

એ ઘણું બૂલ્યો. ન બૂલ્યો, માત્ર એક વાત. નાસવા માટેનું વાહન ન બૂલ્યો ને હથિયાર ન બૂલ્યો. પાછળ રહેડી પ્રજાના હાથમાં પોતાનું રક્ષણ કરવાનેય હથિયાર રહે એ એને કંઈ વાત આવી ગઈ.

નાથેનાર પ્રમનુ નિશ્ચીકરણુ ગોરા લોકોને કેટલી મહત્વની વાત છે એ જોણે બગવર બતાવ્યું. એ પાછળ ધન્યુ બૂલ્યો, ધણુ મકી ગયો એક માત્ર આ વાત ન બૂલ્યો.

એટલે જાપાની સન્યની જેમ જેમ આગેકદમ થઈ ગયી નેમ તેમ જુન જુન પ્રમનુનોમાં ભન અને ગમગટની લાગણી છવાઈ ગયી સણુબર પ્રમનુનોમાં ભારે ભય ને ગમગટની હવા ડેવાઈ.

હિન્દીઓમાં પણ એવો ગભગટ ઝયો. લોક જે વાદન હાયમાં આન્યુ અને જે બચત હાયમાં આની એ લઈને પોતાના સ્વજનો સાથે માન્દેવતન આવવા જોડી ગયાં.

નાદન્યવદાર ન મન્યો ત્યાં હમરો લોકો મયાયા ને ગૂનથી ખમરને આલી નીકળ્યા.

આવી પરિસ્થિતિ હતી અન્યવસ્થા, અનન, પરદેશી આક્રમણુ, આપના જતા સૈન્યોના અત્યાચારો વગેરેથી હના ધનકતી હતી.

આ વખતે જાપાનના રાજનગર ટોકિયોમાં જાપાની વસ્તીના દક ધનવના એક જુઝર્ગ હિન્દી ગહેના હના ગસમિહારી ખોઝ એમનુ નામ બગાવાના ત્રાસવાદી મામલામાં વગસો પહેલા હિન્દ-માથી નાચીને જાપાનમાં એ રહેના હતા.

એમજો હિન્દીઓને આ અશાત વાનાવણુમાં મુક્ષા ને શાંતિ આપન માટેના ઉપાયો વિચાર્યાં. જાપાની સરકાર સાથે સદેશા ચવાના ને છુટે છુટે મથો વસની હિન્દી પ્રમનુઓના પ્રતિનિધિઓની એક પરિષદ જોડાવી.

બીજાપુગના જાપાનમાં જાપાનને તામે થયેલા હિન્દી સિપાઈઓમાં એક દનો બહીર નામે કેપ્ટન મોહનસિદ્ધ. આ હિન્દી અકસરનાં હાડ પોતાના હમવતનીઓનાં સંકટો અને અમદાય હમા ને કિર્તિઅનુદાની કમકમી જોડ્યાં.

૧૪૮ : શ્રી મુલાયચંદ્ર ઝોઝ

એણે સ્થાનિક જાપાનીસ લશ્કરી સત્તાવાળાઓ સાથે મસલત કરી અને હિન્દીઓને રક્ષણ આપના, સહાય કરવાને આજ્ઞાદ હિન્દ ફોર્સની સ્થાપના કરી

પરંતુ સ્થાનિક લશ્કરી સત્તાવાળાઓની પેશકદમી ધણી હતી કેપ્ટન મોહનસિંહની આજ્ઞાદ હિન્દ ફોર્સ—એ લડાઈમાં તાબે થવાની જમને ફોર્સ પડી હતી એવા હિન્દી સિપાઈઓની બનેલી હતી એટલે જાપાની લશ્કરી સત્તાવાળાઓને મન લશ્કરી કાયદા અનુસાર યુદ્ધ કેદાઓની જ ફોર્સ હતી એ રીતે જાપાની લશ્કરી વિજયો માટે છૂટથી ગમે ત્યાં ગમે તેવા સયોગોમાં ઉપયોગમાં લઈ સહાય એવી એ મેના હતી એ કારણે જાપાનીસ લશ્કરી સત્તાવાળાઓ આ સેનાના સૈનિકોનો હિન્દમાં જાસૂસો તરીકે ઉપયોગ કરવાને પ્રેરાયા

આ સામે કેપ્ટન મોહનસિંહે મક્કમ વિરોધ કર્યો, પણ એના વિરોધને એમણે ઝાઝુ વગૂદ આધુ નહિ તેમ જાપાનીઓની લશ્કરી સગવડોની અપેક્ષાએ હિંદી વતનીઓની સનામતી ને શાંતિને પ્રત્ય મહત્વનો છે એમ જાપાનીસોને સમજાયું પણ નહિ

આ કારણે કેપ્ટન મોહનસિંહની આજ્ઞાદ હિંદ ફોર્સ જાપાનીસ સેનાના કેન્દ્ર અગ તો શુ ઉપાંગ તરીકે બની બેસવાનો ભય ઊભો થયો ને આ સેનાનો ઉપયોગ કેન્દ્ર તોપના ડાયાબૂટ તરીકે જ થવાનો તમામ જોગ દેખાયો

કેપ્ટન મોહનસિંહની આ મક્કસદ નહોતી ને એમણે ડહાપણુ વાપરીને આ આજ્ઞાદ હિન્દ ફોર્સ બરખાસ્ત કરી દીધી

હિંદી સિપાઈઓની હિંદી નાગરિકોને રક્ષણ આપવાની મુગ દનો આ ફોર્સ આ યો ત્યારે બીજી બાણુ હિન્દી નાગરિકોના પોતાના પ્રબંધ કરવાના વિચાર પણ ઝાઝા પ્રગતિ કરી શક્યા નહિ ટાકિયોમાં

जे पण्डित मणी ते प्रतिनिधित्वनाणी नहोती, अटले नलु मास पत्री
सिखापुग्मा भीउ पण्डित मेणववानो निर्लुप कुरामा आगो

आ पण्डितमा हिंदी नागण्डिकाये आकाश हिन्द मधनी स्थापना
गी अने अेना पडेया प्रमुष तरीके गसगिहारी धोषनी वगणी घट

पर तु जपानीय आक्रमणु नीये आवेया प्रदेशोभा हगरेो हिन्दी
डडे मो हता जपानना कभजमा हगरेो हिन्दी युद्ध डेदीयो हता
हगरेो हिन्दी नारीयो हती हगरेो माण्डो हता लाभोनी मिवकत
हती आ तमाभने अदन ते वाधाने भाटे बाई नौजवान तेजस्वी
पुरुषनी वरुत हती

थी गसगिहारी जोअनु नाम हिन्दमा वर्गोधी आहने पात्र,
भभताने पात्र यनी ग्हु ठे पर तु आपणी आ वीर-गाथामा तो अे
सदा ने सर्वा पूज्य यनी ग्हेरो

जेना नामनी आसपास महतानो जगहणाट होय, जेना तग्
सर्वा लोभो मान ने भभताथी जेता होय अेवा भयोगोभा मानवीने
पोतानी भर्षादानु लान होवु अे विगल व्यमित्वनी अलुभोल जवक
ठे हगरेो सकटअत मानरीयो-नग अने नारीयो अेक मानवी
सामे भीट भाडीने जेडा होय, ने अे मानरी जे काई पलु यतिभिन
पलु करी शके अेटवाथी कृतकृत्य यवाने ने अरेसानमद यवाने तीणग
होय ने व्यंग्य सगभीये सेराना वगतग्मा पोताना जनमाल ने मिकत
जेना हाथमा जोपी रेवा तीराग होय त्यारे-अे मानवीने पोतानी
समिती भर्षादानु लान ग्हे तारीजना हगरेो जयनादनी वयमा
जेना अनगनो ना अे साभगी शके, पोते अे काम करी शके जेना
हरता अनेक जणी वधारे सङ्गताथी थीजे माणुस अे काम करी
सग्जे जेम जहणेमा हहेवु अने जे मानवीने सपुर्ण सहमग आप-
वाने त-पर रहेवु-अेरा माणुसने पोताना छपा के वडेर वगीरोभाथी,
नदि-पणु भीज डोडनाये भ्यायमा न होय न पोतानु स्थान थीन-

૧૫૦ . શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

હરિદ્ દેવ તોય એવા માણસને હજારો ગાઉ ફરથી મોલાવવો અને પોતાના ઉપર સ્થાપીને એના માનનીની સેવામાં તત્પર રહેવું—એ વર્ત સામાન્ય માનનીને સદા નથી એ ત્યાગની પગખાંડા ૬ મહાન પુર પોને પણ વિગ્વ એવી સાકલિય વનનપરસ્તી ૬

આપણી આ વીગ-ગાયમાં શ્રી ગસમિદારી બોઝનું ધ્યાન નાનું કે નહીં નથી એના લાગે જ, એની સાકલિયો જ, એના દિનની વિલાસીએ જ આ વીગ-ગાયને સર્જ છે જગતની તવાગીખમાં પુરપોત્તમો વિગન ૭, પગતુ મર્યા । પુરપોત્તમો તો એથીયે વિગન ૭ શ્રી ગસમિદારી બોઝ એવા વિગન મર્યાદા પુરપોત્તમ હતા

એમ્ને ગીગાયો પગિવદમાં શ્રી ગસમિદારી બોઝે જન્મે મ્યુ કે જે કાર્ય આપણે કરવાનું છે એ કામ કરવાને માટે એ શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝને આમ રહ્યુ આપ્યુ છે એ જુવાઈ માસમાં ટાકિયો જ્ઞાની પહોચ્યો એ આપણા નેતાશ મનશે આઝાદ દિન્દ સમ્રતા એ પ્રમુખ મનશે, ને એમની નિગેદગાની નીચે આપણે મધા કામ કરશું

જુવાઈ માસના આગલમાં લેકે દસનની સાથે શ્રી સુભાષચંદ્ર ટાકિયો આવી પહોચ્યા તા ૪ થી જુવાઈના રોજ ગેમજો સવતુ પ્રમુખસ્થાન લીધું

એ સમયે એમણે એક અખબારી નિવદન કર્યું એ નિવદનમાં એમણે કહ્યું

‘ હેન્દા વીસ વર્ષથી દિન્દી પ્રજા આઝાદી માટે અધીગ મની રહી છે, આખરે જે મગજ પગની અમે ગહ જોતા હતા એ ઘડી આવી પહોચી છે અમને બરાબર ખ્યાન છે કે આવો અન્ય પ્રજા-એના હવનમાં કઈ વારવાર નથી આવતો એટલે આ અવસરનો પૂરો ઉપયોગ કરવાનો અમારો નિગ્ધાર ૩

“હિન્દી પ્રજા આજ વર્ષોથી શાહીવાદની નાગચૂડમાં ભી સાઈ રહી છે. એના આર્થિક, નૈતિક અને સાંસ્કારિક પતનને માટે શાહીવાદ જવાબદાર બન્યો છે, એટલે અમારે આઝાદી મેળવવી એ અમારો અમારા પૂર્વજો તરફનો ધર્મ અને અમાગ અનુભવે તરફના કર્તવ્ય સમી વાત બની છે. અમારા ખૂન અને પસીનાથી અમારી આઝાદી અમે મેળવશું અને અમારી તાકાતથી અમે એની રક્ષા કરશું.”

આ એક બહારાતે પરિસ્થિતિમાં સંતર પસરો આણી દીવો. અત્યાગ સુધીની અજ્ઞાની વાત કવચ નવગ્ધણની હતી. મુખ્યે એ વાતને આગળ ધપાવીને આઝાદ હિન્દ સંઘને આઝાદીની લડનનું આક્રમક રૂપ આપ્યું હિન્દી લોકો પોતાનો જનમાલ માત્ર બચાવવાને સંગઠિત થતા નહોતા. દેશની ઇબજત માટે સંગઠિત થાય છે એવો એ બહારાતનો અર્થ થતો હતો. પરદેશવાસી હિન્દ સમાજ અસહાય લોકગણુમાથી યુદ્ધમાં ઊતરેલા એક સ્વતંત્ર એકમમાં પરિણમતો હતો.

બહારાતની આ દશ લીટીએ હિન્દીઓની નગર ફેરવી નાખી. લડતનાં ઉપરગ ફેરવી નાખ્યા કમજોરી ને લાચારીના એમના અંતરને વળગેલાં જાગ્યા ખ ખેરી નાખ્યાં એમની આખમા નવી ચમક આવી એમના કાંઠામાં નવું કૌવલ આવ્યું ને જનમાવના રક્ષણની ગઈ કાલ સુધી જેને ચિન્તા હંરનપરેશાન કરતી હતી—એ પોતાના જનમાલને મુલાવના કદમમાં ન્યોજાવર કરવાને કટિબદ્ધ થયો. જાણે નિવસમ થઈ ગયો. જૂના ડરો ને અ શકાઓ ખ ખેગઈ ગઈ એને સ્થાને નવી

૧૫૨ : શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

એમા હિન્દવાસી હિન્દીઓ અને પગદેશવાસી હિન્દીઓ સમક્ષ એમણે પોતાના જલતા જિગતની મુગો વાહેડ કરી છે) એમા એની હિમેદોને, મનોગથોને એમણે ન બૂધાય એરી જ્યાનમાં વાચા આપી છે. એ માનવી કેવો હતો અને એના નાપના કેના હતા એનો પૂગ ખ્યાલ આપણને એમાથી મળી ગેડે ઠ

૯૧—એ વીગ નગના વસિયતનામા જેવા એના અગાગ-ગમ્દો આ ગલા

‘ આજનો દિવસ ધન્ય છે, -આજ હિન્દની મુકમિલ આઝાદી મેળવવા માટે જીવન-મરણનો જગ ખેવવાને ઈતિમદ થયેલી આઝાદ હિન્દ ફોજની રચનાની જાહેરાત કરવાનું મદામૂલ માન મને પગમ-કૃપાળુ પગમેશ્વરે આપ્યું છે સિંગાપુર-બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો મહાસ્થભ-હિન્દને ધેસે ને બૂખે ખડો થયેનો આ શાહીવાદી કિયાની અદજ અમે આ સેના સન્ન કરીએ છીએ અમને તમના છે, અમને તવસાટ છે, અમને અધીગમ્દ-બ્રિટિશ બધન-શાહીવાદી પાશમાથી અમારો મુલક આઝાદ અને-આઝાદ ગેડે અને એ કર્નાવ્ય બગવતા અમે અમારો પ્રાણ નોગવગ કરીએ

‘પિગ્મલોન ! તને દિલ્હી એ હવેથી આપણો એક માત્ર યુદ્ધ-નાદ
 હો હવેથી આપણી આખો દિલ્હી તરફ મહાવી જોઈએ છે એ
 મગલ પૂરી ની શક્ય છે નહિ એ હું પણ જાણતો નથી એ મગલ
 કાપતા કાપતા માર્ગમાજ આપણામાથી કેટલા રણશયા ઉપર ઢળશે
 અને કયા દિલ્હીના લાલ કિસ્વાના દર્શન કરશે એ પણ હું જાણતો
 નથી એ મગલ માગથી પૂરી થશે કે હું માર્ગમાજ ગદી જઈશ
 એ પણ હું જાણતો નથી હું જાણુ છું, માત્ર એક વાત-એ મગલ
 મારી છે એ મઝીલ મારી છે મારે માટે ખીણ કાઢી મગલ નથી,
 ખીણ કાઢી મઝીલ નથી, અન્ય કાંઈ આગમગાહ નથી’

‘મને શ્રદ્ધા કે-અપર પાર અને અપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે કે એ મગલ
 મારાથી કે આપણામાથી કાઠનાથીયે પૂરી નહિ થાય તોય એ ગણવાટ
 સૂતી તો ગહેવાની જ નથી શૂન્યોની એ ગણવાટ ઉપર આઝાદીના
 લડવંયાઓ અને ધડવંયાઓની દૂય અતન ચાલતી જ ગહેવાની કે
 અને આજે કે કાલે-કાઈકે પણ દિનમે એ અણપૂર્ણ શોણિતધાગ
 ઉપર ચડીને હું કે તમે કે મારા કે તમાગ કાંઈ ને કાંઈ વારસદારો
 તો એ મઝીને પહોચવાના જ છે મને આપણા અતિમ વિજયમા
 લવનેશ શકા નથી,

૧૫૩

‘માગ જાહેર જીવન દરમિયાન એ વાતનો મને ખટકો ગભા
 હતો જ હતો આપણ વર્તન સર્વ રીતે આઝાદીને લાયક છે-પણ
 એ આઝાદ થઈ શકતું નથી કેમકે તેની પાસે આઝાદ હિંદ ફોજ નથી

‘જો હાનન આજ આપણા દેશની છે એવી જ હાલત આજથી
 ખસો વર્ષ પહેલા અમેરિકાની હતી પણ અમેરિકા આઝાદી મેળવી
 શક્યુ-બ્યોર્ગ વોશીંગ્ટને અમેરિકાને આઝાદ કર્યુ. કેમકે એની પાસે
 સશસ્ત્ર સેના હતી જેરીમાઈડી ઇટલીને બંધનમુક્ત કરી શક્યા
 કેમકે એમને પણ આઝાદ ફોજનું પીડબી હતું

“આજ તમે આજ દિવસે ફ્રાન્સનાં અધિકારો ઉપાડો છો. આજ તમને પણ દેશને આઝાદ કરવા માટેનું યુદ્ધ ખેલવાનો અધિકાર મળે છે.

“અને દોરનો, તમે નિશ્ચયે માની લેજો કે જેઓ પોતાના વતનને, જનની તમને સર્વ કોઈ સંધિઓમાં વફાદાર રહે છે; તેઓ કદી પરાજય પામતા જ નથી. વતનને આઝાદ કરવાનું યુદ્ધ તો ધર્મ-યુદ્ધ છે. ધર્મયુદ્ધનો સૈનિક સર્વદા સર્વથા અજ્ઞેય રહ્યો છે. સર્વદા અજ્ઞેય રહેશે. જે માનવી કર્તવ્યને માટે મરવાને તૈયાર થાય છે એનો વિજય રોકવાની કોઈ તાકાત આ ધરતીપટ ઉપર નથી.

“આજની ઘડીથી વતનની ઈજ્જત તમારા હાથમાં છે. વતનની આશાઓ અને મુશ્કેલી આજ તમારામાં સહેજે ખડી થઈ છે. એ ઈજ્જત ને એ આશાઓને બેચેન નીવડશે નહિ. તમારું નામ સાંભળતા જ તમારા દેશબંધુઓની છાતી ગજ ગજ ઉઠશે એવું તમે કરી બતાવજો.

“હું તમારી સાથે છું, તમારી વચમાં છું, તમારી આશાઓમાં ને નિરાશાઓમાં, તમારા વિજયમાં ને પરાજયમાં, તમારા કર્મમાં ને તમારા શોકમાં, તમારા આનંદમાં કે આફતમાં હું તમારી સાથે છું.”

“હું તમારા ‘નેતાજી’ થયો છું. પરંતુ તમને આપવાને માટે મારી પાસે શૂન્ય, શાક અને મૃત્યુ સિવાય બીજું કંઈ નથી.

“આવો દોરનો ! હું તમને મૃત્યુની મિજલસમાં સામેલ થવાને ઈજ્જત આપું છું. આપણી એ મિજલસમાંથી, આપણા વિજયમાંથી કે આપણા પરાજયમાંથી, આપણે દુશ્મનોના રેલો લોદીમાંથી કે આપણા પોતાના લોદીમાંથી વતનની આઝાદીની આલિશાન ઈમારત ખડી થવાની છે.

“હિંદ આઝાદ થાય તો આપણામાથી એ જેનાને કોણુ જીવતું રહેવાનું છે તે કોણુ શહીદ થવાનું છે એ વાત મહરતની નથી સાચું મહત્ત્વ તો એ ચિંતન અદ્વામા છે કે આપણા પ્રયાસમા, ને આપણા મૃત્યુમા હિન્દની આઝાદી ગ્વી છે આપણી એ અદ્વા અવિચલ ગ્વો પ્રભુ ! અમારી આ સેનાને તુ આગિષ આપજો વિનય આપજો મૃત્યુને હમતે મુખે ભેટવાનું અગ આપજો”

આ સ્વપ્નાથી પ્રેમયેવા આ વીરે ૪ મ ૧૯૪૩ ના ઝોગ ૧૫થી ૪ સ ૧૯૪૫ ના મે માસ મુધી તતતોડ પ્રયાસો કર્યા

બહાર વસના હિન્દીઓએ એમના કદમમાં લાજો ને કરોડોની ધોનત ધરી દીધી

વગી ઝોડ વલુ લગીગ્થ પ્રયાગ કરવામા આવ્યા

આઝાદ હિન્દ સંગઠની આપના યદ્દ એનો અધિકાર થયો આઝાદ હિન્દ સંગઠ ગામલ ગ્વા માડયુ)

૪ સ ૧૯૪૪ ના માર્ચમા આઝાદ હિન્દ ફોર્સે હિન્દની સગદમ પ્રવેશ કર્યો ઇન્દિયાને વેરો નાખ્યો

પરંતુ આ સ્વપ્નદષ્ટાના સ્વપ્નાને સાકાર થના સામે કુદરતનો બળે વિરોધ હતો

આસામના હુગનગ મુનકમાથી, હિમાલયની પ્રચડ ધારો ને અગમાથી આઝાદ હિન્દ સેનાને માર્ગ આગળ વધતો હતો એ માર્ગ એ સેના કાપતી આવતી હતી લગભગ અગ્વો પથ કપાયો હતો મદિના મામના અગસામા તો આઝાદ હિન્દ ફોર્સ હુગનગ મુનક વટારીને ગગા ને બાલપુનાના મેદાનમા ગિતરી ગ્વાની હતી.

૧૫૬ : શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

જેમ વોટર્સના રણબેદાનની તત્કારીખ વરસાદે ફેરની નાંખી તેમ આઝાદ હિન્દ ફોજને વરસાદે ઢગો દીધો.

ને જે પ્રદેશમાં જે વજુ મહિનામાં હજાર દોઢ હજાર ઈંચ વરસાદ પડ્યો એ તો સામાન્ય મનાય છે, એ પ્રદેશમાં ધાર્યા કરતાં વરસાદ ઘણો વહેવો આવ્યો ને ધાર્યા કરતાં ઘણા વધારે પ્રમાણમાં આવ્યો.

પછી તો મદાયુદ્ધનાં વળતાં પાણી થયાં. અપ્ન અધૂરું રહ્યું. શાકીવાદી સૈન્યોને વિગ્રથ મળવા માંડ્યો. આઝાદીની સેનાને પીઠેદાંડ કરવી પડી માનવીઓ સામે લોહાના સંચાઓના ઢેર ખડકાવા માડ્યા.

આખરે આ ફોજ શરણે ચર્લ્,

સુભાષ પણ શરણે થવા માગના હતા. પણ આઝાદ હિન્દ સરકારના પ્રવાનોએ એમને એમ કળતાં વાર્યાં. એમને ટોકિયો જવાનું એ લોકોએ હંગામ્યું.

(સુભાષ ત્યાંથી વિમાનમાં બેસા-ને તત્કારીખની બદાર ચાલ્યા બધું.

કાઈ કહે છે, નિમાની અકસ્માતમા એમનું મૃત્યુ થયું.

કાઈ કહે છે, એ અવસાન પામ્યા છે.

કાઈ કહે છે કે એ જીવતા છે.

કાઈ કહે છે કે મેં એમની લાશ જોઈ છે.

કાઈ કહે છે કે મેં એમને જીવતા જોયા છે.)

પરભોમમા કે અગોચર અથએ કે અગોચર રીતે આજ તો આ વીરની કારકિર્દીનો અગોચર વ્યત આવ્યો છે.

પરંતુ એની પાછળ એનું સોણુ રહ્યું છે. એની પાછળ આઝાદ હિન્દ ફોજ રહી છે. એની પાછળ એની તમત્તા રહી છે. ને પ્રજાલતી ધૂપસળામાંથી જેમ ચોમેર સુવાસ પસરે ને એક નાની શી અગરજતી જેમ હવા તમામને મોહક સુવાસથી ભરી દે એમ એના સ્વપ્નાની સુવાસ, એ સ્વપ્નદેશની યાદ આગયે દેશમાં ફેરમ પસરાવી રહી છે.

સુભાષ બાણુ ટોફરિયો પહોચ્યા. ત્યારથી તે એ ખેગકાંકથી નિમાનમા ઊપડીને અદ્રષ્ટ થઈ ગયાં સુધીની એમની કાગકિર્દી એ વતનના વાસીઓની એક યશગાથા છે.

એ યશગાથા કોઈની સાલજેલી વાતો-કોઈની કલ્પેલી કથાઓ ઉપર રચાઈ નથી.

અત્રેજી શાહીવાદે પોતાનું ખૂલસ સતોષવા ને ખપ્પર ભરવા માટે આઝાદ હિન્દ ફોજના ત્રણ અફસરો ઉપર મુકદ્દમે ચલાવ્યો એ ફોજની સામે શક્ય એટલી તમામ વિગતો-માહિતીઓ એકઠી કરી.

તે એના બચાવ માટે નિમાયેલી સમિતિએ એ ત્રણ અફસરોનો અદાલતમા બચાવ કર્યો

આમ પુગવાના કાયદામાંથી ચળાઈને સોગદ ઉપર સાક્ષીઓએ જણાવેલી નક્કર હકીકતો આપણને મળી છે

તે એ ઉપરથી જે મુગ્જમ ચિત્ર આપણી સામે ખડુ ચાલ છે એને આઝાદ ફોજના બચાવ સમિતિના મુખ્ય ધાગશાસ્ત્રી શ્રી ભુલાભાઈ દેસાઈએ પોતાના બચાવના આપણુમાં વાચા આપી છે.

સુભાષના સ્વપ્નાના એ નક્કર દેહની વીર ગાથા શ્રી. ભુલાભાઈ દેસાઈના શબ્દોમાં આપીએ સુભાષની જીવન કલાણીને સમજવા માટે આઝાદ હિન્દ ફોજને સમજાવતી જરૂર છે

૫૫૮ : શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

ને એ રોજને સમજના માટે ત્રી ભુનાભાઈના બુનદ બચાવ-
નામા જેવું બીજું કોઈ સાધન નથી

એ મચાવનામામા સુભાષને પથ ભૂનેના માનનાગએને જવાબ
મળે કે, આઝાદ હિન્દ રાજને જાપાનીમ મેનાના અગ માનનાગને
જવાબ મળી રહે કે

જગતભગના આતી ઈતિહાસમા ગણ્ટીય અને આતગરાષ્ટ્રીય
તનારીખમા શ્રી ભુલાભાઈનું બચાવનામું એક યશોજ્જ્વલન પ્રકરણ
તરીકે લેખાયું કે—રાજબી રીતે લખાયું છે

કેમકે જેને માત સગવતીએ બુદ્ધિ અને વાણીનો પગ પ્રસાદ
આપ્યો હતો એના ધારાગાસ્ત્રીને, પ્રમુએ જેને અમૂઝ પ્યામ ને અથાગ
તમન્ના આપી હતી એના સ્વપ્નદષ્ટાના સ્વપ્નની ઇમાગતનો બચાવ
કરવાનો હતો

श्री सुलाभनी लडत निष्कृण गध लागती होय, आजाद हिन्द
कोवना प्रथम ऐजे गयो लागतो होय—काध नेय तो—भरी वात
ऐम नयी.

तेजो ऐक महाकार्य भाटे उव्या—जूझा* ऐजो होय ते न
होय—पणु महाकार्यनी मजल ऐमना दोंद वर्षमा दोदसो वर्ष जेटकी
हपाध गध छे.

ऐमना भूतमाथी घोवाधने हिन्दी आजादी, जाणथी निभा-
रेवा गुवामना पुध्प सभी भाव आत्मनी कोरे देभाय छे—देभाध गही छे.

૧૬૨ : શ્રી મુબાશવત્ત જોડ

લડવાનો દક્ક હતો કે નહિ એની આતરગટ્ટીય કામદાની અપેક્ષાએ
ચર્ચા થઈ છે માનો કે આ પણ અફસરો નહિ જ-મુબાશવત્ત મ્વત્તુ,
મુબાશવત્ત ઉવનકાર્ય તે મેનો ગમ્મો એ જ ખગ આરોપી હતા

શ્રી મુનાબાઈ દેસાઈનું લાપણુ બહુ લાણુ છે એટલે એમાંથી
ઉપયોગી ૨ ગએ લીધા છે મુનાબાઈ દેસાઈની જગ્યાનમાંથી આઝાદ
દિન્દેશની આડી રેખા ગાપણે બેધએ

“હમ્મકાઈ રક્તિ એકે વા ખીગત કાગ્ગે કે મુદ્દના અમ માટે
દુશ્મનના હાથમા કેદ પડે એને એ પોતાના વનનની આઝાદી મા
લડી જ શકે નહિ એનું એના ઉપર બધન હોઈજ શકે નહિ તેમ
એરી એની પ્રયદા નીચે પણ ત્રિથિતિ જાહેર કરવામા આવેની એવી
ફરજ પણ નથી એટલે આઝાદ દિન્દેશ અને જાપાનીઓ વચ્ચે
કેના સબધ હતા એ જણાવવાનું મને જરૂરનું લાગે છે

પોતાની ઈર્મણ્યતાની વાસ્તવિકતા અને પોતાના આદર્શની નિર્મળતા વિશે કશો જ શક ન હતો—અદેશો પણ ન હતો.

“ આ અદાલતમાં આવીને સાક્ષીઓએ આપણને કહ્યું છે કે ત્યારે જાપાનીસોને એમ દેખાયું કે પહેલી આઝાદ હિન્દ ફોજના ત્યાગકર્તા કેપ્ટન મોહનસિંહ ડોઈ ઉપાયે પોતાની ફોજને કેવળ જાપાનના હથિયાર તરીકે વાપરવા દેશે નહિ ત્યારે ખુબ જાપાનીસોએ જ એને ગિરફતાર કર્યા અને પહેલી ફોજ વિખેરી નાંખી. ત્યારપછી બીજી આઝાદ હિન્દ ફોજ સ્થપાઈ. એની સાથે કામ પાડવાને પણ જાપાનીસો બહુ જ નારાજ હતા. પણ ‘કાઈવાર જ્યારે વિરોધપક્ષમાં મજબૂત માણસો હોય છે ત્યારે તમારે નમતું આપવું પડે છે.’

“ બીજી આઝાદ હિન્દ ફોજ, આઝાદ હિન્દ સરકારના નેતાશ્રના આદેશ નીચે હતી. એ જાપાનીસોનું હથિયાર નહોતી. એની તેમ માત્ર બને એટલી એક મિત્રસેના તરીકે જ જાપાનીસ મદદ લઈને માતૃભૂમિને આઝાદ કરાવવાની હતી. બીજી કોઈ તેમ એમાં ન હતી.

“ આઝાદ હિન્દ ફોજ વિષે એક બીજો મુદ્દો પણ ખ્યાલમાં રાખવાનો છે તે એ કે એના તમામ અફસરો હિન્દી જ હતા. તેમ આઝાદ હિન્દની ફોજના સૈનિકો પોતાના દુકમો જાપાનીસો પાસેથી નહિ પરંતુ હિન્દી અફસરો મારફત જ મેળવતા હતા.

“ તેમ આઝાદ હિન્દ ફોજના સૈનિકો ખાવા-પીવામાં લીલાલહેર કરતા હતા એવું પણ નથી. ખુબ સરકારી સાક્ષીઓએ જ પોતાની આંતરિકમાં એ વાત કહી છે કે આઝાદ હિન્દ ફોજના સૈનિકને ચોખા, ઘોઠું તેમ જ ચોરી ખાંડ મળતાં હતાં. આ કાંઈ એવી સાહેબી નવોની કે જેનાથી કોઈ માણસ લજાઈને આઝાદ હિન્દ ફોજમાં મિલાઈ તરીકે ભરતી થાય. તેમ એ વાત પણ નહિ બુલવવી જોઈએ કે કેવળ લજાઈના કેવી તરીકે હાથ જોડીને એની મહેવાને બદલે

૧૪. આઝાદ હિન્દ ફોજ

સુભાષ. બાબુનું સર્વોત્તમ સર્જન આઝાદ હિન્દ ફોજ છે. એના વિક્ષીન યયા બાદ પણ એ ફોજ એક સંસ્થા તરીકે આપણી સામે મોજૂદ છે.

આઝાદ હિન્દ ફોજે હિન્દી રાજકારણમાં નવો જ પક્ષો આણ્યો છે. હિંસા અને અહિંસા વિષેની મહાસલાની નીતિ અને વિચારણાની એણે આજણી કરી છે. હિન્દની રાજકીય જાગૃતિમાં જલિયાંવાલા બાગ જેટલો જ આઝાદ હિન્દ ફોજનો હિસ્સો છે.

આ આઝાદ હિન્દ ફોજ ને એ ફોજને રચનાર આઝાદ હિન્દ સરકાર એ બે શું હતાં, એનાં ધ્યેય કેવાં હતાં, વગેરે વાત વિશે ધણું ધણું લખાય એમ છે અને છતાં જેટલું લખીએ તેટલું બધું જ આણું પડે છે.

એટલે આપણે કાંઈ નહિ બોલીએ, માત્ર સાંભળશું.

આઝાદ હિન્દ ફોજના ત્રણ અમલદારો મેજર જનરલ રાહન-વાઝ, કેપ્ટન ધીલન અને કેપ્ટન સદગલ ઉપર હિન્દી સરકારી સિપા-ધઓ ઉપર અત્યાચારો કરવાનો અને નામદાર શહેનશાહ સરકાર સામે બળવો ઉઠાવવાના આરોપો મુકાયા હતા.

સરકારને ધાક બેસારવી હતી. સરકાર સામે હથિયાર તો ઉપાડાય જ નહિ, સશસ્ત્ર બળવો તો ચઈ જ શકે નહિ ને કાંઈ ઉઠાવે તો સરકાર એને જરા પણ દયા બનાવ્યા વગર પીંપી નાંખે-કે જેથી શેષ લોકો એ દિશા જ જૂસી જાય... આની બધી ૧૮૫૭ ના બળવા વખતે સરકારની જે ગણતરી હતી એ ગણતરી આઝાદ હિન્દ ફોજ

પન્ને પણ હતી પહેલી તપાચ ઉપયુક્ત ત્રણ આરોપીની યર્ષ પણ એ ઉપરાંત પણ વીણીવીણીને બહારથી આઝાદહિન્દના અક્ષરોને તપાસ માટે લાવવામાં આવ્યા હતા ને લાય કિલ્લામાં એમની સામે મુકદ્દમા ચલાવવાનો હતો.

પહેલા જ મુકદ્દમામાં મહાસભાએ ઉગાડી રીતે આઝાદ હિન્દ ફોજનો સાચ કર્યો જનતાએ એને વધારી લીધો એક ખાસ બચાવ સર્મિત નિમાઈ અને પહેલા મુકદ્દમામાં આરોપીઓ તરફથી શ્રી. ભુવાભાઈ દેસાઈને પડિત જવાહરલાલ નેહરુ અને ખીમ્તો જિભા રહ્યા.

આઝાદ હિન્દ ફોજે ડાગનુ પગિમાણુ કેવુ ફેરવી નાખ્યુ હતું, એનુ આનાથી વધારે જ્વલત ઉનાહરણુ મગશે નહિ.

જે પડિત જવાહરલાલે નહેરુ ભાષણુમાં કહ્યું હતું કે, અગર આઝાદ હિન્દ ફોજ જે હિન્દમાં આવે તેા સૌથી પહેલો જ એની સામે વડવાને તીકળીશ એ જ જવાહરલાલ એ જ આઝાદ હિન્દ ફોજના ત્રણ અક્ષરોને બચાવ કરવાને લક્ષ્મી અદાવતમાં વીસ વગમમાં ડેલી ને પહેલીવાર રીતસગના ધારાશાસ્ત્રી તરીકે જિભા રહ્યા.

સાક્ષીઓ લેવાયા ભુવાનીઓ નોંધાઈ પછી એ બધા ઉપરથી શ્રી ભુવાભાઈ દેસાઈએ આરોપીઓના બચાવનુ ભાષણુ કર્યું આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા સાહિત્યમાં આ ભાષણુ સત્તા ને સર્વદા ચિત્ર-સ્મરણીય ગણેશે.

એ ભાષણુમાં મેગવેલી હકીકતો, પહેલી ભુવાનીઓ અને સાહેદીઓની સાક્ષી મો વગેરેના માર્ગ આઝાદ હિન્દ ફોજનુ જે ચિત્ર એમણે ખડુ મ્યું હતું એમાંથી જ આઝાદ હિન્દ ફોજનો પૂરો પરિચય મળે છે ઉત્તરાત દેશની આઝાદી માટે એ ફોજને •

૧૬૪ : શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

આઝાદ હિન્દ ફોજમા ભગતી થનામા જનનું પૂરું જોખમ હતું. યુદ્ધના કેદીને તો જાપાનીસ છાવણીમા જેસી જ ગહેવાનું હતું. એમને માટે તો જગ જાણે ખત્મ થયો હતો. આઝાદ હિન્દ ફોજનો સૈનિક તો ખડિયામા માલમલીદા નહિ પણ કેવળ ખાપણુ રાખીને બહાર પડ્યો હતો.

“ અને એક વાત સરકાર પક્ષે ભારેમા ભારે જહેમત ઉઠાવી છે, ભારેમા ભારે તજવીજો કરાવી છે, છતાં એ લોકો એ વાતને નાસા ખીત નથી કરી શક્યા કે આઝાદ હિન્દ ફોજ એ કેવળ સ્વયંસેવક સેના હતી એમા કયાય કોઈ સ યોગમા ફરજિયાત ભગતી કર્યાની એક પણ વાત સરકાર પક્ષ ગ્નૂ કરી શક્યો જ નથી.

“ ઉનટાનું સરકારી સાહેદોએ તો આપણને એમ કહ્યું કે કે ત્રણે આરોપીઓએ ફરીફરીને જમને ફોજમાથી ફારગ થવાની ઇચ્છા હોય તેમને તેમ કરવાની તક આપી હતી વળી એ તો જાણીની વાત છે કે સરસંગજીમ મર્યાદિત સખ્યામા હતો અને ભરતી થયેના તમામ સૈનિકોને તો હથિયારો પૂગ પાડી શક્યા જ નથી ચોરામજ સૈનિકોને હથિયારો આપી શક્યા હતા. આમ હથિયાર વગરના હજારો સ્વયંસેવકો ભરતી થયેના મોજુદ હતા એટલે પગી કોઈના ઉપર દયાણુ કરવાની કોઈ જુમિમ પણ ન હતી.

“આ અદાલત પાસે ચાનના આ મુકદ્દમામા મુખ્ય વાત તો એક જ છે. ખરી રીતે એક જ મુદ્દાની છણાવટ થઈ રહી છે અને તે એ છે કે પગધીન પ્રજાને પોતાની આઝાદી માટે સશસ્ત્ર યુદ્ધ કરવાનો અધિકાર છે કે નહિ ? આતંકિક કાયદા અને આતંકગ્રાહીય કાયદાના પ્રમાણબુત આમારો કલ્ છે કે કોઈપિલ પ્રજા કે પ્રજાનો ચોક્કસ ભાગ એવા તમકા ઉપર આવી ગય કે કે નવારે એને સશસ્ત્ર યુદ્ધ કરવાનો ને એ દ્વારા વતનને આઝાદ કરાવવાનો હક મળે કે

“આઝાદ દિન્દ ફોજ વિનો ડેટલીક મહત્વની ઘટના આ નીચે પ્રમાણે છે

“૪ સ ૧૯૪૧ના ડિસેમ્બર માસમા જાપાને ધિગ્ન અને અમેરિકા સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું

“૪ મ ૧૯૪૦ના ફેબ્રુઆરી માસમા સીંગાપુરમા બ્રિટિશ સેનોએ પોતાના હથિવારો નીચે મૂક્યા

“૪ સ ૧૯૪૨ના સપ્ટેમ્બર માસમા પદેલી આઝાદ દિન્દ ફોજની ગચના થઈ

“૪ મ ૧૯૪૩ના ડિસેમ્બર માસમા એને મગખાત કુવામા આવી

“૬૦ પૂર્વના એશિયામા વસના મુન્કોમાથી આઝાદ દિન્દ સવના પ્રતિનિધિઓ આ વા અને જુદા પૂર્વ એશિયા પશ્ચિમ મળી

“એ પશ્ચિમમા આઝાદ દિન્દ સગારની સ્થાપના મગવાનો નિર્ણય લેનામા આ મે

“૪ સ ૧૯૪૩ના ડિસેમ્બર માસમા આઝાદ દિન્દ સગારની જાહેરાત ગનામા આવી ચરમગના જુદા જુદા ખાતાના પ્રધાનોએ વફાદારીના મોગદ લીધા

‘ આ સગારના નેતાજી તરીકે મુભાષચદ્ર બોઝી વરણી થઈ

“આઝાદ દિન્દ સગારે ધિગ્ન અને અમેરિકા સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું અને આ નવી આઝાદ સગારના તરફ નીચે બીજી આઝાદ દિન્દ ફોજનું કામકાજ શરૂ થયું

“આ ફરમિયાન મહત્વના બનાવમા આઝાદ દિન્દ ફોજ ખર્ચા ગતે દિન્દની સગદદની અદર ઉદ્ધ શક્તિમા સુધી આવી ચૂકી ત્યાંથી

૧૬૬ . શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

એની પીઠેલક શરૂ થઈ અને બર્માને બ્રિટિશ ક્રાન્તિ -મને કુર્ચુ ત્યાં
ગૂનમા શરૂ થઈ

‘પુગનાઓએ તે રાત સાબીત કરી છે કે આઝાદ હિન્દ સરકાર
એ પદ્ધતિસરની અધ્યાયેલી ને પદ્ધતિસર બનેલ થયેલી સરકાર હતી
આ સરકારની અધિકાર ગ્યના સમઘે કાઈપણુ સાક્ષીએ કશુ જ
વિરુદ્ધમા કહ્યું નથી

‘આઝાદ હિન્દ સરકારે એક જાહેરનામુ બહાર પાડ્યુ હતુ એમા
જણ્યા યુ હતુ કે વર્તમાન આઝાદ હિન્દ સરકારની એક માત્ર મક
સદ તો હિન્દમાથી બિગ્ન અને તેના મિત્રોને હાકી જાડવાની છે
જ્યારે એ મહસદ પૂરી થશે ત્યારે વર્તમાન સરકારને બગખાસ્ત
કરવામા આવશે અને એને મદને હિન્દના લોકોની ચૂંટાયેલી સરકાર
રચવામા આવશે

‘એની આ મહસદમા આઝાદ હિન્દ સરકારને કોલેલ હાસન ન
થઈ એ ખીજી વાત છે

‘એક ખીજી વાત એ ગૂનુ કરના માગુ છુ કે આ આઝાદ
હિન્દ સરકારને ધરી સરકારોએ માન્ય રાખી હતી ત્યારમા કે
આતરગાધરી કાયદામા એવુ તો કયાય છે જ નહિ કે અમુક જ
સરકારો અથવા તો અમુક જ સખ્યાની સરકારો કાઈ સરકારને
માન્ય ગણે તો જ એ પદ્ધતિસરની સરકાર બહેરાય

‘કાઈપણુ ખીજી સરકાર એક સરકારને માન્ય ગણે તો એનો
અર્થ એક જ થાય કે, ખીજો કોઈ અર્થ થઈ શકે નહિ એ અને
એવી રીતે માન્ય થયેલી સરકારને ચોતાના હેતુ મુજબ લાગવા માટે
ધુલ્લ જાહેર કરવાનો અધિકાર છે અને એવી રીતે જાહેર થયેલા
ધુલ્લને લાગવાની જવાબદારી એ સરકારના તાગાના સંચાની છે

“જર્મની અને ઈટલીએ આ સરકારને માન્ય રાખી હતી એ વિષે તો કોઈ સવાલ સરખો પણ ઉઠાવવામાં આવ્યો જ નથી. એ સમાલ ઉપર કોઈ પણ આરોપની ઉલ્લેખ તપાસ સરખીયે લેવામાં નથી આવી. કેટલાક દૂર પૂર્વના દેશોએ આ સરકારને માન્ય રાખી હતી તે બાબે કેટલાક સાક્ષીઓએ કહ્યું છે કે એ સરકારને જાપાનના અંકુશ નીચે હતી. એ સૂચનોનો કોઈ કર્તા કોઈ ઉપયોગ નથી. એવા દેશો અને જાપાન વચ્ચેના સંબંધોની આ તપાસ નથી. આંધી તો સવાલ એક જ છે કે એ દેશોએ આ સરકારને માન્ય રાખી હતી કે કેમ? એ દેશોએ આ સરકારને માન્ય રાખ્યા બાબત કોઈ જ મનભેદ નથી.

“કોઈ પણ આઝાદ દેશને મુદ્દ જાહેર કરવાનો અધિકાર હ. એ સુદની યોગ્ય સંચાલન માટે જે કોઈ કાર્ય કરવામાં આવે એ કાર્યોને સુદની જાહેરાત વાજબી ઠગવે છે

“આ સરકારને આદામાનના ટાપુઓ ગોપરામાં આવ્યા હતા. આ ટાપુઓનો વિસ્તાર ઘણા નાનો હતો એમાં નિશાળો બહુ ઓછી હતી તે એનું રાજખર્ચ થોડું હતું આ વાધાઓમાં કર્યું વળતું નથી. એમ તો અમાગ આખા દેશમાં જ ફેળવણીનું પ્રમાણ ઘણું ઓછું છે તે શાળાઓ પણ ઘણી ઓછી હ વધારે મહત્વની વાત તો એ છે આ આદામાનના ટાપુઓના નામ બદલાવીને નવગજ દ્વીપ અને શક્તિદ્વીપ ગણવામાં આવ્યા હતા

“કુલાઈંગ એકિસર ટી એ હુમલો જણાવ્યું છે કે એણે આઝાદ હિન્દ સરકારની આઝાદ ટપાલની ટિકિટોના નમૂના જોયા છે આ ટિકિટો ત્રણ પૈસાની અને એક આનાની હતી. એ ટિકિટો ઉપર દિલ્હીના લાલ કિલ્લાની છાપ હતી અને નીચે સત્ર હતું ‘દિલ્હી ચલો’ આ ટિકિટોની સુદનો નાશ કરવામાં આવ્યો હતો અને ટિકિટો

૧૭૦ : શ્રી. સુભાષચંદ્ર બોઝ

પ્રયત્નમાં શરૂ થાય એટલી મધી રીતે અજમાવી જોઈ-ચકાવવા અને પ્રચારકાર્ય, બ્રિટિશ માલનો બહિષ્કાર, ત્રાસવાદ અને ભાગદોડ અને હેલને, સશસ્ત્ર બંડ પણ આ મધ્ય પ્રયત્નો તરફથી પૂરતા નિષ્ફળ ગયા હોય ૧૯૨૦ માં નિષ્ફળ બનેલી દિલ્લી પ્રગ્નના માર્ગની શોધમાં ફાક્સ માર્ગની હતી ત્યારે મહાત્મા ગાંધીજી અસહકાર અને સવિનયસભ્ય નવું શસ્ત્ર લઈને આગળ આયા

“ આ રીતે દિલ્લી લોકોએ પોતાનું ગૃહસ્થિતિ આત્મજ્ઞાન પાછું મેળવ્યું એટલું જ નહિ પણ ફરી એક વાર પોતાની ગૃહસ્થિતિ અસ્થિતિ એમણે પ્રાપ્ત કરી લીધી તેઓએ એ જ અરાજકો મોલવા લાગ્યા અને એ-જ સર્વમાન્ય ધ્યેય માટે અગતિ નિશ્ચય બળથી મથવા લાગ્યા ૧૯૨૭ થી તે ૧૯૩૯ સુધી, આઠ પ્રાતોમાના કોંગ્રેસ પ્રધાનેમંડળોના ભાગે, પોતાનું તત્ત્વ સમાજી શક્તિ પોતે શક્તિમાન છે એનો પુષ્ટિ આપ્યો આ રીતે, આ વિશ્વયુદ્ધને વખતે દિલ્લી મુક્તિ માટેના અતિમ સત્રામનો સમય બગાડવા પાડી ગયો છે જર્મની અને તેના સાથીઓએ મળીને યુરોપમાં આપણા દુરમન પર સત્કાર પ્રદાન કર્યા છે, તે બહુદ એશિયામાં જાપાન અને તેના સાથીદારોએ તેને બેહાન બનાવ્યો છે

“ અગ્રેજી ગળ્યે પોતાના છાકપટથી દિલ્લીઓને બનાવી લઈને તથા લૂટ્યાજી અને શોષણથી તેમને ભ્રષ્ટમગ અરે મૃત્યુના મુખમાં ધકેલીને દિલ્લી પ્રગ્નની શુભેચ્છા સદતઃ શુભાની દીધેલ કે આજે એ તદ્દન ડગમગની ગિથિતિમાં જીવે કે એ કમનસીમ ગળ્યેની હેલ્લી નિશાનીઓનો નાશ કરવા માટે એક જ જવાગાની જરૂર છે એ જવાગા પ્રગટાવવી એ કાર્ય દિલ્લી આઝાદ ફોર્સ કે

કરતી ઝંડા નીચે આખરી જંગ ખેલી લેવો જોઈએ, પણ બધા દિદી નેનાઓ જોક્ષમાં હોવાને કારણે તથા સર્વ દિદીઓ સદતર નિઃશસ્ત્ર હોવાને કારણે ખુદ દિદમાં કામચલાઉ સરકાર ગ્યાખવાનુ અથવા તેા જોવી સરકારની નેતાગીરી નીચે સશસ્ત્ર જંગ ખેલવાનું શક્ય નથી. એથી પૂર્વે એશિયામાના “દિદ સ્વાતંત્ર્ય સઘે”, દિદના તેમ જ બહારના સર્વ દેશલક્ષ્ય દિદીઓના ટેકાથી, એ કાર્ય ઉપારી લેનું જોઈએ અને એ સઘે જીબી કરેલી આઝાદ દિદ કોંગની સહાયથી આઝાદીનુ આખરી યુદ્ધ લડવુ જોઈએ, એ એની પવિત્ર ફરજ છે-ધર્મ છે.

“ આઝાદ દિદ સરકારને દરેક દિદીએ વફાદાર રહેવુ જોઈએ. એ વફાદારી મેળવવાનેા એને અધિકાર છે. એ સરકાર પોનાના બધા નાગરિકોને ધાર્મિક સ્વાતંત્ર્ય તથા સમાન અધિકાર અને સમાન તકોની ખાનરી આપે છે. તમામ પ્રજા અને એના સર્વ વિભાગોના સુખ અને આખાદી માટે, દેશના બધા જ આગકોને એક સરખી રીતે સલાખવા માટે અને પરદેશી સરકારે બૂતકાળમા કપટથી પેના કરેલા સર્વ જોક્ષોને નાખૂદ કરવા માટે એનો મક્કમ નિરધાર છે.

“ ઇશ્વરને નામે, દિદના લોકોને એક પ્રજામા પલટાવનાર બૂત-કાલીન પેદાઓને નામે અને આપણા માટે વીરતા અને ન્વાર્પણનેા બચ્ચ વારમા મૂકી જનાર સદ્ગત વીરોને નામે, અમે દિદના લોકોને અમારા ઝંડા નીચે એકત્ર થવાની અને દિદની આઝાદી માટે જંગ ખેલવાની હાકલ કરીએ છીએ. અકોર્મ અને દિદમાંના એમના મળતીઆઓ સામે આખરી યુદ્ધ આગવવાની અને એ જંગ બદા-દુરી, ધેર્ષ અને આખરી વિજય ઉપરની અચ્ચ થકા સાથે ખેલવાની અમે હાકલ કરીએ છીએ. દિદની ધરતી પરથી દુરમનને દાંકી કાઢવામાં આવે અને દિદના લોકો ફરી એક વાર ગ્વાધીન થાય ત્યા સુધી આ જંગ ખેલવાની અમે હાકલ કરીએ છીએ

૧૭૦ : શ્રી. સુભાષચંદ્ર બોઝ

પ્રયત્નમાં શક્ય હોય એટલી મધી રીતો અજમાવી વ્નેષ્ટિ-ચારણ અને પ્રચારકાર્ય, બ્રિટિશ માનસો બદલવા, તામરાં અને ભાષકોડ અને છેલ્લે, સશસ્ત્ર બંડ પણ આ બધા પ્રયત્નો તત્કાલ પૂર્ણતા નિષ્ફળ ગયા છેલ્લે ૧૯૨૦ માં નિષ્ફળ બનેલી હિંદી પ્રગ્ન નરા માર્ગની શોધમાં દાક્ષ માગતી હતી ત્યારે મહાત્મા ગાંધીજી અસકાર અને સવિનયભંગનું નવું મન્ત્ર લઈને આગમ આ યા

“ આ રીતે હિંદના લોકોને પોતાનું રાજકીય આત્મજ્ઞાન પાછું મેળવું એટલું જ નહિ પણ ફરી એક વાર પોતાની ગર્વ કીય અમિતા એમણે પ્રાપ્ત કરી લીધી તેઓ એક જ અવાજે બોલવા લાગ્યા અને એ જ સર્વમાન્ય ધ્યેય માટે અગડિત નિશ્ચય બળથી મથવા લાગ્યા ૧૯૩૭ થી તે ૧૯૩૯ સુધી, આઠ પ્રતિમાના કોંગ્રેસ પ્રધાનેમળોના ઝર્ષદ્વારા, પોતાનું તત્ત્વ સમાજી શકવા પોતે શક્તિમાન કે એનો પુલો આપ્યો આ રીતે, આ વિશ્વયુદ્ધને વખતે, હિંદની સુક્રિય માટેના અભિમ સત્રામનો સમર બગાડ પાડી ગયો છે જર્મની અને તેના સાથીગોએ મળીને યુરોપમાં આપણા દુરમન પર સન્નિહ પ્રકારા ધ્યાં છે, ને જલદ એશિયામાં જાપાન અને તેના સાથીદારોએ તેને બેહાન બનાવ્યો છે

“ અત્રેજી ગભ્યે પોતાના બાકપટથી હિંદીઓને બનાવી લઈને તથા લૂટણાજી અને શોષણથી તેમને બૂખમગ અને મૃત્યુના મુખમાં ધકેલીને હિંદી પ્રજાની શુભેચ્છા સંતો ગુમાની દીધી કે આજે એ તદ્દન હમમગની ગ્થિતિમાં જીવે કે એ કમનસીમ ગભ્યની ડેલી નિશાનીઓનો નાશ કરવા માટે એક જ જવાબની જરૂર છે એ જવાબ પ્રગ્નસ્વી એ કાર્ય હિંદની આજ્ઞા દોગા છે

“ આજ્ઞાદીની ઉચ્ચ ઊગમની ઘડી આવી પડેલી છે તે વખતે, અત્યારે હિંદી લોકોએ એમની કામચલાઉ સરકાર સ્થાપીને એ સર

ધરની ઝંડા નીચે આખરી જંગ ખેત્રી લેવો જોઈએ, પણ બધા દિંદી નેતાઓ જોડમાં હોવાને કારણે તથા સર્વ દિંદીઓ સદંતર નિઃશસ્ત્ર હોવાને કારણે ખુદ દિંદમાં કામચલાઉ સરકાર સ્થાપવાનું અથવા તો એથી સરકારની નેતાગીરી નીચે સશસ્ત્ર જંગ ખેત્રવાનું શક્ય નથી. એથી પૂર્વ એશિયામાંના "હિંદ સ્વાતંત્ર્ય સંઘે", દિંદના તેમ જ બહારના સર્વ દેશભક્ત દિંદીઓના ટેકાથી, એ કાર્ય ઉપાડી લેવું જોઈએ અને એ સઘે જામી કરેલી આઝાદ દિંદ ફોજની સહાયથી આઝાદીનું આખરી યુદ્ધ લડવું જોઈએ, એ એની પવિત્ર ફરજ છે-ધર્મ છે.

“ આઝાદ દિંદ સરકારને દરેક દિંદીએ વફાદાર રહેવું જોઈએ. એ વફાદારી મેળવવાનો એને અધિકાર છે. એ સરકાર પોતાના બધા નાગરિકોને ધાર્મિક સ્વાતંત્ર્ય તથા સમાન અધિકારો અને સમાન તકોની ખાતરી આપે છે. તમામ પ્રજા અને એના સર્વ વિભાગોનાં સુખ અને આગાહી માટે, દેશનાં બધાં જ આગકોને એક સરખી રીતે સંભાળવાં માટે અને પરદેશી સરકારે બૂનકાળમાં કપટથી પેદા કરેલા સર્વ બેદોને નાખૂદ કરવા માટે એનો મુક્ત નિરંધાર છે.

“ હૃદયને નામે, દિંદના લોકોને એક પ્રજામાં પણાવનાર બૂનકાલોન પેદાઓને નામે અને આપણા માટે વીરતા અને સ્વાર્પણનો બચ વારસો મૂકી જનાર સદ્ગત વીરોને નામે, અમે દિંદના લોકોને અમારા ઝંડા નીચે એકત્ર થવાની અને દિંદની આઝાદી માટે જંગ ખેત્રવાની હાકલ કરીએ છીએ. અંગ્રેજો અને દિંદમાંના એમના મળતીઆઓ સામે આખરી યુદ્ધ આરંભવાની અને એ જંગ બદા-દુરી, ધર્મ અને આખરી વિજય ઉપરની અચ્છ શ્રદ્ધા સાથે ખેત્રવાની અમે હાકલ કરીએ છીએ. દિંદની ધરતી પરથી દુસ્મનને હાંકી કાઢવામાં આવે અને દિંદના લોકો ફરી એક વાર સ્વાધીન થાય ત્યાં સુધી આ જંગ ખેત્રવાની અમે હાકલ કરીએ છીએ.

જવારી ગેમા આની હતી 'ગ્રેપ કલેક્ટીંગ' નામના ટ્રિકિટોના સત્તાવાર પ્રકાશનમા આ ટ્રિકિટોને આઝાદ હિન્દ સરકારની ટ્રિકિટો તરીકે જોગખાવવામા આવી ડ

“આ બની વાતા બનાવ * કે આઝાદ હિન્દ મુક્તિ ગે આત ગ્રાખીન કાયદાના ધોરણે સ્થપાયેલી સરમગ હતી ને એને યુદ્ધ વાહેર કમવાનો અને યુદ્ધ ચનાવવાનો જોટલો સિટન અને અમેરિકાને હમક હતો એટલો જ હકક હતો

“હવે સવાન એક જ પાકી ગહે કે તે નામદાગ શહેનશાહ સામે લડાઈ ચનાવવામા આઝાદ હિન્દ ફોજે કાઈ ગુનો કર્યો છે કે નહિ

“માનસીના અધિકારીના સ્વીકારની ખામનમા હવે દુનિયા બહુ આગગ વધી છે તમે જ્યારે બને કાયદાની નજરે શહેનશાહ સામે લડાઈ ચનાવતા હો, પણ હકીનમા તો તમાગ દેશને આઝાદ કર નાને માટે જ ગ ખેવતા હો ત્યારે તાજ તમ્હની વફાદારીનો કાઈ સવાલ બોભો જ થતો નથી

‘તમે જો તમાગે આત્મા વેચના ન માગતા હો અને કેવગ ભાડૂતી સિપાઈ બનના ન માગતા હો—તો પછી તમાગ દેશ પ્રત્યેની તમારી વફાદારીની આટે આ ધમ્મની પીઠ ઉપર ખીજ કાઈ વફાદારી આવી શકે ડ ખરી?

“આઝાદ હિન્દ ફોજ કેવળ હિન્દની આઝાદી માટે જ લડતી હતી એની ખીજ કશી મમસદ સામીત થઈ નથી—કરી શકાઈ નથી પહેલેથી જેને સુધી સરકારી ગવાહોએ એક જ વાત કરી છે કે આઝાદ હિન્દ ફોજ હિન્દની આઝાદી માટે લડતી હતી

“ને પોતાના વતનની આઝાદી માટે લડવાનો હરકાઈ માનસીને જન્મસિદ્ધ હકક છે

આઝાદ સરકારનું

જાહેરનામું

“ ઈ. સ. ૧૯૫૭માં બંગાળમાં અંગ્રેજોને હાથે પહેલો પરાજય મળ્યો. એ પછી એકસો વરસના ગાળામાં અંગ્રેજો સાથે હિંદીઓએ સખત અને સખત લડાઈઓ લડ્યા કરી. આ સમયનો ઇતિહાસ અનન્ય વીરતા અને કુર્યાનીનાં ઉદાહરણોથી ભરપૂર છે. એ ઇતિહાસના પાનાઓમાં બંગાળના સિરાજ-ઉદ્-દૌલા અને મોહનલાલ, દક્ષિણ હિંદના હૈદરઅલી, ટીપુ સુલતાન અને વેલુ થામ્પી, મહારાષ્ટ્રના આપ્પાસાહેબ ભોંસલે અને બાહુરાવ પેશ્વા, અયોધ્યાની બેગમો, પંજાબના સરદાર શ્યામસિંહ અટારીવાલા અને ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઈ, તાત્પાટોપી, દુમરાવના મહારાજ કુવરસિંહ અને નાના-સાહેબનાં નામ હમેશને માટે સોનેરી અક્ષરે કાતરાચેલાં રહેશે. આપણા પૂર્વજોને પ્રારભમાં એ ખ્વાલ ન આવ્યો કે, અંગ્રેજો આખા હિંદને ઓહિયાં કરી જવા માગે છે અને તેથી તેમણે દુશ્મનનો સંગઠિત સામનો ન કર્યો. આખરે જ્યારે હિંદના લોકોને પરિસ્થિતિનું સાચું જ્ઞાન થયું ત્યારે એમણે એક થઈને જંગ ઉપાડ્યો અને ૧૮૫૭ ની સાલમાં, બાદશાહ બહાદુરશાહના ઝંડા નીચે, સ્વાધીનતાનું યુદ્ધ લડ્યા.

૧૭૨ : શ્રી. સુભાષચંદ્ર બોઝ

આ બહારનામા નીચે, કામચલાઉ આજ્ઞાદ હિંદ સરકારની ધર્મી નીચેની વ્યક્તિઓએ સહી કરી હતી:

શ્રી. સુભાષચંદ્ર બોઝ—સરકારના વડા, વઝીરે આજમ અને કુદ્દ તથા પરદેશ ખાતાના પ્રધાન.

લેફ્ટ. કર્નલ લક્ષ્મી : સ્ત્રીઓના સગકન ખાતાના પ્રધાન.

શ્રી એસ. એ. આયર : પ્રચાર ખાતાના પ્રધાન.

લેફ્ટેનન્ટ એ. મી. ચેટરજી : નાણાં ખાતાના પ્રધાન.

લેફ્ટેનન્ટ કર્નલ અઝીઝ એહમદ, લેફ્ટેનન્ટ કર્નલ એન. એસ. ભગત, લેફ્ટેનન્ટ કર્નલ જે. કે. ભોંસલે, લેફ્ટેનન્ટ કર્નલ ગુલઝાર-સિંઘ, લેફ્ટેનન્ટ કર્નલ એમ. એડ. કયાની, લેફ્ટેનન્ટ કર્નલ એ. ડી. લોકનાથન, લેફ્ટેનન્ટ કર્નલ એહસાન ઠાદીગ, લેફ્ટેનન્ટ કર્નલ શાહનવાઝ—લશ્કરના પ્રતિનિધિઓ.

શ્રી. એ. એમ. સદાય : પ્રધાનના દરબજના મત્રી.

શ્રી. ગમખિદારી બોઝ . સૌથી વડા સલાહકાર.

શ્રી. કરીમ ગની, શ્રી. દેવનાથ દાસ, શ્રી. ડી. એમ. ખાન, શ્રી. એ. યેલાખા, શ્રી. જે. થીરી, સરદાર ઈશિરસિંઘ—સલાહકારો.

શ્રી. એ. એન. મગ્દાગ—ધારાકીય સલાહકાર.

મહાત્માજી ને હિંદ

હિન્દના રાજકારણમાં મહાત્મા ગાંધીજીને મળેલો અદ્ભુત વિજય અધારણીય પ્રવૃત્તિની નિષ્ફળતા અને સશસ્ત્ર ક્રાંતિની અશક્યતાને આભારી છે. આજ ચાલીસ વર્ષથી હિન્દના રાજપુરુષો અધારણીય લડત લડી રહ્યા હતા. આ પ્રકારની લડતમાં સર્વોત્તમ અંગે વિવાદ-આતુર્ય અને વક્તૃત્વની છટા છે. આ પ્રકારની લડતમાં મહાત્મા ગાંધીજી બહુ નામના મેળવી શક્યા નહોતું. પછી તો પ્રગતને અધારણીય લડતમાંથી અદા બિડી જવા લાગી, અને ક્રાંતિકારી ચળવળ શરૂ થઈ. આ ચળવળ પણ કાંઈ એછા પ્રમાણમાં ફેલાઈ નહોતી. મહાયુદ્ધમાં તો હિન્દમાં સશસ્ત્ર બળનો ઉડાવવાની તજવીજ પણ થયેલી ખરી. પરંતુ ઇંગ્લાંડની લશ્કરી તાકાત ન્યારે ખીન્ને રથને પૂરેપૂરી રોકાઈ હતી ત્યારે પણ સશસ્ત્ર બળવાનો આ પ્રયાસ નિષ્ફળ નીવડ્યો. એ નિષ્ફળતાએ લોકોને ખતાવી દીધું કે હિન્દના રાજકીય સવાલનો ઉકેલ કરવામાં હિંસા-પ્રધાન ઉપાયો અસંભવિત છે ને એમને સફળ થવાના સંયોગો નથી.

આમ દેશ પોતાની માનહાનિથી પરેશાન થઈ રહ્યો હતો. ને એના નિવારણ માટે અધારણીવાદ ને હિંસાવાદની અપેક્ષાએ નવી જ રીતિનીતિ મામતો હતો. એ સમયે મહાત્મા ગાંધીજી આવ્યા ને હિન્દે એમને અપનાવી લીધા. આજની હિન્દી મહાસત્તા એ મહાત્માજીનું સર્જન છે. મહાત્માજીની રીતિનીતિ ધણી જ વ્યવહાર-દક્ષ છે. એ વીજળી જેવા દેખાય છે. એમની બાષા ક્રાંતિવાદીની છે, પરંતુ એમનું હૃદય નાશ તરફ નથી. એ વર્ગ-સમન્વયમાં ખમ્તે છે. એ દિન્દુ અને મુરિલમને એક કરવા માગે છે. સર્વથી ને અવર્ણને એક

૧૭૬. શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

કરવા માગે છે મૂડીનાદી અને મજૂરને એક કરવા માગે છે જમીન-દાર ને ખેડૂતને એક કરવા માગે છે એમની દૃષ્ટિ ભૂતલાની છે એમનામા વિદ્વેષ જેવું નથી દુશ્મનોમા પણ એ માન પેલા કરી શકે છે

મહાત્માજી હિન્દને આઝાદ કરવામા હજી સુધી નિષ્ફળ નીવડયા છે મહાત્માજીની નિષ્ફળતાના ક્રેટનાક મુખ્ય કારણો છે કાર્ષ પલુ દેશનાયકનું સામર્થ્ય એના અનુયાયી ગણુની વિરાળતામા નથી, પણ એકચિત્તામા છે ઘણા થોડા અનુયાયીઓથી બીજા દેશનાયકો પોતાના દેશની આઝાદી મેળવી શક્યા છે, પરંતુ મહાત્માજીના અનુયાયીઓ એટલા વિધવિધ પ્રમગ્ના લોકો ને વર્ગોમાથી આવ્યા કે કે એમનામા વિચારોનો એકરાગ નથી આદર્શોની એ તાનતા નથી એમની ભાષા ને પરિભાષા પણ એક નથી

મહાત્માજીની નિષ્ફળતાનું બીજું કારણ એ છે કે એ પ્રગળ નોને જેટલા સમજે છે, એટલા વિરોધીજનોને નથી સમજી શકતા મહાત્માજીનું ન્યાયશાસ્ત્ર એ ઈંગ્લાંડની સરકારનું ન્યાયશાસ્ત્ર નથી

મહાત્માજીની નિષ્ફળતાનું ત્રીજું કારણ એ છે કે એ પોતે ઉઘાડી ગત એ છે પરંતુ ગજકીય લડત એ કાર્ષ ધર્મ-પ્રચાર નથી ગજકારણમા ચાય એવા ધર્મજો તો જ ગદી શકીએ એટલે મુત્સદીગીરીનો સર્વથા ત્યાગ ધર્ષ શકે નહિ એમની નિષ્ફળતાનું એક મહત્વનું કારણ એ પણ છે કે આતર ગજકીય પ્રચારનો ઉપયોગ નથી કરતા અદ્વિસક લડાઈમા મુત્સદીગીરી અને પ્રચારકાર્ય અનિવાર્ય બને છે એમની નિષ્ફળતાનું સર્વથી વિશેષ કારણ તો એ છે કે મૂળગત પ્રિગ્રાધી હિતો સાથે બદ્ધારથી એક ગગ સાધવામા ગજકીય લડતમા તામત નથી આવતી પણ જીનટાની નમજાઈ આવે છે

સામાજિક ને રાજકીય

રાજકીય આઝાદીની લડત કદી પણ સામાજિક બહેતરીની લડતથી ભુદી પાડી શકશે નહિ જે પક્ષ આમવર્ગની સામાજિક ને આર્થિક આઝાદી મેળવી શકશે તે જ રાજકીય આઝાદી મેળવી શકશે. સામાજિક સમાનતા સિરાયની રાજકીય આઝાદી તો આંતરવિગ્રહના મૂળ જ રાખે

આઝાદ દેશનું બધારણુ ઘડવામા તે જ લેડિતો અવાજ હોઈ શકે, કે જેઓ આઝાદીને માટે લડે છે જેઓ શાહીવાદી ઓચથી જીવે છે તે જેઓ ગણકીય લડતથી વિમુખ કે વિરોધી રહે છે એને બધારણુ ઘડવામા કશો જ અવાજ નહિ હોવો જોઈએ જે પક્ષ આઝાદી માટે લડે તે આઝાદી મેળવશે એ જ પક્ષ રાષ્ટ્રનું ભાની બધારણુ નક્કી કરશે

કાર્યક્રમની રૂપરેખા

ઉદ્દામ પશુની જાગવાખોરીમાં એક નવો જ પક્ષ રચી વિચાર-સરખી અને રચી કાર્યક્રમ સાથે બહાર આવશે. એવા પક્ષના કાર્યક્રમની રૂપરેખા આમ દેરી સકાય :

૧ : આ પક્ષ સર્વ રીતે આમર્શની એટલે કે કિસાનો વગેરેની તરફદારી કરશે, અને કોઈ રીતે સ્થાપિત દિતો જેવા કે જમીનદારો, મૂડીદારો કે શાહુકારોની તરફદારી નહિ કરે.

૨ : એ પક્ષ દિ-દની સંપૂર્ણ આર્થિક અને રાજકીય આઝાદી માગશે ને એને માટે સીધી લડત લડશે.

૩ : આ પક્ષ સમસ્ત દિ-દ માટે સમૂહ-અધારણું માગશે. પણ થોડા ધર્મ સુધી મજબૂત મધ્યસ્થ સરકારની સરમુખત્યારી સ્થાપશે.

૪ : દેશના ઔદ્યોગિક અને ખેતી વિકાસ માટે પદ્ધતિપૂર્વકની આર્થિક આયોજના ધડશે.

૫ : આ પક્ષ જીવનના સર્વ ક્ષેત્રોમાં સમાનતા માગશે ને નાતજાતનાં બેદો-અધનો દૂર કરશે અને સામાજિક કાયદાનાં જૂતાં કલેવરો રદ કરી અઘતન કાયદાઓ ધડશે. પંચાયત-તંત્રની સ્થાપના કરશે.

૬ : અઘતન ધોરણે ચલણ અને આંતની પદ્ધતિ દાખલ કરશે.

૭ : તાલુકદારી પ્રથાનો નાશ કરીને દિ-દ સમસ્તમાં એકધારી મહેસુલ-પ્રથા દાખલ કરશે.

વિચાર દર્શન : ૧૭૬

૮ : એ નિકટોરિયન પ્રજાવાદ નહિ કબૂલ કરે. પણ લાંકરી શિસ્તથી સંગઠિત થયેલા એક મજબૂત પક્ષના શાસનમાં માનશે.

૯ : એ સર્વ ક્ષેત્ર આંતરરાષ્ટ્રીય સાધનોના ને સંસ્થાઓના સકય એટલો ઉપયોગ કરશે.

૧૦ : દેશના તમામ પ્રગતિકારક મંડળોને એક મધ્યસ્થ તંત્રની નીચે લામા કરશે.

ફ્રેસીઝમ ને કોમ્યુનીઝમ

ફ્રેસીઝમ અને કોમ્યુનિઝમ બે પરસ્પર વિરોધી છે અને કદી એક યર્ષ શકે નહિ એમ માનનાતું કારણુ નથી એ વાત જ મને તાત્વિક રીતે ખોટી લાગે છે. જગત ઉપરથી ઉત્ક્રાંતિનો સિદ્ધાન્ત નાબૂદ નથી થયો બેમાથી કોઈપણ એકની જ પસંદગી કરવાની છે એ વાત બરાબર નથી. કોમ્યુનિઝમ અને ફ્રેસીઝમ એ બેના સયોગી-કરણુમાથી એક ત્રીજો જ પ્રબધ નીકળી આવે એ વધારે સભવિત છે.

ફ્રેસીઝમ અને કોમ્યુનિઝમ પરસ્પર વિરોધી પ્રમધો હોવા છતાં બન્નેમા કેટલીક વાતો સામાન્ય છે. ફ્રેસીઝમ અને કોમ્યુનિઝમ બન્ને વ્યક્તિ ઉપરના રાષ્ટ્રના વર્ત્તસ્વમા માને છે. બન્નેને ધારાસ ભાઓના વિવાદો તર્ક ચીક છે. બન્ને એક મજબૂત પક્ષના શાસનમા માને છે. બન્ને, પક્ષની સમુખત્યારીમાં માને છે બન્ને, લઘુમતી ક્ષામેના કોમીય અને પગથપી હિતોની અનગણુના કરે છે બન્ને ગધૂના યોજનાપૂર્કના ઉદ્યોગીકરણુમા માને છે આ ઉભયમાન્ય વાતોમાથી એક નવા જ પ્રમધની ગ્યના અમભવિત નથી એ નવા પ્રમધને 'સામ્યવાદ' કહી શકાય હિન્દનો ઉદ્ધાર આ 'સામ્યવાદ' માં છે અને આવા પક્ષથી જ થશે

કોમી સવાલ

કોમી સવાલ એ દિન્દની એકતાનો સવાલ નથી, શાહીનાદી સનામતીનો સવાલ છે. આપણે જેટલા પ્રમાણુમા કોમી સનામતને મહત્ત્વ આપીએ છીએ એટલા પ્રમાણુમા શાહીનાદની જડ સનામત બનાવીએ છીએ. આપણે કોમી સવાલ તરફ નજર જ નહિ નાખીએ તો એ સવાન આપોઆપ શમી જશે. આપણને લાગે વળગે છે ત્યા સુધી કોમો જેવું કાઈ હયાત જ નથી, આમ આપણે માની લઈએ મહાસભાના દરવાજા ઉઘાડા છે જે આઝાદી માટે લડશે એ જ દિન્દના બધારણુમા અવાજ રજૂ કરી શકશે એટની વાત આપણે અપક જાહેર કરની જોઈએ છે.

વિરોધીઓ તમને જે માર્ગે દોરવા માગે એ માર્ગે તમે દોરઓ એટની તમારી નમગાઈ વિરોધીઓ તમારી પાસે જે કમવવા માગે એ તમે ન કરો એટલી તમારી લડાઈ.

કોમી ચુકાદાએ કોમી પ્રશ્ન જાઓ ક્યો એના ઉપર જેટલુ તમે ધ્યાન આપો એટની તમારી નમગાઈ એ તરફ જેટલા બેપગવા બનો એટલી તમારી લડાઈ.

મારી પરિભાષા

આપણે રાષ્ટ્ર વાપરીએ છીએ પણ અર્થોની મોખવટ નથી અહિંસા ધર્મનો અર્થ ગાંધીજીનો જુદો છે ગાંધીનાદીઓનો જુદો છે. ઉદામવાદીઓનો જુદો છે આપભોગ ને બલિદાન વચ્ચેના મર્મ-ભેદ પણ અર્થના બહારથી દેખાતી સમાનતાએ ઘણા નથી સમજતા અને પરિણામે આપણી રાષ્ટ્રવાદી પગલાણમાં શાસ્ત્રીય મોખવટ કરતા સાક્ષર બ્યાપકતા છે હું માગ પોતાના અર્થ કહી સલામતુ

જેમ ઈશ્વરને પહોચવાનું સાધન ધર્મ તેમ આજાદીને પહોચવાનું સાધન અહિંસા

આપભોગ એટલે સમષ્ટિને ભોગે વ્યક્તિનો સૈદ્ધાન્તિક સદાચર બલિદાન એટલે સમષ્ટિના હિતસાધન માટે વ્યક્તિએ સહન કરેલી તુકસાની

આપભોગમાં ભક્તિ છે, બલિદાનમાં સિપાહીગીરી છે બધા ભક્તો નથી બની શકતા, પણ સિપાહી થઈ શકે છે

મુક્તિ અથવા મૃત્યુ

જેરકાયદે વર્તાણુક ને અન્યાય સાથે સમાધાન સાધી જાત પેસવાનુ મારા સ્વભાવમા નથી આવી કિંમત આપના કરતાં તો ભલે આ જિંદગીનો અંત આવે. આજના આવા સન્નેગોમા જીવવું મારે માટે શક્ય નથી મને જેલમા જ ગણવાનો જ્યારે સરકારે નિશ્ચય કર્યો છે ત્યારે મારો જવાબ આ છે મુક્તિ અથવા મૃત્યુ. હા, આથી તાત્કાલિક લાભ નહિ મળે, પરંતુ અવિદાન કદીયે વ્યર્થ જતુ નથી, ઉચ્ચ અવિદાન તેમ જ યાતના દ્વારા જ કોઈ પણ ધ્યેય પોષાય છે અને તેનો જવાબો થાય છે. શક્તિના રક્તબિંદુમા જ ધર્મનાં ખીજ રહેલા છે એ અમરવિદ્યાન તો પ્રત્યેક જમાનામા ને પુનિચિતિમાં સાચુ છે

આ નશ્વર જગતમા દરેકનો વિનાશ થાય છે ને થશે માત્ર વિચાર, ધ્યેય અને સ્વપ્નો જ વિનશ્વર રહેશે કોઈ પણ એક સિદ્ધિ અર્થે ભયે એક વ્યક્તિ મરે પણ એ ધ્યેય એના મગ્નુ બાદ, હજારો પ્રાણુમા પ્રગટ થશે. એક જમાનાના વિચાર ને સ્વપ્નો ખીજને વારસામા મળે છે યાનના અને અવિદાનના દૈવી તરવ વડે જ કોઈ પણ ધ્યેયની સિદ્ધિ થઈ શકે છે

એક ધ્યેય ખાતર કોઈ વ્યક્તિ જીવે અને અ તે પ્રાણુર્પણુ કરે તો તેને માટે આથી વિશેષ ખીજો કયો આનંદનો વિષય હોઈ શકે? અપૂર્ણ રહેલા પોતાના ધ્યેયમાથી એનો પ્રાણુ ખીજા નના પ્રાણુ સર્જશે એવા ભાવથી વધુ કયો આત્મસંતોષ સંભવી શકે? ગિરિનૃગો ને કદ-ગરો અને જહદ સપાટી ઓળગીને રાષ્ટ્રના ખૂણે ખૂણે તેમ જ જળસીમા વીધીને દર દરના દરિયાપાગના દેગો સુધી પોતાનો સદેગો

૧૮૪ : શ્રી. સુશાપચંદ્ર બોઝ

અચૂક પદોંચમે એવી ખાતરીવાળો આત્મા વિગેર શી હજમ્પ્રાપ્તિ વાગી શકે? પોતાના ધ્યેયની વેદી પર શાંતિપૂર્વક પ્રાણાર્પણથી વધારે આ ખવાતી જતી જિંદગી શું સિદ્ધ કરી શકવાની હતી ?

આમ ગોખ્લુ જ દે કે યાતના અને અપિદાનથી કોઈને ગુમાવવાપણુ ગહેતું નથી. પંચમદામૃતતા બનેલા ગરીબને ગુમાવાતો અકિનને મોટામા મોટો બદલો મગસનો છે અમગ છબનો એ અધિકારી બને છે ને આ છે આત્માનુ સદ્મલ્યુ. સાગરે ગાંડ્રને જિવાડવા કાળે વ્યકિતએ મગ્નુ જ ઘટે આગતી જુલે, સ્વતન્ અને ને એનો ખજ હકનો થાય એ માટે આને તું બને મૃત્યુ પામુ

માગ દેશનાંધેને એક જ મદેશ છે- 'મુલો નહિ કે ગુરામ ગહેતુ એ માનતી માટે મોટામા મોટો ગ્રાપ છે. બુલો નહિ કે અન્યાય અને ગેરવર્તણૂક સાથેનુ સમાધાનએ અતિ લામકર ગુનો છે. દુનિયાનો ઠાપદો યાદ કરો-ત્વચ્ચેન મુજિયા 'ત્યાગ કરીને બોગવ', યાદ રાખો કે અન્યાય સામેનું મુદ્દ એ મોટામા મોટો સદ્ગુણ છે

આગની સરકારને તો હું એટલું જ કહીશ અન્યાય અને કામીવાદને ગતે પગેલા, જાનવિનાના તમારા તત્તોને રોડો પાછા ફરવાનો હજી સમય છે. તમે ફેકેતુ થશ તમાગ પર જ હુમલો ન કરે એ બેભે

પરાજયની પહેલી પળે

અલ્હદેશમાંથી હું ભારે હૃદયે વિદાય લઈ રહ્યો છું. ૧૯૪૪ ના ફેબ્રુઆરીથી આજ મુઘીમાં આ ધરતી ઉપર તમે અનેક વીરસંગ્રામો ખેડ્યા છે. આપણા આઝાદી સંગ્રામનું પહેલું યુદ્ધ, આપણે ઇન્ફાલમાં અને અલ્હદેશમાં, હારી બેઠા છીએ-પણ પહેલું યુદ્ધ જ. હજી તો ધણું યુદ્ધ લડવાનાં બાકી છે. હું તો જન્મથી જ આશાવાદી છું. કોઈ પણ સંલોગોમાં પગજ્ય તો હું સ્વીકારવાનો નથી. ઇન્ફાલનાં મેદાનોમાં, આરાકાનનાં જંગલો અને હુંગરાઓમાં, અલ્હદેશના તેલવિસ્તારોમાં અને અન્યત્ર, તમે શત્રુઓ સામે જે મહાનગી દાખવી છે તે હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામના ઇતિહાસમાં સર્વદા અકિત રહેશે.

સાથીઓ, કટોકટીની આ ઘડીએ મારે તમને એક જ આદેશ આપવાનો છે; અને તે એ કે થોડીક વારને માટે અગર જે આપણે પગજ્ય સ્વીકારવાનો છે, તો તે આપણે વીરોની પેઠે સ્વીકારીએ, શિસ્ત અને સ્વમાનના ઉચ્ચતર ધોરણોનું સાગોપાગ પાલન કરીને સ્વીકારીએ. હિંદીઓની ભવિષ્યની પેઠીઓ-જેઓ ગુલામીમાં નહિ પરંતુ આઝાદીમાં જન્મશે અને જીવશે-તમારી પ્રથક કુર્યાનીઓને પ્રતાપે જ-તેઓ તમાગ ઉપર આશીર્વાદ વગસાવશે, જગતને તેઓ સંભળાવશે કે મલિયુપુર, આસામ અને અલ્હદેશના રણક્ષેત્રોમાં લડીને અને પરાજિત થઈને પણ, તમે સ્વાધીનતાની સિદ્ધિનો માર્ગ સાફ કર્યો હતો.

૧૮૬ : શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

જાઉં છું એના નક્ષત્રને માટે તમે, આઝાદી જંગના અગ્રેસરો, તમારા સર્વસ્વનું જ્ઞાતિવાન આપગો એ જાનન મને તનમગ પશુ શકા નથી આપણા આઝાદી-જંગની, જ્યતને કોઈ બીજો ખૂલે શરૂઆત કરનાગએ તમાગ જીવનમાથી પ્રમદમયી પ્રગ્ણા મેગવશે

મારુ આ યુદ્ધોત તો, હું અહી તમારી સાથે જ રહો હોત આપણી આ ક્ષણજીવી દારના દુ ખમા તમારી સાથે ભાગ પડાવત પશુ માન પ્રધાનો અને ઉચ્ચ અમનદારોના આગ્રહથી હું સ્વદેશ છોડુ છું-અન્ય જઈને આઝાદીનું આપણુ યુદ્ધ ચાનુ ગખના

પૂર્વ એશિયા ા અો દિ દની ધગતી ઉપરના માગ દિ દી દેશમાન્ધ વોને હું પૂરેપૂરા પિજાણુ છું અને પિજાણુ છું માટે જ હું તમને ખાતરી આપી શકુ છું કે ગમે તેરા સયોગોમા પશુ એ સ્વાતંત્ર્ય સત્રામ જારી જ ગખશે અને તમે આપેલી કુરમાનીઓ અને વેઠેલી યાતનાઓ અફા નહિ ગાય. મને નિસખત કે ત્યા મુધી હું તો, ૧૮૪૩ ના આપ્ટો ગની ૨૧ મીએ મે જે શપથ લીધા છે તેને વફાદારીપૂર્વક વગગી રહીશ અને ૩૮ કરોડ જેટના મારા દેશમાન્ધ વોના કન્યાણુ અર્થે-એમની મુક્તિ અર્થે શક્ય તેટનુ જબુયે કરી છૂટીશ મારે તમને પશુ એ જ આગ્રહ છે કે મારી ગેઠે તમે પશુ આશાવાને વળગી રહેશો અને ઉપાનો ઉદય ગાઢતમ અધમર પછી જ થાય છે એવી મારી માન્યતાને સ્વીકારશો

દિન્દ આઝાદ થશે જ અો તે થીડા જ વખતમા

ધ્વિરનો આશીર્વાદ બીતરો તમારા ઉપર

છેલ્લો સંદેશ

અહાલદેશમાંથી જે ભારે હૃદયે વિદાય લઈ રહ્યો છું આપણા સ્વાતંત્ર્યવિગ્રહનું પહેલું યુદ્ધ આપણે હારી મેકા છીએ—પણ ફક્ત પહેલું જ હતું તો ઘણા યુદ્ધો બાકી છે એકાદ યુદ્ધમાં પરાજય પામીને નિગરા થવાનું હું ઠાઈ પણ ઠાગણું જોતો નથી તમે—અહાલદેશના મારા દેશમાધવોએ—માઠરે વતન પ્રતેની તમારી ફળ દુનિના આખીને તારીફ કરવી પડે એવી રીતે બગની છે તમે તમારું સર્વસ્વ—માનવસપત્તિ, દ્રવ્ય અને સામગ્રી ઉતારતાથી આખી ચૂકના છો સર્વસ્પર્શી યુદ્ધ માટેની તૈયારી એટલે શું એ તમે તમારા વર્તનથી બતાવી આપ્યું છે પણ આપણી સામેના બગો અતિ પ્રચંડ હતા, અને પરિણામે હાલ થોડા વખતને માટે તો આપણી આજીવીનું આ અહાલદેશવાળું યુદ્ધ તો આપણે હારી જ મેકા છીએ

નિઁવાર્થ સમર્પણદત્તિની જે ભારના તમે બતાવી છે અને ખાત્ર કરીને—મે મારું વડું મથ અહાલદેશમાં ખસેડવું પડી—તે એ તો માગથી હું ઇવીશ ત્યા સુધી કદાચ નહિ વિસરાય

આ ભાવનાને ઠાઈ પણ શક્તિ કદી કચડી શમ્મે નહિ એવી મારી શ્રદ્ધા છે હું તમને વિનવું છું કે દિલ્લી આઝાદીને ખાતર એ ભાવના ટકાવો ગખતે દિલ્લી આઝાદી માટે રૂગી યુદ્ધ લડવાનો ધન્ય દિવસ બગે ત્યા સુધી ઉત્તનશિરે બહા મરેઝાની માગી તમને વિનવું છે

૧૮૮ : શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

હું મારી ગણજીવીની અભિવેશ છોડતો નથી મને પોતાને તો
અહીં જ રહીને આપણા ટુકમુદતી પરાજયનું દુઃખ તમ સૌની સાથે
સહેવાનું વધારે ગમત પરંતુ મારા પ્રધાનોની અને ઉચ્ચ દરજ્જાના
અમનદારોની આગ્રહભરી સલાહ કે કે દિલ્હી આઝાદીની લડતને
વ્હરી ગમવા માટે મારે અભિવેશમાંથી બીજા ક્યાક ચાલ્યા જવું
જોઈએ જન્મથી જ હું આશાવાદી છું અને પરિણામે દિલ્હીની
સ્વાતંત્ર્યસિદ્ધિને હવે થોડા જ વખતની ગાંઠ છે એની મારી શ્રદ્ધા
આજે પણ અવિચળ જ છે એ જ આશાસદને હૃદયમાં ગમવાની
હું તમ સાથે વિનવું કરું છું

૧. ઉપા પહેલા ગાંઠમાં ગાંઠ અન્ધકાર આરનાનો જ-એમ મે
તમને અનેકગણ કહ્યું છે અસારે આપણે ગાંઠમાં ગાંઠ અન્ધકાર
સોસગ પસાર થઈ ગયા છીએ એટલે ઉપા હવે દુઃખ નથી

દિલ્હી આઝાદ થશે જ

અભિવેશની પ્રજ્ઞ અને અભિવેશની અગમરે આપણા આઝાદી
જગતે ચનારવામાં સમ્યક્ તેટલી બધીય સહાયતા મને કરી છે, તે
બામત તેમના પ્રત્યે દૃઢતાની લાગણી વ્યક્ત કર્યા વગર આ સંદેશ
હું પૂરો નજ કરી શકું અભિવેશનું એ નાશુ અત્યંત ભારતને
દાથે જ શ્રીની શકે અને તે દિવસ પણ હવે દુઃખ નથી

ધ નિક્ક લા બ જિ ન્દા બા દ !

આ ઝા દ દિ ન્દ જિ ન્દા બા દ !

જ ય દિ ન્દ !

સુભાષચંદ્ર બોઝ

આઝાદ દિન્દ સેનાના સરસેનાપતિ

नय छिंद

जिंडा, सोये भारतके नसीबोके नया हो,
आझादी यों लेते हैं नवान, ले के दिआ हो;
जू—ज्वार अतो मेरे शेर छिन्द सिपाही,
दुश्मनकी सहे तोड हो, छक तडलका मया हो. १

अ, छिन्दके अदलेमे, अइ यीज ली क्या है,
रास्तेमे हो तो लार्छ उसे मार गिरा हो;
कर याद शहीदोंकी जू छस देशकी आतिर,
हो अके टोली ली, हमरों दुश्मनसे लडा हो. २

हो लूअ, या तकलीक, रुकावट, हो थकावट,
आ नज्मे गिरा हमका ली हंस करके दिआ हो
क्यों लाज क्रिया अण रहे, दुश्मनके हवाले,
अण लस्करे छिन्दकी वहाँ धूम मया हो. ३

भीनारे कुतुअ देअता है राह तुम्हारी,
असकी अन्न-दीका तिरगेसे सग्न हो:
कुछ और तमना है न ज्वादिश मेरे दिअमे,
आझाद छिन्द-वतनमे 'नय छिन्द' थुला हो. ४

अउे उिये रडो जहं में

सर पर तिरगा अडा जलवा दिपा रहा है
कौमी तिरगे अउे उिये रडो जहा मे ,

हो तेग सरजुनन्दी जसे याद आरमा मे
तू मान है हमारा । तू शान है हमारी ;

तू शत का निगान हो । तू जन है हमारी
हउ ओक मसग की लू पर लडीह ये दुवाये ,

कौमी तिरगा अडा हम सौभ से उडाये
आकाश और जमीन पर । हो तेरा जेबनाला,

जुके जये तेरी पग पर । हउ ताज तप्तनाला
हउ कौम की नजरमे तु अमन का निशा हो ,

हो ऐसे मुखरसग सारा तेग जहा हो
मुस्ताक लीनमाणी पुरा हो डे गा रहा है ,

सर पर तिरगा अडा जलवा दिपा रहा है
कौमी तिरगे अउे उिये रडो जहा मे ,

कदम कदम पढाये न !

कदम कदम पढाये न
पुशी के गीत गाये न !

यह निन्दगी है कौम की
तो कौम पे लुटाये न !

तू शिरे हिन्द आगे पढ
मरने से तू कभी न डर

आश्मान तक छिटा के सर
नेशे पतन पढाये न !

तेरी हिम्मत पढती रहे
पुदा तेरी मुनता रहे

जो सामने तेरे यदे
तू भाक में भिलाये न !

यसो दिल्ली पुकार के
कौमी निशा सभ्वाल के

वाल किले में गाड के
लहराये न, लहराये न !

भारत भाग्य है जगा.

सम सुभ चैनकी जग्या अरमे । भारत भाग्य है जगा धुं
 -पल्लभ सिध गुजरात भराभा । प्राविड उक्त्य जगा
 ययत सागर विध्य द्विभाता । नीला जमुना जगा
 तेरे नित गुणु गाये,
 पुत्रसे अवन पाये
 सम जन पाये आशा

सूरज अनकर जगपर यमके ! भारत नाम सुभागा
 -जय हो, जय हो, जय हो, । जय जय, जय, जय, हो ! १

सगडे दिनमे प्रीत जसाये ! तेरी मीरी वाणी
 हर सुमेके गहनेवाने । हर मजहम के प्राणी
 सम भेद और ईर्क मिटाके
 सम जोदमे तेरी आदि
 गुये प्रेम की भाषा

सूरज अनकर जगपर यमके भारत नाम सुभागा
 जय हो, जय हो, जय हो । जय, जय, जय, जय हो ! २

सुमद समरे पभ पभेरे । तेरे ही गुणु गाये
 पास-जगी लगपू दनाये । अवन मे नदतु दाने
 सम भिनकर द्विद पुभरे—
 जय आकाद द्विद के नारे
 धारा देश दभाग

सूरज अनकर जगपर यमके ! भारत नाम सुभागा ।
 जय हो, जय हो, जय हो । जय, जय, जय, जय हो

तारीखामा तवारीख

- र्ध स १८८७ जन्युआरी शुभाषमाधुनो जन्मदिवस
 र्ध स १९१३ थी १९१७ दार्ध्मनामा अभ्यास
 र्ध स १९१७ आर्ध सी जेस ना अभ्यास माटे
 विनायतगमन
 र्ध स १९२० आर्ध सी जेस नी परीक्षा पास करी
 र्ध स १९२०-२१ वहीनगी तालीमनु वर्ष
 र्ध स १९२१ इष्टुआरी असदकाग वपते आर्ध सी जेस माथी
 गणनामु
 र्ध स १९२१ मार्च इन्धीज विद्यापीठनी थी जे नी परीक्षा
 पास करी
 र्ध स १९२१ अप्रील कनकता विद्यालयना आचार्य
 र्ध स १९२१ नवेम्बर ज्वरमेन दण गेरकायदेसर इगता छ
 भासनी सग
 र्ध स १९२१ मे जेठ महार नीडणीने पारडोलीनी लडत
 स डेलवानी रीत सामे विरोध
 र्ध स १९२२ ओक्टोबर जगान जणप्रनय सभ निवाग्लु समिति
 र्ध स १९२३ जन्युआरी 'ज गनेग कथा' ना तत्री मनी
 स्वगतपक्ष व्यवस्थापक इरवड' पन
 र्ध स १९२४ अप्रील कलकता डोग्पोरेशनना बीड आइसर.
 र्ध स १९२४ ओक्टोबर रजुमेशन १८१८ नीये र जेठ

१९४ : श्री सुभाषचंद्र बोस

- ध. सं. १९२७ मे. राजकेदमांची मुक्ति.
- ध. सं. १९२७ नवेम्बर. प्रमुख—गंगाणा प्रांतिक समिति
- ध. सं. १९२७ डिसेम्बर. मद्रास मद्रासआर्मा कारोआरी-समितिन
सशासद.
- ध. सं. १९२८ मे. प्रमुख मडारा-द्रीय-प्रांतिक युवक परि
पद. पुना
- ध. सं. १९२८ मे. पुनाथी अमदावाद आवी गांधीजने
साधमन कभिशन सामे सीधी लडत
विपाडवाने आसद.

- ઈ સ ૧૯૨૯ જુલાઈ વર્કોંગ કમીટીમા ગાંધીજીના ધાગસભા-
ત્યાગના ઠગવ સામે નિરૂણ વિગેધ
- ઈ સ ૧૯૨૯ ઓગસ્ટ અ નાહયાદ મહાસભા સમિતિમા વર્ગ
કમિટિ આમેના ઠગવ સામે વિરોધ કરી
ધાગસભા-ત્યાગનો ઠગવ રૂ દગવ્યો
- ઈ સ ૧૯૨૯ સપ્ટેમ્બર પ્રમુખ પંજમ યુવક પરિષદ, મધ્યપ્રાત
યુવક પરિષદ, વગડ યુવક પંચ
- ઈ સ ૧૯૨૯ ઓક્ટો ૧૦ ગોળમેજ પરિષદની જાહેરાતનો સગની
સ્વીકાર કરતું મહાત્માજી સમેતના
આગેવાનોના નિવેદન ઉપર સહી કરવાની
ના પાડી વગતુ નિવેદન પ્રગટ કર્યું
- ઈ સ ૧૯૨૯ ડિસેમ્બર લાહોર મહાસભા પૂર્ણ આગ્રહી માટે
સમાતર સગકાગ્ની સ્થાપનાનો ઠગવ રજૂ
કરો કારેવારી સમિતિમાથી ગાંધીજીએ
મુલાખને વ્યાતન કર્યા
- ઈ સ ૧૯૩૦ જાનુઆરી મહાસભા સમિતિમાથી, બગાગા પ્રાતિક
સમિતિના પ્રમુખ સમાથી ગાંધીનામા
- ઈ સ ૧૯૩૦ એપ્રિલ સવિનય કોર્સન ભગમા ગિરફતારી જેનમા
એમના ઉપર હુમનો થયો
- ઈ સ ૧૯૩૦ નવેમ્બર ફરીને જેવમા ગાંધી-છરિરીન કરાર
- ઈ સ ૧૯૩૧ માર્ચ જેવમાથી છટયા કરાવી મહાસભામા
સરદાર ભગતસિંહના ઠગવ ઉપરનુ
મશહુર વિવેચન ને નિવેદન
- ઈ સ ૧૯૩૧ ઓક્ટોમર. લીજલી ડાબણીમા

૧૯૬ : શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

- ઈ સ. ૧૯૩૧ ડિસેમ્બર. ધરેશાગી સમિતિએ ખાસ આમત્રણ
આપી ગાંધી-સુભાષ મુળધર્મા મુલા
મત કુની
- ઈ સ ૧૯૩૨ ફેબ્રુઆરી દિસાનાદી પ્રવૃત્તિમા છૂપી સાથેદારી
બંધ રેઝ્યુલેશન ૧૮ નીચે નજરકેદ
- ઈ સ ૧૯૩૩ માર્ચ નજરકેદમાથી સગરે મુળધર્ આગમોટ
ઉપર ડેઝા વિયેના પ્રયાણ
- ઈ સ ૧૯૩૩ મે સવિનય કાનૂનભંગને મોકુફ રાખવાના
ગાંધીજીના નિર્ણયની સામે શ્રી વિહન
ભાઈ સાથે સયુક્ત નિવેદન.
- ઈ સ ૧૯૩૪ ડિસેમ્બર દિન્દમા એ માસ માટે આ યા
- ઈ સ ૧૯૩૫ જાન્યુઆરી દિન્દમાથી વિયેના ગયા
- ઈ સ ૧૯૩૫ મે-સપ્ટેમ્બર. શ્રીમતી કમના નેહરુની માવજત
- ઈ સ ૧૯૩૫ મે દિન્દી સગરે વડી ધારાસભામા જાહેગત
કરી ડે સુભાષ દિન્દમા આવશે તે
પકડામે એને આવાહન લેખીને એ
દિન્દમા પાઠ કર્યાને મુળધર્મા પકડાયા
જેન્મા ને પડી ઘેર નજરકેદ બ યા
- ઈ સ ૧૯૩૭ માર્ચ મદાસજાની મરેખારી સમિતિના સલાસદ
- ઈ મ ૧૯૩૭ જુનાઈ બધનમુક્તિ
- ઈ સ ૧૯૩૭ નવેમ્બર. તમિયન સુધારવા વિયેના
- ઈ સ ૧૯૦૭ ડિસેમ્બર. ગ ટ્ર ઇનિ તરીકેની ચુલ્છી
- ઈ સ ૧૯૩૯ ત્રિપુગે મદાસજાના પ્રમુખપત્ની ચુલ્
જીમા શ્રી પદાભિ સામે વિજ્ય
ત્રિપુગે મદાસજાના ગષ્ટપતિ

तारीखोमां तवारीख : १९७

४ स. १९४०		गणपतिपदतु राखनासुं इरवडं प्रयोक्तो व्यापना, सरकारे पक्ष्या ने जेवमा.
४ स १९४० नवेबर		आभगलांत विपनासतो निरधार ने मुक्ति
१९४१ गनुआगी, १७		क्षयकतामाथी अदस्थ.
„ डेब्रुआनी		क्षयकतामाथी
„ मार्च १८		क्षयकतामाथी छिटावियन मोटरमा रवानगी
„ मार्च		सुभाषमाथु पर्वानिमां
„ डिसे २०	७	पर्व हार्थ २० पर जपानतु आक्रमणु
„ „	८	जपाने युद्धनी जलद्वेगत करी
१९४२ „	१५	सीगापांग जलानना हाथमा, ने १५ हज्जत सिंगीश, १३ हज्जत ओस्ट्रेलियन ने ३२ हज्जत हिंदी सिपाही डेड
१९४२ डेब्रुआगी	१७	सीगापांगना इरर पार्कमा कुठवागतु लापणु, हिंदी सैन्यो जपानीओने सगळे मूझीने सिंगीशरो नाडा
„ मार्च	७	गूत पर जपानीओने लोपो
„ „	२८	डिसे सिंगीश दरभास्तो रणू कुओ
„ „	„	सुभाषमाथुना मृत्युना समायांग जे पाळणथी मोटा धर्षा
„ „	„	टोडियोमा हिंदी प्रतिनिधियोनी पंगिषद
„ जून	२२	जेडकोक पंगिषद, जेमा आजाद हिंद संघतु सुभाषमाथुने तेंडु.
„ ओगस्ट		आजाद हिंद इंग्लंडांत घडायो
„ अक्टोबर	१	आजाद हिंद इंग्लंडो इंग्लंड मोहन-

૧૯૮ : શ્રી સુભાષચંદ્ર જોષી

સીંગ દ્વારા જન્મ.

- ,, ડિએટરી જનપાન સાથે જાડો ને આઝાદ ફાઈનું વિસર્જન
- ૧૯૪૩ જન-મુ આઝાદ દિંદ દેશમાં નરી ગ્યના
એપ્રીલ સીંગાપુર કોન્ફેડરેન્સ, જેમા સુભાષચાણુનાં
ને મહિનામા આગમનની જાહેરાત
ને કાયદેશોરેટ એફ મિનગી જૂગની
સ્થાપના
- જુલાઈ, ૨ સુભાષચાણુ સીંગાપોરમા
,, ૪ દિંદ આઝાદ સઘના પ્રમુખપદે સુભાષ-
ચાણુ ને રાસમિદારી જોષી નિવૃત્ત થરા
,, રહિયો પ થી સુભાષચાણુએ જૂપે મગતા
જગાગો એક લાખ ટન એપમા આપ-
વાની જાહેરાત
- ઓગસ્ટ, ૨૫ સુભાષચાણુ આઝાદ ફાઈનતા સમ્મેતાપતિ
પર તેમજે જણા યુ કે એક વર્ષ
દરમિયાન દિંદની જૂમિ પર આઝાદ
માનસી તરીકે જીનરીશ
- ઓક્ટોબર, ૨૧ આઝા દિંદ સરકારની સ્થાપના
સીંગાપુરની જુદદ એશિયાના નાગરિકોની
સભામા સુભાષચાણુનું જાવણુ
- ,, ૨૪ સિટન અમેરિકા સામે સુદ્ધતી જાહેરાત
- નવેમ્બર, ૮ એશિયાના દેશોના એવચીઓની પરિ
૧ આદામાન-નીકાગાર ટાપુએક
આઝાદ સરકારને હવાને.

दिसंबर, ३०	आंदोलन-द्वे स्वराज द्वीप पर आजाद हिंद सरकारने त्रिरंगी जंडा सुभाष-आयुने धाधे इरग्यो.
१९४४ ईश्वरवारी;	आजाद हिंद सरकारनुं वडु मथक रंगूनमां
” ४	आराकान ने आसामना पहाडो वीधी आजाद हिंद झोजने कूय करवा डुकम, शाहनवागनुं प्रकयन.
मार्च	धम्माक्ष मोरये आजाद हिंद झोजनो मोरये दश हजर सैनिका साथे.
”	कर्नल लक्ष्मीतो लडाखमां नारी-झोज छितारवानी आसा भागतो पत्र.
” १८	डाहिमा-भखिपुरनां क्षेत्रमां विजयी हिंदीओनो मा-सौममां प्रवेश.
मार्च	गंगपानती गेली रमत ने मतमेद.
मेरील	रंगूनमां आजाद हिंद जेकनी स्थापना जूलाखमां द्वाद डरोड डोलरथी वधु रकम
मे	अंग्रेजोनी पीछेदड
दून	अर्माती जिंवावाडी नुगीर आजाद सरकारने सुप्रत.
जुलाई	सुभाषआयुनो गांधीजने संदेश
” ४	नेताज सप्लाद.
सप्टेंबर १२	शहीद दिन, इसरियां करनार हानी रयना
नोवम्बर २१,	वर्षभानुने हाग्रेडो युद्धप्रवृत्ति रयजिन.
नव-धु.	आजाद हिंद देशजु पीजनुं आक्रमण.